

Vol. I
No. 2

Tuesday
23rd February, 1954

HYDERABAD LEGISLATIVE ASSEMBLY DEBATES

Official Report

PART II—PROCEEDINGS OTHER THAN QUESTIONS AND ANSWERS

C O N T E N T S

	PAGE
Motion for adjournment re : 'Kasra' forms—Ruled out ..	11-12
Announcement by the Speaker re : the bills passed by the Assembly during the third session 1953, which have received the assent of the Rajpramukh or the President as the case may be—Motion to : ..	14-15
Increase the strength of the committee on unemployment and underemployment—Moved.	16
Elect six members to serve on the committee on Public Accounts—Adopted	16-17
Elect seven members to serve on the committee on estimates—Adopted.	17
L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954—Introduced. ..	18
L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954—Introduced. ..	18
L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly (Members, Salaries and Allowances) (Amendment) Bill, 1954—Introduced.	18
Paper laid on the table of the House :	
Statement of Supplementary Demands for grants for the year 1953-54.	18
Discussion on the Motion of address by the Rajpramukh—Not concluded.	18-68
Note:—In this part, a star (*) at the beginning of a speech denotes confirmation not received.	

GOVERNMENT PRESS
HYDERABAD-DN
1954

Hyderabad Legislative Assen
LIBRARY.

THE HYDERABAD LEGISLATIVE ASSEMBLY

Tuesday, the 23rd February, 1954

The House met at Half past Two of the Clock

[MR. SPEAKER IN THE CHAIR]

QUESTIONS AND ANSWERS

(See Part I)

Motion for Adjournment re: 'Kasara' Forms

Mr. Speaker: I received notice of an adjournment motion yesterday, but in the notice no mention was made of the date on which the motion should be taken up by the House. Some similar motions have been given notice of even today, but the text of all the motions is almost the same; the only difference is that the dates of these notices are different. The adjournment motion given notice of yesterday reads thus:—

‘I hereby give notice of my intention to ask for leave to make a motion for adjournment of the business of the Assembly for the purpose of discussing a definite matter of urgent public importance, namely—

Recently, the district authorities of Karimnagar have taken the ‘Kasara forms’ work in Karimnagar and Sultanabad taluqas. The Patel Patwaries have been empowered to do this job. These village officials are collecting thousands of rupees of illegitimate gratification from the petty land-owners in each village. They are making the kisans frightened that once their land positions and its pattas are not entered in the Kasara forms they will lose their positions and pattas of the same for ever. They are demanding registered deeds and not accepting ‘Sada-Bainamas’ as proof of positions. They are refusing to enter into the Kasara forms according to the ‘Pani-Patrika’ and the present positions. Tenants and their positions are not being entered properly. This is a common problem everywhere in the above taluqs. Specially this kind of corruption is prevailing in a large scale in Choppadandy and Karimnagar areas of Karimnagar taluq. A village of 1500 population named Rukmapur can be given as an example where more than Rs. 4000 have been illegally collected by the village officers and their henchmen. The District

Authorities are not taking prompt measures to check the above-mentioned illegitimate gratifications, when approached by the kisans. Some of the lower officers such as Revenue Inspectors are also involved in extracting the above huge sums. There is every possibility of this habit spreading on other neighbouring districts and encourage the corrupted officers to do their jobs for their mean ends. So it is a definite matter of urgent public importance and should be discussed in the Assembly."

This is the budget session and the discussion on Supplementary Demands for grants will begin within two or three days. There will be adequate opportunity for Members to discuss such matters in the House. I therefore, do admit this adjournment motion.

شری سی۔ ایچ۔ وینکٹ رام راؤ (کریم نگر)۔ میں نے جو نوٹس دی ہے اس کے الگ الگ اشیوز ہیں۔ الگ الگ ڈجرمنٹ موشنس ہیں اور الگ الگ اشیوز کے جو مسائل ہیں ان کی الگ الگ اہمیت ہے۔ ابھی آنریبل ممبر بیچیا صاحب کے سوال کے جواب میں چیف منسٹر صاحب فرما رہے تھے کہ ۱۰ دن کی مدت ہے۔ اگر ہم اس مسئلہ کو بجٹ کے سلسلہ میں ڈسکس کرنے کے لئے انتظار کریں تو اس وقت تک غلط اندراجات ہو جائیں گے۔ بعد میں دنیا بھر کے جھگڑے پیدا ہونگے اور عوام کو تکالیف کا سامنا کرنا پڑیگا۔

مسٹر اسپیکر۔ اس پر بحث کے لئے دو روز کے بعد موقع ملیگا۔

شری سی۔ ایچ۔ وینکٹ رام راؤ۔ ۱۰ دن کا جو موقع دیا گیا ہے وہ کافی نہیں ہے۔ جو غلط اندراج ہوگا اس کے لئے کورٹ میں جانا پڑیگا۔ یہ ایک اہم مسئلہ ہے اس لئے میں عرض کر رہا ہوں کہ اس کو قبول کیا جائے۔

Mr. Speaker : This matter Can be brought up at the time of discussion on Supplementary demands for grants.

بھی. جی. ڈی. ویشواڈی (ایمپاگودا) :—میں جناب سپیکر صاحب کی توجہ پر ایک چیز کی طرف دیکھنا چاہتا ہوں۔ خالسا فارم کا جیکر آیا تھا تب میں نے کہا تھا کہ دہاتوں میں ابھی بھی رخصت لیا جا رہی ہے آپ نے ۱۵ دن کی جو مدت رکھی ہے وہ کافی نہیں ہے۔ یہ جو رخصت آباد لیا جا رہی ہے۔ اس کو ڈسکس کرنے کے لئے یہ آڈیٹورن مینٹ موشن لایا جا رہا ہے۔ کہا جا رہا ہے کہ سبلیمنڈری بجٹ جب پیش ہوگا تب اس کے بارے میں بات کی جا سکتی ہے۔ لیکن جو سبلیمنڈری بجٹ آ رہا ہے اس میں یہ مدد آ رہا ہے یا نہیں اس کا ہم کوئی پتا نہیں ہے۔ جیسا کہ ہم نے توجہ دیا ہے کہ سبلیمنڈری بجٹ صرف پولیس کی مدد تک ہی آیا کرتا ہے۔ اس لئے میرا سوجان یہ ہے کہ اس کو الگ سے ابھی ڈسکس کرنے کا موقع دیا جائے تو زیادہ بہتر ہوگا۔ اس کے پورے ٹیبلر ڈسکس کرنے کی ضرورت ہے اس لئے اس کا موقع دیا جائے تو زیادہ اچھا ہوگا۔ اس لئے اس آڈیٹورن مینٹ موشن کی اجازت دینا ضروری ہے۔

Mr. Speaker: Of course, the matter has been brought to the notice of the Government, and if they think it necessary, they will take action.

میرے پاس شری گوپڈی گنگا ریڈی کی بھی ایک درخواست آئی ہے۔ کل انہوں نے میری توجہ اس طرف مبذول کروائی تھی کہ راج پرمکھ کے بھاشن کا ترجمہ دیا جائے۔ ترجمہ کا مسئلہ ایک اہم مسئلہ ہے۔ راج پرمکھ کے بھاشن کا ترجمہ قبل از قبل نہیں ہوسکتا۔ پھر اس کا ترجمہ کرنے کے لئے مدت بھی کافی نہیں تھی۔ لیکن اس کے باوجود آفس کی جانب سے اس کی کوشش کی گئی اور اس کا ترجمہ کر کے سائیکلو اسٹائلڈ کا پیاں منگوالی گئی ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ وہ تقسیم کی جائیگی بلکہ کچھ تقسیم بھی ہوئی ہیں۔ اس لئے اون کی درخواست لینے کی ضرورت نہیں ہے۔

श्री. गोपिडी गंगा रेड्डी (निर्मल-आम) :—मैं अभी तो यह वापस ले रहा हूँ लेकिन कभी कभी ऐसा होता है कि हमें तर्जुमे की कॉपीज नहीं मिलती है। यह बात याद दिलाने के लिये मैं कह रहा हूँ तो फिर क्या होगा ?

مسٹر اسپیکر : ہم تو اپنی طرف سے کوشش کر رہے ہیں۔ دوسری چیز یہ بھی ہوتی ہے کہ اڈجورنمنٹ موشن وغیرہ بھی ملکی زبانوں میں آتے ہیں۔ کانسٹی ٹیوشن میں یہ بتایا گیا ہے کہ قانون وغیرہ انگریزی زبان میں پیش ہوا کریگا۔ ابھی کانسٹی ٹیوشن نے ہم کو اس کی اجازت نہیں دی کہ ملکی زبانوں میں کام کیا جائے۔ اڈجورنمنٹ موشن کے سلسلہ میں اس کے الفاظ وغیرہ کی کافی اہمیت رہتی ہے۔ اگر ملکی زبانوں میں دیا جائے اور ہمارے پاس اس کا ترجمہ ہو تو یہ اعتراض بھی کیا جاتا ہے کہ اسکا صحیح ترجمہ نہیں ہے۔ اس کی ذمہ داری لینا مشکل ہے۔

شری کے۔ وی۔ رام راؤ (چنا کونڈور) : اڈجورنمنٹ موشن کو قانون کا جو درجہ دیا جا رہا ہے وہ قابل غور ہے۔ ممبرس کو یہ حق ہے کہ اسٹیٹ لینگویجس میں سوالات یا اڈجورنمنٹ موشنس بھیج سکتے ہیں۔ اس لئے اڈجورنمنٹ موشن کی حد تک یہ قید عائد کرنا کہ وہ انگریزی زبان میں ہی پیش کئے جائیں اور دوسری زبانوں میں پیش نہ کئے جائیں مناسب نہ ہوگا۔

مسٹر اسپیکر : میں نے قطعی طور پر ایسا نہیں کہا ہے۔ ایسی صورت میں ترجمہ کی ذمہ داری آنریبل ممبرس پر ہی رہیگی۔

شری کے۔ وی۔ رام راؤ : دوسری زبانوں میں ویسا ہی ترجمہ کیا جاسکتا ہے۔

مسٹر اسپیکر : اس کے متعلق عنقریب رولس آئیں گے۔ اس کے لئے میں ایک کمیٹی مقرر کر رہا ہوں جو ان تمام چیزوں کی صراحت کر دیگی۔ میں اسی مشن میں عنقریب وہ کمیٹی مقرر کر رہا ہوں۔ کانسٹی ٹیوشن کے لحاظ سے اس کے متعلق ہاؤز کی منظوری لینا چاہیئے۔

14 23rd February, 1954. *Announcement by the Speaker re :
the Bills passed by the Assembly
during the third Session 1953, which
have received the assent of
the Rajpramukh or the President*

**Announcement by the Speaker re: the Bills passed by the
Assembly during the Third Session 1953, which have
received the assent of the Rajpramukh or
the President**

Mr. Speaker : The following are the Bills passed by the Assembly during the Third Session 1953, which have received the assent of the Rajpramukh or the President as the case may be :

[Statement]

*Announcement by the Speaker re :
the Bills passed by the Assembly
during the third Session 1953, which
have received the assent on the
Rajpramukh or the President*

23rd February, 1954. 11

Statement showing Bills Passed by the Legislative Assembly during the III Session 1953 and assented to by the Rajpramukh or the President.

Srl. No.	Title of the Bill and number	Member in charge	Date on which introduced	Date on which passed	Date of Rajapramukh's assent	Act No.	Date of publication in the Gazette
1.	The Code of Civil Procedure (Hyderabad Second Amendment) Bill, 1953 (No. XXV of 1953).	Shri Vinayak Rao Koratkar.	10- 9-53	21- 9-53	25-11-53*	XVIII of 52	2-12-53
2.	The Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1953 (XXVII of 1953).	Dr. G. S. Melkote	.. 29- 9-53	10-12-53	2- 1-53	XX of 53	1-1-54
3.	The Hyderabad Legislative Assembly (Speaker and Deputy Speaker) Salaries (Amendment) Bill, 1953 (XXVIII of 1953)	do	.. 29- 9-53	10-12-53	6- 1-54	XXI of 53	7-1-54
4.	The Hyderabad Agricultural Income Tax (Amendment) Bill, 1953 (XXX of 1953).	do	.. 6-10-53	7- 1-54	27- 1-54	I of 54	27-1-54
5.	The Hyderabad Agricultural Income Tax (Validity of Notices) Bill, 1953 (XXXII of 1953).	do	.. 14-12-53	7- 1-54	27- 1-54	II of 54	27-1-54
6.	The Hyderabad Tenancy and Agricultural Lands (Amendment) Bill, 1953.	Dr. B. Ramakrishna Rao	.. 8-8-53	7- 1-54	31- 3-54*	III of 54	4-2-54

*Assented to by the President.

16 23rd February 1954. *Motion to increase the strength
of the committee on unemployment
& underemployment*

**Motion to increase the strength of the Committee on
Unemployment & Under-employment.**

The Minister for Public Works and Labour (Dr. G.S. Melkote)
Sir, I beg to move :

“That leave be granted to increase the strength of the Committee on Unemployment and Under-employment constituted by the House on 18th July, 1952, from 12 to 13 and to include Shri Vinayak Rao Vidyalkar, Minister for Finance and Statistics, as its Member.”

Mr. Speaker: Motion moved. We shall take up this matter
ter on.

**Motion to elect six Members to serve on the
Committee on Public Accounts.**

*The Minister for Finance, Statistics, Commerce & Industries
(Shri V. K. Koratkar):* Sir, I beg to move:

“That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (2) of Rule 189 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, six members from among them to serve on the Committee on Public Accounts for the financial year 1954-55.”

Shri V. D. Deshpande: I should like to know from the hon. Finance Minister why the Committee on Public Accounts had not been able to do any work for the last two years, and why the Auditor General, Government of India, had not been able to submit any Audit Reports so far. I wonder whether in the coming year there is any prospect of the Auditor General submitting a Report.

Dr. G. S. Melkote rose—

Mr. Speaker: The hon. Minister for Finance may please find out the position.

The Question is:

“That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (2) of Rule 189 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, six Members from among

*Motion to elect Seven Members to 23rd February, 1954. 17
serve on the Committee on Estimates*

them to serve on the Committee on Public Accounts for the financial year 1954-55."

The motion was adopted.

**Motion to elect seven members to serve on the
Committee on Estimates**

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to move :

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (1) of Rule 192 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, seven members from among them to serve on the Committee on Estimates for the financial year 1954-55"

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :- मेरा सवाल पूछने का मतलब यह है कि यह जो कमिटी है उसका अभी तक कुछ काम नहीं हुआ है जिसकी वजह क्या है ? यह मैं जानना चाहता हूँ। अक्स फायनान्स मिनिस्टर साहब तो जवाब दे सकते हैं। अकाउंटेंट जनरल ने भी अपनी रिपोर्ट पेश नहीं की है। और जिस कमिटी ने आज तक कुछ भी काम नहीं किया है तो हमें जिस कमिटी पर मेंबर रखते समय यह सोचना चाहिये कि क्या यह कमिटी काम करेगी या नहीं ?

Dr. G. S. Melkote: Mr. Speaker, Sir, There is no fault with the Finance Department and so far as I know, there is no fault with the Accountant-General also, in this regard. The fact is that balance work for a number of years has to be completed. When I took charge of Finance in 1952, I was told that arrears of work for four years was still there. I think that arrears of work of three years has since been completed. I hope that the remaining work will be completed shortly.

Mr. Speaker: The Question is :

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (1) of Rule 192 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, seven members from among them to serve on the Committee on Estimates in the financial year 1954-55."

The motion was adopted.

Mr. Speaker: The date for filing nominations and the last date for withdrawal is 1-3-1954 and 2-3-1954, respectively for both these committees. The date on which the poll will be taken will be announced later if necessary.

18 23rd February, 1954.

*L.A. Bill No. 1 of 1954, the
Hyderabad Salaries of Ministers
(Amendment) Bill, 1954.*

**L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers
(Amendment) Bill, 1954.**

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The bill is introduced.

**L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances
of Ministers (Amendment) Bill, 1954.**

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

**L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative
Assembly Members' Salaries and Allowances
(Amendment) Bill, 1954.**

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

Statement laid on the Table of the House.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to lay on the table of the House the a statement of Supplementary Demands for grant for the year 1953-54.

Mr. Speaker: The Statement is laid on the table of the House.

Discussion on motion of Address by the Rajpramukh

* شری سری پت راؤ نو اسپیکر (اورنگ آباد) - مسٹر اسپیکر سر - کل میں نے ایک تحریک معزز ایوان کے سامنے اس غرض سے پیش کی تھی کہ راج پر سکھ نے اسمبلی میں کل جو اڈریس دیا تھا اس کے لئے ان کا شکریہ ادا کیا جائے۔ میں نے جو ریزولوشن پیش کیا ہے وہ انگریزی میں ہے اس کے الفاظ یہ ہیں :-

“The Members of the Hyderabad Legislative Assembly in Session are deeply grateful to the Rajpramukh for the address which he has been pleased to deliver to the House.”

دستور کے لحاظ سے راج پرمکھ کی جو پوزیشن ہے وہ مغز ایوان پر واضح ہے۔ کانسی ٹیوشن کے آرٹیکل ۳۶۲ اور ۳۶۳ کے تحت اسٹیٹس کے سابقہ رولرس کو اختیارات دئے گئے ہیں ان کے ذریعہ ان کے حقوق کی حفاظت کی گئی ہے۔ اس لحاظ سے دستور میں راج پرمکھ کا ایک خاص پوزیشن ہے اور انہیں کانسی ٹیوشنل ہیڈ لیجسلیچر کے اغراض کے لئے مانا گیا ہے۔ چنانچہ کانسی ٹیوشن کے آرٹیکل (۱۷۵) کے لحاظ سے راج پرمکھ یا گورنر کو یہ حق ہے کہ وہ اسمبلی کے سامنے آکر اڈریس دے۔ اور اس کے ساتھ ساتھ جب تک کہ ہم کانسی ٹیوشن کو مانتے ہیں ہمارا بھی فرض ہو جاتا ہے کہ ان کے اڈریس کو یہاں بیٹھ کر سنیں۔ مجھے اس سے زیادہ کہنا نہیں ہے۔ لیکن راج پرمکھ کی جو کانسی ٹیوشنل پوزیشن ہے لیجسلیچر کے نقطہ نظر سے بہت اہمیت رکھتی ہے۔ برٹش پارلیمنٹ میں جس طرح پارلیمنٹ کے دونوں ہاؤس، ہاؤز آف کامنس اور ہاؤز آف لارڈس اور کنگ کو ملا کر یعنی تینوں کو شامل کر کے پارلیمنٹ کی حکومت سمجھی جاتی ہے۔ اسی لحاظ سے ہند میں بھی ہاؤز آف پیپلس، کونسل آف اسٹیٹس اور پریسیڈنٹ تینوں کو ملا کر پارلیمنٹ سمجھی جاتی ہے اور انہیں کی حکومت سمجھی جائیگی۔ اسی لحاظ سے اگر اسٹیٹس (States) کے تعلق سے غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ لیجسلیچر کا جزو ہو جاتے ہیں۔ چنانچہ راج پرمکھ کی یہ جو کانسی ٹیوشنل پوزیشن ہے اس کے لحاظ سے انہوں نے یہاں آکر اڈریس دیا۔ یہ طریقہ دیگر ممالک میں بھی ہے۔ اسی طریقہ پر یہاں بھی عمل ہوا۔ یہ طریقہ محض اس لئے ہے کہ گورنمنٹ کی آئندہ پالیسیز کا اظہار ہو اور یہ معلوم ہو کہ آئندہ مختلف ڈپارٹمنٹس میں کام کس طرح ہونے والا ہے۔ گورنمنٹ کن خاص پالیسیز کے تحت عمل کر رہی ہے ان کا عوام پر اظہار کیا جائے اس کا بھی مطلب ہوتا ہے۔ اسٹیٹ لیجسلیچر کی حد تک غور کیا جائے تو یہ ظاہر ہوگا۔ دیگر ممالک کے عام انٹرنیشنل پالیسیز پر غور کرنا پڑتا ہے۔ اس کے لئے پالیسیز معین کی جاتی ہیں۔ وہ چیز یہاں اسٹیٹ لیجسلیچر میں موجود نہیں ہے۔ کیونکہ آرٹیکلس ۳۸ سے ۵۱ تک کانسی ٹیوشن میں جو چیز ہے اس کے لحاظ سے جنرل پالسی آف دی اسٹیٹ پر بحث ہوگی۔ اور انہی حدود کی حد تک اسٹیٹ لیجسلیچر کی پالیسی کو محدود رکھنا پڑتا ہے۔ اب اگر اس امر پر غور کیا جائے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ کو کس طرح کی پالیسی دکھنی چاہیئے تو معلوم ہوگا کہ ہر شخص کو اپنی زندگی بسر کرنے اور معاش حاصل کرنے کے مواقع فراہم کرنے کے لئے تدابیر اختیار کی جائیں۔ اسی طرح ایسی تدابیر اختیار کی جانی چاہئیں جن سے ملک کی دولت سے ملک کے عوام کو فائدہ پہنچے۔ محنت کا معاوضہ برابر ملے۔ عوام کو فوری تعلیم دی جائے۔ جائدادوں کی تقسیم اس طرح ہو جس سے اچھا سماج قائم ہو سکے۔ یہ چند بنیادی اصول ہیں جن کا میں نے تمثیلاً تذکرہ کیا۔ یہ بتلایا گیا ہے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ ان ہی قیود کے تابع رہیگی۔ اور اسٹیٹ گورنمنٹ کی پالیسی اسی کے لحاظ سے ہونی چاہئے۔ ان ہی اصولوں کے لحاظ سے اسٹیٹ گورنمنٹ قوانین بناتی ہے اور ان کی پوزیشن چلایا جاتا ہے۔ اس نقطہ نظر سے اگر ہم غور کریں

18 23rd February, 1954.

L.A. Bill No. 1 of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The bill is introduced.

L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

Statement laid on the Table of the House.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to lay on the table of the House the a statement of Supplementary Demands for grant for the year 1953-54.

Mr. Speaker: The Statement is laid on the table of the House.

Discussion on motion of Address by the Rajpramukh

* شری سری پت راؤ نو اسپیکر (اورنگ آباد) - مسٹر اسپیکر سر۔ کل میں نے ایک تحریک معزز ایوان کے سامنے اس غرض سے پیش کی تھی کہ راج پرمکھ نے اسمبلی میں کل جو ادریس دیا تھا اس کے لئے ان کا شکریہ ادا کیا جائے۔ میں نے جو ریزولوشن پیش کیا ہے وہ انگریزی میں ہے اس کے الفاظ یہ ہیں :-

“The Members of the Hyderabad Legislative Assembly in Session are deeply grateful to the Rajpramukh for the address which he has been pleased to deliver to the House.”

دستور کے لحاظ سے راج پرمکھ کی جو پوزیشن ہے وہ معزز ایوان پر واضح ہے ۔ کانسی ٹیوشن کے آرٹیکل ۳۶۲ اور ۳۶۳ کے تحت اسٹیٹس کے سابقہ رولرس کو اختیارات دئے گئے ہیں ان کے ذریعہ ان کے حقوق کی حفاظت کی گئی ہے ۔ اس لحاظ سے دستور میں راج پرمکھ کا ایک خاص پوزیشن ہے اور انہیں کانسی ٹیوشنل ہیڈ لیجسلیچر کے اغراض کے لئے مانا گیا ہے ۔ چنانچہ کانسی ٹیوشن کے آرٹیکل (۱۷۵) کے لحاظ سے راج پرمکھ یا گورنر کو یہ حق ہے کہ وہ اسمبلی کے سامنے آکر اڈریس دے ۔ اور اس کے ساتھ ساتھ جب تک کہ ہم کانسی ٹیوشن کو مانتے ہیں ہمارا بھی فرض ہو جاتا ہے کہ ان کے اڈریس کو یہاں پیش کر سکیں ۔ مجھے اس سے زیادہ کہنا نہیں ہے ۔ لیکن راج پرمکھ کی جو کانسی ٹیوشنل پوزیشن ہے لیجسلیچر کے نقطہ نظر سے بہت اہمیت رکھتی ہے ۔ برٹس پارلیمنٹ میں جس طرح پارلیمنٹ کے دونوں ہاؤس ، ہاؤز آف کامنس اور ہاؤز آف لارڈس اور کنگ کو ملا کر یعنی تینوں کو شامل کر کے پارلیمنٹ کی حکومت سمجھی جاتی ہے ۔ اسی لحاظ سے ہند میں بھی ہاؤس آف پیپلس ، کونسل آف اسٹیٹس اور پریسیڈنٹ تینوں کو ملا کر پارلیمنٹ سمجھی جاتی ہے اور انہیں کی حکومت سمجھی جائیگی ۔ اسی لحاظ سے اگر اسٹیٹس (States) کے تعلق سے غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ لیجسلیچر کا جزو ہو جاتے ہیں ۔ چنانچہ راج پرمکھ کی یہ جو کانسی ٹیوشنل پوزیشن ہے اس کے لحاظ سے انہوں نے یہاں آکر اڈریس دیا ۔ یہ طریقہ دیگر ممالک میں بھی ہے ۔ اسی طریقہ پر یہاں بھی عمل ہوا ۔ یہ طریقہ محض اس لئے ہے کہ گورنمنٹ کی آئندہ پالیسیز کا اظہار ہو اور یہ معلوم ہو کہ آئندہ مختلف ڈپارٹمنٹس میں کام کس طرح ہونے والا ہے ۔ گورنمنٹ کن خاص پالیسیز کے تحت عمل کر رہی ہے ان کا عوام پر اظہار کیا جائے اس کا یہی مطلب ہوتا ہے ۔ اسٹیٹ لیجسلیچر کی حد تک غور کیا جائے تو یہ ظاہر ہوگا ۔ دیگر ممالک کے عام انٹرنیشنل پالیسیز پر غور کرنا پڑتا ہے ۔ اس کے لئے پالیسیز معین کی جاتی ہیں ۔ وہ چیز یہاں اسٹیٹ لیجسلیچر میں موجود نہیں ہے ۔ کیونکہ آرٹیکلس ۳۸ سے ۵۱ تک کانسی ٹیوشن میں جو چیز ہے اس کے لحاظ سے جنرل پالسی آف دی اسٹیٹ پر بحث ہوگی ۔ اور انہی حدود کی حد تک اسٹیٹ لیجسلیچر کی پالیسی کو محدود رکھنا پڑتا ہے ۔ اب اگر اس امر پر غور کیا جائے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ کو کس طرح کی پالیسی دکھنی چاہیے تو معلوم ہوگا کہ ہر شخص کو اپنی زندگی بسر کرنے اور معاش حاصل کرنے کے مواقع فراہم کرنے کے لئے تدابیر اختیار کی جائیں ۔ اسی طرح ایسی تدابیر اختیار کی جانی چاہئیں جن سے ملک کی دولت سے ملک کے عوام کو فائدہ پہنچے ۔ محنت کا معاوضہ برابر ملے ۔ عوام کو فوری تعلیم دی جائے ۔ جائدادوں کی تقسیم اس طرح ہو جس سے اچھا سا ج قائم ہو سکے ۔ یہ چند بنیادی اصول ہیں جن کا میں نے تمثیلاً تذکرہ کیا ۔ یہ بتلایا گیا ہے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ ان ہی قیود کے تابع رہیگی ۔ اور اسٹیٹ گورنمنٹ کی پالیسی اسی کے لحاظ سے ہونی چاہئے ۔ ان ہی اصولوں کے لحاظ سے اسٹیٹ گورنمنٹ قوانین بناتی ہے اور ان کے تحت چلتا جاتا ہے ۔ اس نقطہ نظر سے اگر ہم غور کریں

تو معلوم ہوگا کہ حیدرآباد گورنمنٹ نے گذشتہ دیڑھ سال میں لینڈ ریفارمس بل پیش کیا۔ کیونکہ ہمارے ملک کا ایک بہت بڑا طبقہ زراعت پیشہ ہے۔ اور پھر یہ مسئلہ ایک عرصہ سے رعایا کو ستارہا تھا اسکو حل کرنا ضروری تھا۔ گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو اپنے ہاتھ میں لیا اور تمام پہلوؤں پر غور کرتے ہوئے لینڈ ریفارمس پیش کئے جسکو اس ایوان نے منظور کر لیا۔ ہندوستان کی تاریخ میں ایک بہت بڑا قدم ہمارے اسٹیٹ نے اٹھایا ہے۔ کیونکہ اس قسم کے قوانین پورے ہندوستان میں موجود نہیں ہیں۔ یہ ایسا قانون ہے جس سے ہندوستان کے دیگر اسٹیٹس رہنمائی حاصل کریں گے۔ اسی لئے سٹرل گورنمنٹ کے پلاننگ کمیشن کا مشورہ بھی اس میں شریک رہا۔ ایوان کے اوس جانب کے آنریبل ممبرس نے بھی اس میں حصہ لیتے ہوئے اسکو زیادہ سے زیادہ پروگریسو (Progressive) بنانے کی کوشش کی۔ اس جانب کے آنریبل ممبرس نے بھی اس مقصد کے تحت اس میں حصہ لیا۔ چنانچہ ایک قانون ہمارے پاس عمل میں آیا جسکا راج پر سکھ نے اپنے آڈریس میں ذکر کیا ہے۔ مجھے بھی اس سلسلے میں یہ عرض کرنا ہے کہ اس قانون کے محض کاغذ پر تحریر میں آنے سے اس کا حقیقی فائدہ رعایا کو نہیں پہنچ سکتا بلکہ صحیح فائدہ تو اس وقت ہوگا جبکہ اسپرٹھیک طور سے عمل ہو۔ اس غرض کے تحت عنقریب لینڈ کمیشن مقرر ہوگا۔ اس لینڈ کمیشن کے ذریعہ اس سلسلے میں تمام امور تکمیل پائیں گے۔ اس کے لئے ہر شخص کا تعاون عمل حاصل ہونا بھی ضروری ہے ورنہ اس سے غریب رعایا اور زراعت پیشہ طبقہ کو خاطر خواہ فائدہ نہیں پہنچ سکتا۔ اس سلسلہ میں یہ کہہ کر رعایا میں غلط فہمی پیدا کی جا رہی ہے کہ اس کی وجہ سے بید خلیاں ہونگی۔ لیکن یہ قانون اس طرح نہیں بنایا گیا ہے۔ یہ نہونا چاہئے کہ اس بارے میں پہلے ہی سے پبلک میں غلط فہمیاں پیدا کر دی جائیں۔ اس کے لئے تعاون عمل بھی ہونا چاہئے۔ یہ اصل چیز ہے۔

دوسرے ہم یہ دیکھتے ہیں کہ گورنمنٹ نے زراعت پیشہ لوگوں کے فائدہ کے لئے ہی سابقہ جاگیری ایریاز کا اسسمنٹ کر لیا ہے اور اسسمنٹ کر کے ہی وہاں لینڈ ریوینیو قائم کر لیا ہے۔ بعض مواقع پر اسکو معاف بھی کیا گیا ہے اور تقاوی وغیرہ دیکر غریب رعایا کو فائدہ پہنچایا ہے۔ اس لحاظ سے گورنمنٹ کی جو پالیسی ہے وہ قابل تعریف ہے۔

عام طور سے جو اسٹیٹ کے اندرونی مسائل ہیں وہ روزمرہ کی اغراض کے لئے ہی ہوتے ہیں۔ اس لحاظ سے ہم دیکھیں تو جو فوڈ سچویشن (Food situation) ہے وہ تشفی بخش ہے۔ اس کے متعلق کوئی شکایت نہیں ہے۔ سابق میں گورنمنٹ نے ”غلہ زیادہ آگڑ مہم“ کو اپنے ہاتھ میں لیا اور اس وقت ۶۰ لاکھ سے ۷۰ لاکھ ایکڑ زمین پر غلہ آگایا جاتا ہے۔ سنہ ۱۹۵۲ء کے آخر میں ۱۷۲ لاکھ ٹن اناج زیادہ آگائے کے لئے طے کیا گیا تھا۔ اس طرح گورنمنٹ نے زیادہ سے زیادہ زمین کو کام میں لانے کا انتظام کیا ہے۔ کپاس کے سلسلہ میں بھی ۷۸ ہزار پل پیداوار کی گئی ہے۔ اس لحاظ سے فوڈ اور دیگر

کراپس کے سلسلہ میں بھی گورنمنٹ نے پلان ہمارے سامنے رکھا ہے۔ یہاں اس کا تذکرہ بھی ضروری ہے کہ فوڈ کے سلسلہ میں یہ اعتراض کیا جاتا ہے کہ فوڈ پرائس بہت بڑھ گئی ہیں۔ اس پر ایک شارٹ نوٹس کوئسچن بھی پیش کر کے بحث کی گئی۔ آنریبل منسٹر نے اس بارے میں تشفی بخش جوابات دئے ہیں۔

اسکے بعد میں یہ بھی عرض کرنا چاہتا ہوں کہ سابق میں مرھٹواڑہ میں چند مقامات پر قحط کے حالات نمودار ہوئے تھے۔ وہاں پانی کی بھی بڑی قلت دسویں تھی کیونکہ وہ موسم گرما تھا۔ اس وقت گورنمنٹ نے تقریباً ۱۰ لاکھ روپیہ سے زیادہ رقم اس کام کے لئے مہیا کی اور جہاں تک ہوسکا مرھٹواڑہ کے لوگوں کو ریلیف دینے کی کوشش کی گئی۔

اڈرس میں یہ بھی بتلایا گیا ہے کہ مرھٹواڑہ میں خاص طور پر یہ اعتراضات کئے جاتے ہیں کہ میڈیم ارریگیشن پراجکٹس نہیں بنائے گئے ہیں۔ جیسا کہ گورنمنٹ کہتی ہے بڑے پراجکٹس کے لئے وہاں حالات مناسب نہیں ہیں اور ایکسپنس کی بھی یہی رائے ہے۔ جہاں تک مجھے خیال ہے آنریبل چیف منسٹر نے بھی یہ بتلایا ہے کہ تین کروڑ کی رقم سنٹرل گورنمنٹ سے لی گئی ہے جسکو مرھٹواڑہ کی اسکیمس کے لئے کام میں لایا جائیگا۔ گورنمنٹ سے میری یہ پراپوزیشن ہے کہ جو رقم حاصل کی گئی ہے وہ مرھٹواڑہ پر ہی خرچ کی جائے۔ اسکو دوسری اسکیمات پر خرچ نہ کی جائے۔ نندی کنڈہ پراجکٹ پر ایک لاکھ خرچ ہو گئے ہیں۔ اس اسکیم پر اتنے.....

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—अभी नंदिकोंडा प्रॉजेक्ट शुरू नहीं हुआ।

شری سری پت ر اؤ نو اسیکر۔ میں تمثیل کے طور پر عرض کیا آنریبل لیڈر آف دی اپوزیشن سے یہ عرض کرتا ہوں کہ ایسا نہ کہا جائے کہ فلاں فلاں کام میں خرچ ہو گئی اسلئے میں گورنمنٹ سے یہ پراپوزیشن کرتا ہوں کہ ان تین کروڑ روپیوں کو مرھٹواڑہ میں ہی خرچ کیا جائے اور وہاں ارریگیشن پراجکٹس قائم کئے جائیں۔

یہ ایک خوشی کی بات ہے کہ ۹ ارریگیشن اسکیمس کی پلاننگ کمیشن نے منظوری دی ہے اور بحث میں اس کے لئے پراویژن رکھا جا رہا ہے۔ اگر یہ واقعہ ہے تو گورنمنٹ کی پالیسی قابل تعریف ہو جاتی ہے۔

اب دوسرا سوال مکانات کے بارے میں ہے۔ مزدوروں کے رہنے کے لئے مکانات نہیں ہیں جس سے انکو رہائش کے لئے بڑی تکلیف ہوتی ہے۔ گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو حل کرنے کے لئے ہاؤزنگ اسکیم جاری کی ہے۔ یہ معلوم ہوا ہے کہ ۳۷ لاکھ کی رقم ۱۴۸۰ مکانات بنانے کے لئے دی گئی ہے اور ۱۷ لاکھ کی رقم ۲۴۰ مکانات بنانے کے لئے دی گئی ہے۔ اس طرح سے ۱۷۲۰ مکانات مشیرآباد، چکڑ پٹی اور صنعت نگر کے احاطہ میں بنائے کی اسکیم ہے اور اس اسکیم کو روپہ عمل لایا گیا ہے اور کچھ مکانات بنائے گئے ہیں۔

فائیوایر پلان میں ہم دیکھتے ہیں کہ ۱۰ ہزار مکانات مزدور پیشہ لوگوں کے لئے بنائے کی تجویز ہے جس کے لئے گورنمنٹ آف انڈیا نے ۲۰ لاکھ اور حیدرآباد گورنمنٹ نے ۱۰ لاکھ روپیہ خرچ کرنا طے کیا ہے۔ کس ضلع میں کتنے مکانات بنائے جائیں گے اس پر گورنمنٹ غور کر رہی ہے۔

اس کے بعد پولیس کے محکمہ کے تعلق سے مجھے یہ عرض کرنا ہے کہ سابقہ دو سشنس میں یہ کہا گیا تھا کہ یہ پولیس بجٹ ہے۔ گورنمنٹ نے آہستہ آہستہ پولیس کے بجٹ میں کمی کی ہے اور اس سال تو یہ نوبت ہے کہ ایچ۔ ایس۔ آر۔ پی ہٹالین کو ہی رٹرنچ کر دیا گیا ہے اور یہیں کی پولیس کی اچھی طرح تنظیم کر کے کام لیا جانے والا ہے۔ اس طرح پولیس کے محکمہ کے اخراجات میں کافی کمی کی گئی ہے۔

اس ضمن میں دوسرا قابل غور پہلو یہ ہے کہ جیلوں کا سدھار کرنے کی کوشش کی جا رہی ہے تاکہ جرائم پیشہ لوگوں کا اخلاقی معیار بلند ہو تاکہ جب وہ جھوٹ جائیں تو ساج میں اچھی طرح زندگی بسر کریں۔ اس طرح کی تدابیر ہوم ڈپارٹمنٹ کی جانب سے مختلف طریقوں سے اختیار کی جا رہی ہیں۔ چنانچہ اس سلسلہ میں پرنس بل با پرنس بل آنے والا ہے۔ جرائم پیشہ لوگوں کے متعلق سابق میں جو قانون تھا۔ قانون کانسیٹیوشن کی وجہ سے بیکار ہو جائیگا۔ اس کے علاوہ کرمیل ٹرائس ایکٹ کے بجائے ہیپیچویل انڈرس ریکشن اینڈ سلٹمنٹ بل ہاؤز کے سامنے پیش ہو چکا ہے جو آئندہ پیش ہوگا۔ اس طرح ہوم ڈپارٹمنٹ میں بھی جو پالیسی گورنمنٹ نے اختیار کی ہے وہ قابل تعریف ہو جاتی ہے۔

جب ہم لوکل سلف گورنمنٹ ڈپارٹمنٹ کو دیکھتے ہیں تو معلوم ہوتا ہے کہ آج تک ۱۰۲۰ گرام پنچائت پورے اسٹیٹ میں قائم ہوئی ہیں ۱۱۶ ٹاؤن کمیٹیز اور ۳۸ مینوسپالٹیز اور ۲ کارپوریشنس ہیں۔ ہم یہ بھی دیکھتے ہیں کہ ڈسٹرکٹ لوکل بورڈ کا بل سلکٹ کمیٹی میں پیش ہے اور جہاں تک میں سمجھتا ہوں وہ اس سشن میں معزز ایوان کے سامنے پیش ہوگا۔ اس طرح لوکل گورنمنٹ ڈپارٹمنٹ نے جو کام کیا ہے وہ قابل تعریف ہے۔

[Mr. Deputy Speaker in the chair:]

اس کے بعد تعلیم کے سلسلہ میں مجھے یہ عرض کرنا ہے کہ رعایا کے نقطہ نظر سے یہ ایک اہم مسئلہ ہے۔ اس بجٹ میں تعلیم کے لئے ۵ کروڑ کی رقم فراہم کی گئی ہے۔ ۲۷ لاکھ کی رقم گورنمنٹ آف انڈیا سے پرائمری ایجوکیشن کے لئے مل چکی ہے اور پرائمری ایجوکیشن کے سلسلہ میں محکمہ تعلیمات نے بہت کچھ کام کیا ہے۔ اس وقت جو مدارس موجود ہیں وہ ۱۳۵۰ ہیں۔ ان میں ایک مدرس والے۔ بہت سے دو مدرس والے پرائمری اسکولس ہیں۔ اس طرح ہم دیکھتے ہیں کہ پرائمری ایجوکیشن کے

انڈسٹریز کے سلسلہ میں مجھے یہ کہنا ہے کہ کارخانوں میں مال زیادہ پیدا ہو رہا ہے۔ اور ظاہر ہے کہ انڈسٹریز کے سلسلہ میں عام طور پر جو ترغیب لوگوں کو دی جانی چاہئے اس بارے میں گورنمنٹ ضروری اقدام کر رہی ہے۔ گورنمنٹ کے پاس اتنی گنجائش نہیں ہے کہ وہ خود انتظام سنبھالے اس مقصد کے لئے متمول طبقہ بنی حصہ لے تو گورنمنٹ انکو انکریج کر سکتی ہے۔ شاہ آباد سمنٹ ورکس اور سرہور پیپر ملز وغیرہ کا کام تشنی بخش ہے اور پروڈکشن روز بروز بڑھ رہا ہے۔ اس لحاظ سے میں عرض کرونگا کہ مختلف ڈپارٹمنٹس کا کام دیکھیں تو یہ ظاہر ہوگا کہ گورنمنٹ کی جو پالیسی ہے وہ ترقی پذیر ہے۔ وہ رعایا کی فلاح و بہبودی کے لئے ہے جسکے متعلق راج پرمکھ نے اپنے اڈرس میں تفصیل بنلائی ہے۔ اسلئے میں یہ اپیل کرونگا کہ جو تحریک میں نے پیش کی ہے معزز ایوان اسکو منظور کرے۔

श्री. व्ही. डी. देशपांडे: —मैं यह पूछना चाहता हूँ कि अमेडमेंट्स के पहले जनरल डिसकशन होगा या बाद में। आम तौर पर यह रिवाज रहा है कि पहले जनरल डिसकशन हो।

شری بی۔ ڈی۔ دیشمکھ (بھوکردن عام)۔ اور بھی امنڈ منٹس ہیں۔ مناسب ہوگا اگر آدھے امنڈ منٹس آج لئے جائیں اور آدھے کل۔ اسلئے جنرل ڈسکشن ہوتا اچھا ہے۔

مسٹر ڈبلیو اسپیکر۔ میں سنا ہوں کہ امنڈ منٹس کے لئے ۱۲ بجے تک ٹائم مقرر کیا گیا تھا لیکن بعض امنڈ منٹس ایک بجے کے بعد آئے ہیں۔

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—जिसके सिलसिले में मैंने कल स्पीकर साहब से पूछा था ! कल मैं हाउस में भी ऑब्जेक्शन (Objection) लेनेवाला था लेकिन हमारे लिये कल बहुत कम मौका मिला । मेरी यह गुजारिश है कि थोड़ा वक्त पहले जनरल डिस्कशन के लिये दिया जाय और बाद में अमेंडमेंट्स लिये जायें ।

श्री. वि. के. कोरटकर :—समय के बाद जो संशोधन उपस्थित किये गये हैं उनको कबूल करना या नहीं यह आली जनाब के निर्णय की बात है। अगर वे उसको मानना सिब समझें तो उनको नहीं लिया जा सकता। लेकिन अब तक जो रवैया रहा है वही बहुत मुनासिब मालूम होता है। क्योंकि जनरल डिसकशन के बाद अगर संशोधन लिये जायेंगे तो हमारा अनुभव है कि वही बातें बार बार दोहराजी जाती हैं। इसलिये यही ठीक होगा कि संशोधन रखे जायें और आम बहस

भी अउसके साथ साथ की जाय । अिस तरह से हम चलेंगे तो समय भी कम खर्च होगा, और काम भी ज्यादा हो सकेगा । असलिये मैं कहूंगा कि आली जनाब ने जो प्रोसीजर कायम किया है वही बेहतर है, और अउसीके मुताबिक कार्यवाही जारी रखी जाय तो अनुचित होगा ।

मस्टर डूब्ली اسپیکر - اگر ہاؤز اگری (Agree) کرتا ہے -

श्री. वि. के. कोरटकर:—यह तो आली जनाब के डिस्क्रेशन (Discretion) की बात है ।

मस्टर डूब्ली اسپیکر - جو اسنڈمنٹس آج آئے ہیں میں سمجھتا ہوں کہ اسپیکر صاحب اون کا تصفیہ کریں گے - لیکن کل جو اسنڈمنٹس آگئے ہیں وہ ڈسٹریبیوٹ (Distribute) ہو جائیں گے اور اون کی حد تک تقاریر ہوئیں گے - چونکہ ایک بجے تک اسنڈمنٹس پیش کرنے کا موقع دیا گیا ہے اس لئے ان کے لئے بھی موقع دینا مناسب ہوگا -

شری جی - ہنمنت راؤ (ملگ) جیسا کہ کنونشن ہے پہلے جنرل ڈسکشن ہونا چاہئے اس کے بعد اسنڈمنٹس پیش ہو کر تقریریں ہوں تو مناسب ہوگا -

مस्टर ڈूب्ली اسپیکر - جنرل ڈسکشن اور اسنڈمنٹ پر ساتھ ساتھ تقریریں ہوں تو وقت بچ سکتا ہے -

श्री. व्ही. डी. देशपांडे:—अमेंडमेंटस तो बाद में भी पेश करके अउपर डिसकशन किया जा सकता है । अिस सिलसिलेमें रूल अैसा है कि

“The Motion shall be taken for consideration on a subsequent day or days to be appointed by the Speaker for the purpose and the Assembly may then discuss generally the matters referred to in the Address.

बात यह है कि कभी मॅबर्स अैसे रहते हैं जो कि अमेंडमेंट पर नहीं बोलना चाहते, बल्कि गव्हर्नमेंट की पूरी पॉलिसी, आर्थिक और सियासी पॉलिसी पर बोलना चाहते हैं । अिस लिये पहले जनरल डिसकशन होना चाहिये ।

मस्टर डूब्ली اسپیکر - اس میں ریپٹیشن (Repetition) ہونے کا امکان ہے - لیکن اگر سب آنریبل ممبرس یہی چاہتے ہیں کہ جنرل ڈسکشن الگ ہو اور پھر اسنڈمنٹس پیش ہو کر اون پر تقاریر ہوں تو مجھے کوئی اعتراض نہیں ہے -

شری انا جی راؤ گوانے (برہمنی) لیکن یہ بھی ہو سکتا ہے کہ جن لوگوں نے اسنڈمنٹس نہیں دئے ہیں اون کو بولنے کا موقع نہ ملے -

مस्टर ڈूب्ली اسپیکر - وہ بھی تقریر کر سکتے ہیں -

شری اٹاچی راؤ گوانے - جن لوگوں نے اسٹینٹس نہیں دئے ہیں وہ کیسے بول سکتے ہیں ؟
[Pause]

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—पहले जनरल डिसकशन हो और बाद में अमंडमेंटस् मुव्ह किये जायें, और फिर अनुपर डिसकशन हो तो अच्छा होगा ।

श्री. रतनलाल कोटेचा (पाटोदा) :—यह जो सजेशन लाया गया है कि पहले जनरल डिसकशन हो और बाद में अमंडमेंटस् ला कर अनु पर डिसकशन किया जाये यह सजेशन ठीक है । अगर असा ही किया जाय तो सब को अपने ख्यालात का अजहार करने का मौका मिलेगा ।

ڈپٹی منسٹر فار پبلک هلث اینڈ میڈیکل (شری بھگونت راؤ گاڑھے) عالی جناب نے جو طریقہ معین کیا ہے وہ مناسب معلوم ہوتا ہے ۔ البتہ جن لوگوں نے اسٹینٹس نہیں دئے ہیں ان کو بھی اپنے خیالات ظاہر کرنے کا موقع دینا مناسب ہوگا ۔

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اس کے لئے کیا ٹائم مقرر کیا جائے ؟

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—आज जनरल डिसकशन हो और कल अमंडमेंटस् लाये जायें । जिस से आज गव्हर्नमेंट की ब्रॉड पॉलिसी (Broad policy) पर मॅबर्स अपने ख्यालात का अजहार कर सकेंगे ।

श्री. वि. के. कोरटकर :—हमारा कोई खास ऑब्जेक्शन (Objection) नहीं है । आज का दिन जनरल डिसकशन (General discussion) के लिये दिया जा सकता है । अतनी छोटी बात पर हम असरार करना नहीं चाहते हैं । अब बत्ता जनरल डिसकशन आज खतम होना चाहिये ।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - آج جنرل ڈسکشن ہوگا اور کل اسٹینٹس لینگے - لیکن جنرل ڈسکشن بہر حال آج ختم ہونا چاہئے ۔

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—अध्यक्ष महोदय, आज राजप्रमुख का भाषण सभागृह के सामने आया है और उसपर धन्यवाद देने के लिये प्रस्ताव लाया गया है । जिस भाषण के बारे में मैं अपने विचार सभागृह के सामने रखना चाहता हूं । मैं विरोधी विचार रखने वाला हूं, और विरोधी पार्टी की तरफ से आया हूं, जिस लिये मैं जो विचार रखूंगा उसके बारे में सोचने की जरूरत नहीं है असा ख्याल नहीं होना चाहिये । जिस तरह की गलत फहमी न हो जिस लिये मैं शुरू से ही अर्ज कर देना चाहता हूं ।

मैं आज जो बातें यहां रखना चाहता हूं वह पार्टी स्पीरिट (Party spirit) के तहत नहीं रखना चाहता हूं, बल्कि आज हमारे मुल्क के हालात क्या हैं और पूरा भारत हैद्राबाद की तरफ किस निगाह से देखता है, यह मैं आपके सामने रखना चाहता हूं । और आज सभागृह को यह बताना चाहता हूं कि बाहर के लोग हैद्राबाद के बारे में क्या सोचते हैं । मुझे जिस बात

का बड़ा दुख है कि आज हैदराबाद के अंदर जो बातें चल रही हैं उनको देखकर तो पूरे हिंदुस्थान के लोग हंसी उड़ाते हैं। हैदराबाद के मंत्री मंडल में जो चेंजस (Changes) बार बार हुआ करते हैं अन्हें तमाम हिंदुस्थान के लोग देखते हैं। यहां के मंत्री मंडल में बार बार तबदीलियां हुआ करती हैं, यह देख कर बाहर के लोगों को बड़ा आश्चर्य होता है।

हमारे यहां का मंत्री मंडल तो अक पत्ते के घर के समान है। आपने पहले १३ रूम बनाये फिर उसको तोड़कर १० कमरे रखे, बाद में यह समझा गया कि यह १० कमरे काफी नहीं है जिस लिये इसी पर और आठ कमरे बनाये गये। शायद यह पत्ते का जो घर है वह अपना ही भार न समझाल सकेगा, और अक दिन गिर जायगा। गये दो साल में तीन बार मंत्री मंडल में परिवर्तन किया गया यह यहां की जनता ने देखा होगा। राजप्रमुख के अड्रेस में यह कहा गया कि दो साल के अंदर हम ज्यादा काम नहीं कर सके हैं। दो साल का अर्सा तो बहुत कम होता है। दो साल के अंदर इससे ज्यादा काम नहीं कर सकते हैं। जनता के फायदे का काम तो नहीं हो सकता-लेकिन दो साल में तीन मर्तबा मंत्री मंडल तबदील हो सकता है, यह देखकर मुझे बड़ा दुःख होता है। आज हमारे मुल्क के सामने कभी अहम सवाल है। बैरूनी कुव्वतें और अंदरूनी अकानॉमिक हालत अिन सब बातों की तरफ हमें अच्छी तरह देखना चाहिये आज हमारे यहां बेरोजगारी का सवाल है। अनाज का सवाल हमने अब तक पूरी तरह से हल नहीं किया है। आर्थिक संकट भी हमारे मुल्क पर आ रहा है। अिन सब सवालात को हमें हल करना है।

आज आर्थिक संकट तो ऐसा आया है, और बेरोजगारी तो अितनी बढी है कि लोगों को मुल्क के अंदर काम नहीं मिलता है। बाहर काम नहीं मिलता है जिस लिये लोग जेल में जाकर पसंद करते हैं। मुझे मालूम है कि हाल ही में यहां हैदराबाद में अक व्यक्ति को पुलिस ने किसी वजह से पकड़ लिया था। उसने पुलिस से कहा कि मैं बेकार हूं। मुझे यदि आप जेल में भेजेंगे तो अच्छा ही होगा, क्योंकि वहां कम से कम मुझे खाने को तो मिलेगा, और ऐसी हालत में मुझे घर में जाकर अपना मुंह दिखाने की नौबत न आयेगी। जब हमारे स्टेट में ऐसे हालात हैं तो हमारा राष्ट्रीय कर्तव्य होता है कि हम बेरोजगारी का मुकाबला करें। लेकिन जिस तरह से हमें इसे करन, चाहिये वैसा हम नहीं कर रहे हैं। जिस तरह रोम शहर जल रहा था और नीरो अपनी सारंगी बजा रहा था, उसी तरह आप भी, जब की अब्बाम भूखे प्यासे, बेरोजगारी की वजह से मर रहे हैं, आप मंत्री मंडल में अक सीट मिले या दो सीट मिले जिस लिये झगड़ रहे हैं। जब की अब्बाम भूखी प्यासी और नंगी है और बेरोजगारी के कारण त्रस्त है, ऐसे समय आप मंत्री मंडल में कितने मंत्री रहें कितने डेप्युटि मिनिस्टर्स रहें, और उनको कितनी तनख्वाह मिले, जिन्ही बातों पर झगड़ते रहें तो यह अच्छी बात नहीं है। जिस तरह नीरो को सारंगी बजाते देखकर वहां की अब्बाम शांत न बैठ सकी, अन्होंने वहां क्रांति कर दी, उसी तरह यहां भी अब्बाम जब भूखी प्यासी है तो, आपको जिस तरह सीटों के लिये झगड़ते देखकर वह चुपचाप नहीं बैठेगी। वह भी अक दिन जरूर अठकर खड़ी होगी, और आपके विरुद्ध आवाज अठायेगी। जिस लिये सीटों के लिये यह जो आपकी आपसी लड़ाजियां चल रही हैं वह जल्द से जल्द बंद होनी चाहिये, तभी हम आगे बढ़ने का मौका मिल सकता है। नहीं तो फिर अब्बाम को अपनी ताकत से आगे कदम बढाना पड़ेगा। वह शांत नहीं बैठ सकती। अगर आप जिस सब बातों को टालना चाहते हैं, तो आपको अपना आपसी झगड़ जल्द से जल्द बंद करना होगा।

दूसरी बात जो मैं आप लोगों के सामने रखना चाहता हूँ वह यह है कि हैदराबाद के जबान के लिहाज से खास हालात हैं। राजप्रमुख के भाषण में जबान के बेसेस पर भाषावार प्रांत रचना करने के सिल सिलेमें कुछ नहीं कहा गया है। जबान के लिहाज से हैदराबाद का डिसइंटिग्रेशन (Disintegration) होना चाहिये जिस बारे में कुछ भी जिक्र जिस अड्रेस में नहीं आया। जिस तरफ कुछ न कुछ इशारा करना जरूरी था।

लेकिन बात यह है कि मंत्री मंडल में ही कुछ लोग ऐसे हैं कि जो जिस बात को नहीं चाहते हैं कि हैदराबाद स्टेट का भाषावार विभाजन हो। और वे कोशिश कर रहे हैं कि इसको किसी न किसी तरह से रोका जाय। अधर अव्वाम को गरीबी में रखकर ये लोग आपस में झगड़ रहे हैं। यह बड़े अफसोस की बात है। जिस अड्रेस के अंदर जो बात बहुत जरूरी थी उसकी तरफ इशारा भी नहीं किया गया है। जबान के लिहाज से अभी से स्टेट में काम करने की कोशिश की जानी चाहिये। स्टेट्स रीऑर्गनाइजेशन कमिशन (States Reorganization Commission) मुकर्रर हुआ है, और वह अपना काम जिस दिशा में करने वाला है। उसके सामने अपने विचार रखने की जिम्मेदारी आप लोगों पर आनेवाली है तो उसके लिये अभी से तैयारी करनी चाहिये। यही बात मैं आपको सुझाना चाहता हूँ। जिस आनेवाली जिम्मेदारी का ख्याल रखना बहुत जरूरी है।

जब कि आंध्र राज्य का निर्माण हुआ मुझे अुम्मीद थी कि हैदराबाद राज्य में यह दिन राष्ट्रीय दिन के तौरपर मनाया जायगा। लेकिन मुझे बड़ा अफसोस हुआ क्योंकि जैसा वह दिन मनाया जाना चाहिये था वैसा नहीं मनाया गया। हमारे रेव्हिन्यु मिनिस्टर साहब ने यह दिन अपने घर में ही मनाया। मैं भी उस समय वहां था। मुझे यह देख कर बड़ा दुःख हुआ कि जिस तरह का राष्ट्रीय दिन भी यहां अितना चुपचाप मनाया गया। अंक सुनसान जगह में लोगों को बुलाकर वहां अंक पार्टी की जाती है। हुकूमत की तरफ से वह दिन मनाने के लिये छुट्टी आदि कुछ नहीं दी गयी, और न हुकूमत की तरफ से यह दिन मनाया गया। वाकअी में हमारे हुकूमत को तो आंध्र राज्य दिन बड़े धूमधाम से मनाना चाहिये था। आंध्र राज्य दिन जैसा खुशी का दिन भी हमारे यहां चुपचाप मनाया गया, यह बड़े शरम की बात है। मुझे यहां अंक बात याद आती है, जब कि मैं मोमिनाबाद के स्कूल में शिक्षक का काम करता था। तब अंक वकील साहब के कमरे में हमने २६ जनवरी का स्वातंत्र्य दिन चोरी छिपे मनाया था। क्योंकि उस समय की हुकूमत जिसे खुले आम नहीं मनाने देती थी। वैसे ही आज की हमारी लोकशाहि हुकूमत में भी हमें आंध्र राष्ट्र दिन भी चोरी छिपे मनाना पडा, जैसा हमें उस जमाने में २६ जनवरी मनाना पडा था।

अगर आप लोग यह समझते हैं कि जिस तरह लिंग्विस्टिक स्टेट्स (Linguistic States) कर के हम हिंदुस्तान के टुकड़े कर रहे हैं तो जिस तरह सोचना गलत है। हम हिंदुस्तान के टुकड़े नहीं कर रहे हैं, बल्कि जबान के लिहाज से हम अंक मजबूत फेडरल स्टेट (Federal State) बना ना चाहते हैं। लेकिन जिसके लिये जो जरूरी चीजें करनी चाहिये वह हम नहीं कर रहे हैं। उसकी तरफ ध्यान नहीं दे रहे हैं।

जिस बात की तैयारी के लिये तो हमें अभी से काम शुरू करना चाहिये। पहले हमें डिस्ट्रिक्ट बाउंडरी कमिशन (District Boundary Commission) नियुक्त करना चाहिये। तेलंगाना

मराठवाडा और कर्नाटक के लिये यह कमिशन अलग अलग होना चाहिये। और यह जो बाबुंडरी कमिशन होगा उसे इस बात को सँचना चाहिये कि कौनसे हिस्से कौनसे विभाग में जाने चाहिये। आगे चल कर संयुक्त महाराष्ट्र, अथवा कर्नाटक, और विशाल आंध्र यह तीन स्टेट्स निर्माण होनेवाले हैं। लेकिन उसके लिये तो पहले हैदराबाद को कदम अठाना होगा, हैदराबाद में जो लोग इस बात को चाहते हैं कि हैदराबाद का डिस्ट्रिक्शन होना चाहिये अर्थात् ज्यादा काम करने का मौका ही नहीं मिला है। अब यदि कोओी चाहे कि हिंदुस्तान में जो भाषावार प्रांतरचना की मांग है उसे रोकना चाहिये तो वह उस मांग को किसी हालत में नहीं रोक सकता है। अब्बाम तो अपनी इस मांग को लेकर ही रहेगी। ऐसी हालत में हमारा यह फर्ज होता है कि हम इस जबानी सूबोंकी मांग के सवाल को हल करने की कोशिश करें अभी हम हमारे स्टेट की हद तक तो इस सवाल को म्युचुअल अंडरस्टैंडिंग (Mutual understanding) से हल करें तो ज्यादा मुनासिब होगा। आज यह सवाल ज्यादा आसानीसे हल हो सकेगा। आगे चलकर आपस में यदि कटुता आ जाये तो फिर यह सवाल हल करना बड़ा मुश्किल होगा। इस लिये डिस्ट्रिक्ट बाबुंडरी कमिशन अभी मुकर्रर करके अभी से मराठवाडा, कर्नाटक, और आंध्र की बाबुंडरी तय करने की कोशिश की जाय तो ज्यादा अच्छा होगा।

दूसरी जो बात मुझे हुक्मत के सामने रखनी है वह यह है कि आज जो दो कुव्वतें काम कर रही हैं हमारे यहां उनमेंसे एक ऐसी है कि जो तरक्की पसंद है, और अपनी पैदावार ज्यादा से ज्यादा बढ़ाना चाहती है। मुल्क के हालात सुधारने की कोशिश करती है। अब्बाम के हालात अच्छे हों, और जमीन की पैदावार बढ़े, ऐसा चाहती है। किंतु दूसरी जो कुव्वतें हमारे देश में हैं वह देश के प्रोग्रेस (Progress) को रोकना चाहती है। अपने वेस्टेड इंटरेस्ट (Vested interest) को बरकरार रखना चाहती है। हो सके तो जो दस कदम जाना चाहते हैं अर्थात् आठ ही कदम जाने देना चाहती है। तो इन दोनों कुव्वतों में से आप किसका साथ देना चाहते हैं, और किसको मदद करना चाहते हैं यह सवाल है। जो लोग प्रोग्रेसिव्ह हैं उनकी मदद करना चाहते हैं, या जो लोग प्रोग्रेसिव्ह नहीं हैं उनकी मदद करना चाहते हैं? मुझ कहना पड़ता है कि हमारे चीफ-मिनिस्टर साहब का झुकाव कदमत पसंद लोगों की तरफ ज्यादा है। आज कॉंग्रेस ऑरगनाइजेशन में जो बातें हो रही हैं उनसे पता चलता है कि आज मुल्क के अंदर जो नॉन प्रोग्रेसिव्ह (Non-progressive) कुव्वतें हैं उनकी बात को माननेवाले लोग ही कॉंग्रेस के पदों पर आ रहे हैं। और कॉंग्रेस में ही आज काफी झगड़े हो रहे हैं, और उन सोशल अलिमेंट (Unsocial element) कॉंग्रेस में आ रहा है। हस्तुल अिमकान जो जमीन कायम रखना चाहते हैं ऐसे लोग कॉंग्रेस में आज ज्यादा तादाद में हैं। क्योंकि वह ऐसे ही लोगोंकी अिमदाद करना चाहते हैं। और कॉंग्रेस में देखेंगे तो यह मिनिस्टर होना या वह मिनिस्टर होना अिन्हीं बातों पर झगड़े होते हैं, और काफी वक्त इसीमें खर्च होता है। लेकिन यह बात ठीक नहीं है। जिससे उन लोगों को मौका मिलेगा जो कदमत पसंद हैं। अगर इसी तरह कॉंग्रेस का रिऑरगनाइजेशन होगा तो वह ठीक नहीं हो सकता है। आज हमारे सामने जमीन का सवाल है। वह जिस कानून के आने से अभी पूरी तरह हल नहीं हुआ है।

यह कहा जा रहा है कि हमने सीलिंग (Ceiling) कायम किया है जो कि हिंदुस्तान में कहीं भी नहीं किया गया है। लेकिन यह गलत स्टेटमेंट हमारे सामने रखा जा रहा है। यह सीलिंग नहीं कायम किया गया है, बल्कि एक अप्पर लिमिट (Upper limit) कायम की गयी है। लेकिन यहां पर जैसे अल्फाज है जिसका मतलब यह होगा कि प्रापर्टी (Property) पर सीलिंग कायम की गयी है। अगर यह सही है तो मैं पूछना चाहता हूं कि किस तारीख से यह कायम होनेवाली है? कानून पास होने के पहले पिछले अधिवेशन में हमने यह मांग रखी थी कि इसके लिये एक तारीख मुकर्र की जाय, ताकि जमीनदारों को गैरवाजिबी तरीके से कानून का फायदा उठाने का मौका न मिल सके। लेकिन हुकूमत वह करने के लिये तैयार नहीं है। चीफ मिनिस्टर साहब का कहना है कि जमीन का बंटवारा करने के लिये हमने यह बिल नहीं लाया है। हाअस में उन्होंने इसका वादा नहीं किया था लेकिन राजप्रमुख के अड्रेस में कहा जाता है कि जमीन का बंटवारा अक्वीटेबल डिस्ट्रीब्यूशन (Equitable distribution) के लिहाज से करने के लिये हम कोशिश कर रहे हैं।

“This is a step which many other States in India are still hesitant to take.”

अस तरह की बात यहां रखी जाती है। लेकिन अस कानून के खोखलेपन को, और जमीनदारों को अपनी जमीन का रीअर्गनायजेशन करने के लिये या उसको अपनी सुविधा के अनुसार बेचने के लिये जो मौका दिया गया है उसको, हम कभी भूल नहीं सकते। ऐसी हालत में हमें यह कहने का अस्तिधार नहीं हो सकता कि हमने सीलिंग कायम किया है।

असके बाद यह भी दावा किया जा रहा है और नारा लगाया जा रहा है कि “लैंड टु दि टिलर” (Land to the tiller)। नारा तो लगाया जाता है लेकिन उसको अमल में लाने के लिहाज से जो जल्दरी अंकदाम करने चाहिये वह करने के लिये हुकूमत तयार नहीं है। सिर्फ नारे से फंसाने के दिन अब बाकी नहीं रहे हैं। पिछले वक्त जब मैंने कहा था कि किसानों को आप बेइखल करेंगे तो हमें उसका मुकाबला करना पड़ेगा, तो चीफ मिनिस्टर मेरे अप्पर गुस्ता हुआ थे। उन्होंने कहा था कि आप तो मुकाबला करने की बात करते हैं तो हम आपके साथ कोऑपरेशन कैसे कर सकते हैं? इसीलिये शायद चीफ मिनिस्टर साहब ने मुनासिब नहीं समझा कि अस तरफ के मंत्री उनके कमीशन पर आयें। किसानों को बेदखल नहीं किया जायगा यह अगर उनका असली दावा है तो हमारे मुकाबले का उनको डर क्यों मालूम होता है? अगर सचमुच कसनेवाले की जमीन होनेवाली है तो कम्युनिस्ट पार्टी के साथ आपको क्यों मुखालिफत महसूस होती है? हमारा यह कहना है कि कसनेवाले की जमीन होनी चाहिये और अगर उनको बेदखल किया जायगा तो किसान और अब्बाम उसका मुकाबला करने के लिये मजबूर हो जायेंगे और अब्बाम की पार्टी के नाते हमें भी उनका साथ देना पड़ेगा। लेकिन इसके साथ साथ पिछले वक्त मैंने यह भी जाहिर किया था कि जहां जहां किसानों की मदद करने के लिये हुकूमत आगे बढ़ेगी वहां वहां हमारा कोऑपरेशन (Co-operation) का हाथ हमेशा सामने रहेगा, फिर चाहे किसी भी पार्टी की हुकूमत हो। लेकिन अस कानून के अंदर तो बेदखली को रखा जा रहा है। उसमें भी लैंड डिस्ट्रीब्यूशन (Land distribution) का सरल तरीका न रखते हुए लैंड कमीशन मुकर्र करके तीन साल-

तक यह सवाल आगे बढ़ाने की कोशिश की जा रही है। लोगों के सामने एक मायाजाल सा फैलाया जा रहा है कि हम जमीन का सवाल हल कर रहे हैं। लेकिन असि तरह से यह सवाल हल नहीं हो सकता। बेदखलियां होती रहेंगी और कानून अपनी जगह पर रहेगा। और आखिर हुकूमत को किसानों की जद्दोजहद का मुकाबला करना पड़ेगा। आज हमारा देश किस हालत में है इसके बारे में हुकूमत जरा सोंचे। हमारे मुल्क पर संकटों के बादल मंडरा रहे हैं, बेरोजगारी दिन ब दिन बढ़ती जा रही है, हमारी आजादी पर बाहरी देशों से हमले होने के अमकानात हैं। असि वक्त हमें त्याग की जरूरत है और सब के सहकार्य की आवश्यकता है। असिलिये किसानों के असि कौमी सवाल में हुकूमत को अमिदाद पहुंचानी चाहिये। उनको अपना मुखालिफ नहीं बनाना चाहिये। असिलिये मैं हुकूमत से अपील करूंगा कि असि दृष्टीसे असि सवाल की तरफ देखें और अगर बेदखलियां होने लगे तो उनको रोकने की कोशिश करें।

एक और चीज हुकूमत के सामने मुझे रखना है। जब कभी किसानों का कोअी मसला सामने आता है, कोअी प्रोजेक्ट बनाने का सवाल आता है, तो हमसे कहा जाता है कि पैसा नहीं है। आपके पास काफी पैसा जमा हो असिलिये जब हम सुझाते हैं कि असि स्टेट के जो फ्यूडल अिंटेरेस्ट्स (Feudal interests) हैं, उनको जो पैसा आप दे रहे हैं, वह बंद किया जाय, तो हुकूमत कहती है कि कान्स्टीट्यूशन हमारे आड़े आती है। हुकूमते हिंद ने हुकूमते हैदराबाद से पूछा था कि किसानों को जमीन आसानी से मिल सके और अव्वाम के दीगर मसायल हल करने में हम अमिदाद पहुंचा सकें असि लिहाज से कान्स्टीट्यूशन में कौनसी तबदीलियां करना आप जरूरी समझते हैं। असिके साथ साथ यह भी पूछा गया था कि पिछले दो साल में कान्स्टीट्यूशन का वर्किंग (Working) कैसा हुआ, और अब आगे बढ़ने के लिये कौनसे कदम अुठाने चाहिये। मैं यह जानना चाहूंगा कि हुकूमत ने असिका क्या जवाब दिया है। राजप्रमुख की सिस्टम (System) हमको नहीं चाहिये यह हम आज तक कहते आये हैं। अुसको खतम करने के लिये हुकूमत ने क्या किया है? हमारी यह भी मांग रही है कि बगैर मुआवजे या कम से कम मुआवजे में, किसानों को जमीन मिलनी चाहिये और अुसके लिये सेक्शन ३१ में तबदीली करनी चाहिये। असिके बारे में भी हैदराबाद हुकूमत ने कौनसी मिसाल पेश की है यह भी हम जानना चाहते हैं। अगर आपकी यह ख्वाहिश है कि किसानों को बगैर मुआवजे के जमीन मिलनी चाहिये, तो यह बात आप हुकूमते हिंद पर बाजे कर सकते हैं। कश्मीर में जिस तरह से कदम अुठाया गया है अुसी तरह से हैदराबाद में भी क्यों नहीं अुठाया जा सकता? लेकिन सचमुच हुकूमत किसानों की अमिदाद करना चाहती है या नहीं यही पहला सवाल है। आज हमारी हुकूमत हुकूमते हिंद पर असर डालने में कमजोर साबित हो रही है। असिकी वजह क्या है? यही है कि हैदराबाद की पौने दो करोड जनता से वह अमिदाद नहीं लेना चाहती। वह समझती है कि हावुस की जितनी कमेटियां हैं और अुसकी पार्टी के जितने मेंबरान हैं अुन्हीं की ताकत पर वह सबकुछ कर सकती है और असिलिये वह हुकूमते हिंद को अपनी मांगों में खूब करवाने पर मंजूर नहीं कर सकती। हुकूमते हिंद ने अपनी मांगें पूरी करवाने के लिये वह हैदराबाद रियासत की पूरी अव्वाम को एक जगह ला सकती है और संविधान में तबदीली करवा सकती है। राजप्रमुख की पद्धति को बंद करवा सकती है। हैदराबाद का डिस्अिन्टिग्रेशन भी किया जा सकता है। लेकिन हुकूमत अव्वाम की ताकत को लेकर आगे बढ़ना नहीं चाहती। अिन सवालों

को हल करने के लिये हम कहते हैं तो कहा जाता है कि कुछ अकानॉमिक अंड अदर लिमिटेशन्स (Economic and other limitations) हैं। वह कौनसे लिमिटेशन्स हैं यह हम जानना चाहते हैं। कौन से अैसे अिटरेस्टस् आपके आडे आते हैं? क्या वह राजप्रमुख हैं, या कोअी बडे जमीनदार हैं? प्रताप रेड्डी हैं या रघोतम रेड्डी हैं? कौन हैं? अगर अैसे व्हेस्टेड अिटरेस्टस् (Vested interests) से आप दबेहुवें है तो कभी आगे नहीं बढ सकते। असलिय पग्गुलिस्ट्स में आपके जो अिटरेस्ट्स हैं अुनको आपको तोडना पडेगा, वरना आप कोअी कदम आगे नहीं बढा सकते। कहा जाता है कि हम असकी कोशिश कर रहे हैं। लेकिन अभी अभी मैंने ऑनरेबल मिनिस्टर फॉर कॉमर्स अंड अिडस्ट्रीज से बताया कि अेक मिल के १८०० मजदूर बेरोजगार हो रहे हैं अुनके लिये आप क्या करने जा रहे हैं। मैंने कहा कि आप अुस मिल को चालू रखने के लिये मॅनेजमेंट को मजदूर कोजिये। अुन्होंने कहा कि अैसा करने के लिये हुकूमत को कोअी अेख्तियार नहीं है। कारखाने को हम अपने कब्जे में लेकर नहीं चला सकते, और हमारे पास पैसा भी नहीं है। असलिये मैं मिनिस्टर फॉर कॉमर्स अंड अिडस्ट्रीज और साथ साथ चीफ मिनिस्टर साहब से भी पूछना चाहता हूं कि अगर आपके घर में बच्चा भूखा रहा तो क्या आप अुसको यह जवाब देंगे कि मेरे पास पैसा नहीं है, मैं तुम्हें खिला नहीं सकता? अुसके लिये कुछ न कुछ रास्ता आप निकाल ही लेंगे जब अेक लोकतांत्रिक राजसंस्था आप कायम करना चाहते हैं तो क्या अपने को लोकप्रतिनिधि कहने का दावा करनेवाले असि मंत्री मंडल का यह फर्ज नहीं होता कि मुल्क के अंदर कोअी बेरोजगार न रहे, कोअी भूख न रहे और कोअी अतिश्रित न रहे? अगर आप असि फर्ज को पूरा नहीं कर सकते तो आपको यह हक्क है कि आप असेंबली डिजाल्व्ह (Dissolve) करें और अक्वाम से जाकर बतायें कि हम हुकूमते हिंद से असके लिये मांग करते आये लेकिन वह हमारी मदद करने के लिये तैयार नहीं है आप हमारी मदद कोजिये, हम हुकूमते हिंद को आपकी मागें पूरी करवाने के लिये मजबूर करेंगे। मुझे विश्वास है कि हैदराबाद की अक्वाम आपका जरूर साथ देगी। अंग्रेजों के जमाने में जब कभी जहोजहद के मौके आये, जब कभी अंग्रेजों ने हमारी मागें मानने से अिन्कार किया तो मंत्री मंडल से अिस्तीफा देकर हमने अक्वाम की मदद मांगी थी, और अुसकी ताकत पर हमने विदेशी हुकूमत का मुकाबला किया था। अुसी तरह से आप आज फिर अक्वाम के पास जाजिये। आज हम कहते हैं कि सेंटर में हमारी हुकूमत है। वहां तीन चतुर्थांश मेजॉरिटी (Majority) कौअ्रेस की है। फिर यह कौसी बात है कि हमारे चाहने पर भी हम दस्तूर में कोअी तबदीली नहीं कर सकते। यही सवाल अगर अक्वाम आपसे पूछे तो आपके पास कोअी माकूल जवाब नहीं है। किसी तरह से आप अुसको ठालना चाहेंगे या दबाना चाहेंगे। मुमकिन है अभी आधे घंटे के अंदर वे १८०० मजदूर अपनी मागें पेश करने के लिये असेंबली के सामने आकर खडे हो जायें। मुझे मालूम है कि अुस-वक्त आपकी अिमदाद करने के लिये ऑनरेबल मिनिस्टर फॉर होम आपके पास बैठे हुवे हैं। अुनके पास टिअर गैस (Tear gas) है, लाठियां हैं, और अेच. अेच. आर. पी. (H. S. R. P.) की बटेलियन्स भी हैं। वे लोगो को भगाने के लिये टिअर गैस का अिस्तेमाल करेंगे, या लाठी चार्ज करेंगे, और जरूरत पडी तो गोलियां भी चलायेंगे। लेकिन मैं सजीदगी के साथ कहूंगा कि असि तरीके से ये मसायल हल नहीं होंगे। अगर व्हेस्टेड अिटरेस्ट के सामने आप हुकते रहेंगे तो अक्वाम के मसायल हल नहीं हो सकते, और अक्वाम की ताकत को आप दबा भी नहीं सकते।

यह कितने दुःखकी बात है कि हर अधिवेशन के समय हमको असेंबली के पास पुलिस रखने पड़ते हैं, ताकि अव्वाम हमारे पास आकर अपनी मांगों को पेश न कर सके। क्या आप समझते हैं कि सोशलिस्ट कम्युनिस्ट या दीगर किसी पार्टी ने जानबूझकर लोगों को अुभाड़ने के लिये अुस मिल को बंद किया है क्या वह अुन गरीबों की पेट की मांग नहीं है ? क्यों आप यह महसूस करते हैं कि वे सब आपके खिलाफ हैं इसलिये आपके पास आ रहे हैं ? वे मांग करने के लिये आते हैं कि हम भूखे हैं, नंगे हैं, कोअी न कोअी रास्ता निकालिये, जिसमें अुनका क्या दोष है ? लेकिन आप समझते हैं कि वे शरारत पसंद हैं। आप समझते हैं कि बंदूक की ताकत पर हम अुनको रोकेंगे। लेकिन इस तरह से आप कितने दिन तक अुनको रोक सकते हैं ? किसी भी मुल्क में इस तरह से अव्वाम की आवाज को नहीं दबाया जा सका है। इसलिये मैं हुकूमत से अपील करूंगा कि जो बेरोजगारी हो रही है अुसको रोकने के लिये फ़ैक्टरी को अपने कब्जे में लेना होगा। जहां जहां पैसा सड़ा पड़ा है अुसको बाहर लाना पड़ेगा। हमने कअी बार हाअुस के सामने रखा है कि हैदराबाद के निजाम के पास दौलत का खजाना पड़ा है। गये करीब तीन सौ साल में हैदराबाद की अव्वाम को लूटकर वह जमा किया गया है। अुस पर अव्वाम का हक है। इसी तरह से दीगर लोगों के पास अलगअलग मुकामात पर जो दौलत के खजाने पड़े हैं अुन पर हुकूमत को कब्जा करना चाहिये और वह चाहे तो कर भी सकती हैं। मैं हुकूमत को आगाह करना चाहता हूं कि अगर हम इस काम को नहीं करेंगे तो आपके ला अंडे अंडर को तोड़ कर अव्वाम खुद अुस पर कब्जा करने के लिये मजबूर हो जायगी। हम यह जानना चाहेंगे कि क्या हुकूमत अव्वाम को इस तरह का मौका देना चाहती है, या खुद हुकूमत अव्वाम को अपने साथ लेकर इस दौलत को अपने हाथ में लेना चाहती है ? हम देख रहे हैं कि गये दो साल में अव्वाम की जरूरतों को पूरा करने में हम कामयाब नहीं हो सके। पांचसाला प्रोग्राम भी फेल हो रहा है। इसलिये मैं समझता हूं कि इस वक्त हुकूमत को हिम्मत के साथ कदम अुठाने की जरूरत है। ये तमाम चीजें हैं जिनपर मैं हुकूमत को तबज्जेह दिलाना चाहता हूं।

जिसके बाद राजप्रमुख के इस अेड्रेस में अलगअलग डिपार्टमेंट्स का मानो अेक कैटलॉग (Catalogue) पेश किया गया है। लेकिन यह मौका अैसा कॅटलॉग पेश करने का नहीं है आज जो सवाल हमारे सामने आ रहे हैं अुनके लिहाज से किस तरह से हम कदम अुठा रहे हैं अुसको जिसमें रखा जाना चाहिये था। भाषावार प्रांत रचना का प्रश्न हमारे सामने है। बगैर मुआवजा किसानों को जमीन देने का सवाल हमारे सामने है। लेकिन अैसे सवालों का इस अेड्रेस में कोअी जिक्र नहीं किया गया है। कृतज्ञता ज्ञापन प्रस्ताव के प्रस्तावक महोदय ने सभा के सामने बताया कि पुलिस का खर्च भी कम किया गया है। अेक अेच.अेस.आर.पो. की बटेलियन को कम कर दिया गया है। लेकिन मैं कहना चाहता हूं कि अब तक तो पूरे अेच.अेस.आर.पो. को खतम किया जा सकता था। पहले जैसो अबनार्मल सिच्यूअेशन (Abnormal situation) अब नहीं रही है, जिसलिये इसीको रखने की अब कतअी जरूरत नहीं है। पिछले साल ही हमने इसको खतम करने के लिये कहा था लेकिन अेक साल के बाद अब अेक बटेलियन खतम कर दी गयी है, और अभी तीन बटेलियन्स बाकी हैं। अुसके साथ साथ और चार हजार मुसल्लेह पुलिस भी हैं। यानी करीब आठ हजार मुसल्लेह पुलिस हुकूमत के पास हैं। यह सब फुजूल खर्चा है अेक तरफ हम कहते हैं कि तालीम के लिये, और कांटेज डिस्ट्रीज के लिये हमारे पास पैसा नहीं है। फिर जिस

तरह का फुज़ूल खर्चा हम क्यों करें? सिक्कूरिटी और अंडमिनिस्ट्रेशन के डिपार्टमेंट का खर्चा कम कर के नेशन बिल्डिंग डिपार्टमेंट्स पर ज्यादा पैसा खर्च करने की आज जरूरत है। मैं यह नहीं कहता कि शांति कायम रखने के लिये संरक्षक दल की आवश्यकता नहीं है। लेकिन अुसमें ड्रैस्टिक कट (Drastic cut) करके, और अुस पर मिनिमम (Minimum) खर्च कर के अब्बाम की बहुबूदी और भलाओ के दूसरे कामों पर ज्यादा खर्च किया जाना चाहिये।

अिसके बाद दो अेक बातों पर प्रकाश डालते हुअे मैं अपना भाषण खतम करूंगा। लोकल सेल्फ गवर्नमेंट का सबाल हमारे सामने रखा गया है। ऑनरेबल मूव्हर ने अिसकी तरफ अिशार किया तो थोडे दिन पहले अेक्झीबीशन ग्राउंड (Exhibition ground) पर जो कॉन्फरन्स हुओी अुसकी मुझे याद आओी। हैदराबाद और सिकंदराबाद के कारपोरेशन्स (Corporations) काँग्रेस के हाथ में हैं, और हैदराबाद की हुकूमत भी काँग्रेस की है लेकिन फिर भी मिनिस्ट्री और कारपोरेशन्स में टसल (Tussle) पैदा हो गया है कि किसको ज्यादा हक होने चाहिये। निजाम के जमाने में रजाकारों के हाथ में जो अनियंत्रित शक्ति थी अुसीको आज की मिनिस्ट्री भी अपने काबू में रखना चाहती है। आपके ही लोगों की मेजॉरिटी (Majority) स्थानिक स्वराज्य संस्थाओं में हैं, और वे कह रहे हैं कि हमको आप अधिकार नहीं दे रहे हैं, कलेक्टर या अेक्झीक्यूटिव ऑफिसर को ही ज्यादा अधिकार दे रहे हैं। हर म्युनिसीपालिटी की यही मांग है। सिकंदराबाद म्युनिसिपालिटी ने तो यहां तक कहा कि अगर आप हमें अधिकार नहीं देंगे तो हम काम बंद कर देंगे। सब जगह काँग्रेसियों की मेजॉरिटी होने पर भी यह नौबत क्यों आओी है? हम कहते हैं कि हमें डीसेंट्रलायजेशन (Decentralisation) करना है। अगर यह सच है तो फिर हुकूमत अपने अधिकारों को छोडने के लिये आगे पीछे क्यों कर रही है यह मेरी समझ में नहीं आता। टाअुन म्युनिसीपालिटीज और सिटी म्युनिसीपालिटीज किस तरह से डेमोक्रेटिक (Democratic) हैं, अुनकी क्या अहमियत है, अुसको यहां दोहराने की जरूरत नहीं है। अुनको कलेक्टर या अेक्झीक्यूटिव ऑफिसरों के पंजे से छुडाना चाहिये। अुनको पैसा खर्च करने की पूरी अिजाजत दी जानी चाहिये। कल तक जो लोग स्थानिक स्वराज्य संस्थाओं में काम करते थे वे आज मिनिस्टिर बन कर लाखों और करोडों रुपये का काम कर सकते हैं तो क्यों यह समझा जाय कि म्युनिसिपालिटी के सेक्रेटरी या प्रेसीडेंट अपना काम नहीं कर सकेंगे? वे अपने काम को सम्हाल नहीं सकेंगे लेकिन हम मिनिस्टिर बनने के बाद अपने काम को सम्हाल सकते हैं अिस तरह का जो गुरूर हममें पैदा हो गया है वह किस हद तक वाजिब है? अगर आज के मिनिस्टिर डिपार्टमेंट के सेक्रेटरी की अिमदाद से अच्छी तरह से हुकूमत कर सकते हैं तो क्या म्युनिसीपालिटियों के प्रेसीडेंट वहां के मोहतमीम की सहायता से अपना काम नहीं कर सकते? हम अगर अुनको हिम्मत दें, अुनकी मदद करें, तो वे आगे बढ सकते हैं। अुनके हाथ से अक दो मर्तबा गलती होगी। गलती किससे नहीं होती? क्या हमारे मिनिस्टिर गलती नहीं करते? अुनको यह मौका मिलना चाहिये कि अब्बाम के कूऑपरेशन से वे लोगों की भलाओ के काम कर सकें और गांव, शहर और देहातों में लोकशाही को मजबूत बना सकें। हुकूमत को अुनके रास्ते में आडे नहीं आना चाहिये।

तालीम के सिलसिले में मैं तफसील से बातें नहीं करना चाहता। हाबुस के सामने मैंने जिस चीज को कभी मतबा रखा है कि तालीम की तरफ जिस निगाह से हमको देखना चाहिये उस निगाह से हम नहीं देख रहे हैं। तीन साल से इसमें अक तरह का डेडलाक (Deadlock) पैदा हो गया है। यहां के अक्वाम की रोजनल लैंग्वेजेस (Regional languages) हिंदी, मराठी, तेलगू और कानडी हैं, और अक सेक्शन अर्दू का भी है। आज हमारे विद्यार्थी न हिंदी में पढ सकते हैं, न अपनी मातृभाषा में पढ सकते हैं और न अंग्रेजी में भी पढ सकते हैं। इसकी क्या वजह है? सारी जनता चाहती है कि मातृभाषा ही शिक्षा का माध्यम होना चाहिये। और अडमिनिस्ट्रेशन (Administration) और ज्यूडीशियरी (Judiciary) में भी रोजनल लैंग्वेजेस का अुपयोग होना चाहिये। इस अुसूल को हम जरूर मानते हैं, लेकिन अुसको अमल में लाने के लिये हम तयार नहीं हैं। इसकी असली वजह यह है कि हैदराबाद का डिसअिटीग्रेशन होना चाहिये इस चीज को हम स्पष्ट नहीं करना चाहते और इसीलिये यह सारा डेडलाक (Deadlock) पैदा हो रहा है। अक शख्स ने आकर मुझसे कहा कि हुकूमत अर्दू को निकाल कर अंग्रेजी में पढाओ करना चाहती है, तो ऐसी हालत में अंग्रेजी के बजाय मुल्की जबान को रायज करना बेहतर है या नहीं? मैंने कहा कि जब हम कोओ नओ जबान लाते हैं तो शुरू में तकलीफ होगी। लेकिन इसमें ऐसी स्टेप ली जानी चाहिये जो हमेशा के लिये रहे। अगर हम प्रादेशिक भाषाओं को रायज करना चाहते हैं तो हमारी पॉलिसी हमेशा वही रहनी चाहिये। आज अगर हम अंग्रेजी की तरफ जाते हैं तो वह हमारी आरजी पॉलिसी है। आप आज विद्यार्थियों को अंग्रेजी सीखने के लिये मजबूर करेंगे, और पंधरा साल के बाद अुनसे कहेंगे कि हैदराबाद का डिसअिटीग्रेशन हो गया है अब आप दूसरे स्टेट्स में जो भाषा होगी वह सीखिये और काम चलायिये। अगर आपका मकसद साफ है तो प्रादेशिक भाषाओं को तरजोह देनी चाहिये। अुसी में अडमिनिस्ट्रेशन, ज्यूडिशियरी और मुकामी काम होने चाहिये। अिन सारी चीजों को हैदराबाद के डिसअिटीग्रेशन के लिहाज से देखना चाहिये। लोग कहते हैं कि अलग अलग जबानों में ट्रांसलेशन करेंगे तो कितनी दिक्कत होगी? इसका जवाब है कि अक बच्चा रहा तो जितनी दिक्कत होगी अुससे ज्यादा चार बच्चे होने पर होगी। माता कहती है कि अक बच्चा होना चाहिये ताकि खर्च कम होगा। अगर आप चाहते हैं कि चार बच्चे होने चाहिये तो ज्यादा खर्च भी आपको करना पडेगा। हैदराबाद में अननेचरल सिच्यूअेशन (Unnatural situation) पैदा की गओ है। यहां चार बच्चे हैं, चार जवानें हैं, तो आपको ज्यादा खर्च करना ही पडेगा। यह अक लाजिमी बात है। इसलिये हैदराबाद में शिक्षा अदालत, अडमिनिस्ट्रेशन सब जगहों पर प्रादेशिक भाषाओं से काम लिया जाना चाहिये और यह जितनी जल्द हो सके अुतना अच्छा होगा। पुलिस अक्शन के बाद कहा गया था कि अिटर-पीजिअेंट तक हम हिंदी जबान रायज करेंगे। लेकिन ऐसा नहीं किया गया। प्रादेशिक भाषाओं में शिक्षा देने की पॉलिसी भी निश्चित नहीं है। तेलंगाना, मराठवाडा और कर्नाटक के हिस्सों में आज अक भी कॉलेज ऐसा नहीं है जो प्रादेशिक भाषा में चलता हो। इसलिये वहां के विद्यार्थियों को दो साल तक बड़ी तकलीफ हुयी। अक्वाम चाहती है कि सारे कारोबार प्रादेशिक भाषा में चलने चाहिये, इसलिये हैदराबाद के डिसअिटीग्रेशन का ख्याल रखते हुअे हुकूमत की अिन सवालों की तरफ देखना चाहिये, और हाबुस के सामने जिस चीज को साफ साफ रखना चाहिये।

अंड्रेस के आखिर में कहा गया है कि नेशन बिल्डिंग कामों की सब से ज्यादा जिम्मेदारी अव्वाम की है। मैं जिसको मानता हूँ। दूसरे मुमालिक में जहाँ अव्वाम की हुकूमतें हैं वहाँ अव्वाम की मेहनत को सरमाये के तौर पर अिस्तेमाल कर के देश की पुनर्घटना की जा रही है। उसी तरह से हिंदुस्तान में भी होना चाहिये। मैं चीन की मिसाल अिसलिये देता हूँ कि हमारे मुल्क के जैसा ही वह एक गरीब मुल्क है। अुनके पास काफी सरमाया नहीं है। अुन पर भी काफी वक्त तक बैरूनी साम्राज्यों की पकड थी। अुनकी आजादी पर भी हमले हुये हैं। अपने मुल्क की तरक्की के लिये अुन्होंने भी दूसरे मुल्क से मदद ली। लेकिन तीन साल में अुन्होंने कितनी तरक्की कर ली है? उसकी बुनियादी बात यह है कि वहाँ के लोग खुद मेहनत करते हैं, और सनअतें कायम करते हैं। बाहर के देशों की सहायता पर वे ज्यादा निर्भर नहीं रहते। चीन जाकर आये हुअे लोग कहते हैं कि जिस प्रोजेक्ट को बनाने के लिये आठ साल लगते हैं उसको वहाँ लोग मेहनत करके छः महीने में बनाते हैं। चालीसचालीस लाख लोग सिर्फ स्टारव्हेशन वेजेस (Starvation wages) लेकर काम करते हैं। वहाँ के लोग जब जिस तरह के काम कर सकते हैं तो क्या वजह है कि हैदराबाद के अंदर लोग जिस तरह के काम करने के लिये तैयार नहीं होते? हिंदुस्तान में कौमी जहोजहद के वक्त जो अव्वाम अपनी जान हथेली पर लेकर कुरबानी करने के लिये आगे बढ़ती थी क्या वह आज मेहनत के काम भी नहीं कर सकती? अगर वह नहीं कर सकती तो उसकी वजह यह नहीं है कि वह नहीं करना चाहती। सच बात तो यह है कि आज की हमारी हुकूमत अुनको यकीन नहीं दिला सकती कि जो काम होगा वह अुनके लिये होगा और अुससे अुन्हीं का फायदा होगा नकि मुठ्ठीभर सरमायेदारों का। अगर हुकूमत अव्वाम को यह यकीन दिलायेगी कि कसनेवाले की जमीन होगी, कारखानों का अुत्पादन बढेगा तो अुनके वेजेस (Wages) भी बढेंगे, अुनका डिअरनेस अलाअुन्स बढेगा, अुनको अच्छे घर मिलेंगे, और कारखानों के बढाने में अुनको भी हक पैदा होगा। जैसा होगा तो दूसरे मुल्कों से सरमाया लाने की हमें जरूरत नहीं होगी, और न अमेरिका को हमारे अुपर हमला करने की हिम्मत होगी। जिस अव्वाम ने कौमी जहोजहद में कुरबानियाँ की हैं, रजाकारों का मुकाबला किया है, अपने बीवी-बच्चों को छोडकर मुल्क के लिये कुर्बानियाँ की हैं, वह जिस मामूली काम को भी कर सकती है। लेकिन अुसके लिये अुनमें हमें जजबा पैदा करना चाहिये। अुसके बिना हमारा मुल्क आगे नहीं बढ सकता। यह अिन्स्पीरेशन (Inspiration) अव्वाम में पैदा न करते हुअे अगर हम सिर्फ फ्यूडल अिंटरेस्ट्स (Feudal interests) के कब्जे में आयेंगे, तो हमारा कौमी सवाल हल होनेवाला नहीं है, यह बिल्कुल साफ बात है।

मैं अपील करूंगा कि हमारी हुकूमत जो कि दो साल पहले यहां आयी अुसने यह नहीं भूलना चाहिये कि हम भूख रहकर और लडायी करके आगे बढे थे, और हमने अितने कष्ट से अपनी आजादी हासिल की है और त्रंस मुष्किल के जमाने में भी टिक कर रहे थे। जो लोग अितने कष्ट सह कर अगे बढे थे अुन को यदि बराबर विश्वास में लिया जाय तो वह क्या आजादी मिलने के बाद आगे नहीं बढ सकते हैं? जरूर बढ सकते हैं और पहले से भी ज्यादा तेजी से आगे बढ सकते हैं। लेकिन यदि हम अुन तमाम फ्यूडल लोगों और जागीरदारों के हाथ में अगे तो फिर वह सवाल हल नहीं होनेवाला है। यह तो काम करने का सवाल है। जिस के लिये तो आपको प्रोत्सेसिअ जो लोग हैं अुन्हे साथ लेकर चलना होगा। जैसा हमने पर ही हम अव्वाम के बेरोजगारी को अन्त कर देगे और अुनकी भूख नमस मिटा देंगे।

कोऑपरेशन का सवाल यहां पर लाया गया। राजप्रमुख के अंड्रेस में यह कहा गया कि गव्हर्नमेंट के साथ अब्बाम का कोऑपरेशन होना चाहिये। लेकिन आप कोऑपरेशन किस लिये मांगते हैं यह सवाल है। यदि आप मालदारों को ज्यादा मालदार बनाना चाहते हैं, तो आपको कोओ कोऑपरेशन नहीं मिलनेवाला है। कोऑपरेशन के सिलसिले में यह कहा गया कि सर्विस का माद्दा होना चाहिये। लेकिन सर्विस में किस तरीकेसे काम हो रहा है यह पहले जानने की जरूरत है। मिनिस्टर लोग खुद अपने दिलों को टटोलें। अक अक सीट के लिये मिनिस्ट्री में झगड़े हो रहे हैं। जब मिनिस्टर की तनख्वाह का सवाल आता है तब १२०० रुपये या १००० रुपये वेतन लिया जाय इस बात पर बहस होती है। जब यह कहा जाता है कि १२०० के बदले १००० रुपये वेतन लिया जाय, तो हैदराबाद की रिवायत का बहाना बतलाया जाता है, और कहा जाता है कि हमारी पोजिशन के लिये अतना वेतन रखना जरूरी है, और पोजिशन के लिहाज से हमें अतना तो खर्च लग ही जाता है। यदि आप अब्बाम के माद्दे का सवाल उठाते हैं तो पहले आपको अुनके सामने खुद का सबक रखना चाहिये। सिर्फ अंड्रेस में इस बात को ला कर यह सवाल हल नहीं होनेवाला है। लोगों के सामने जबतक यह सबक नहीं रखा जायेगा कि मिनिस्टर भी अपनी सैलरी कम कर रहे हैं, तबतक पब्लिक का विश्वास आपकी बातों पर नहीं रहेगा।

अक चपरासी ने रिश्त ली तो अुसके बारे में कार्यवाही की जाती है, और अुसे सजा दी जाती है। वह सोचता है कि मेरे अुपर का अफसर रिश्त लेता ह, सभी लोग रिश्त लेते हैं, तो मैं भी रिश्त क्यों न लूं? अुपर से नीचे तक सब लोग रिश्त लेते हैं। अितनाही नहीं बल्कि मिनिस्टस भी अुसमें से छूटे नहीं हैं। यह कहावत है कि "Ceaser's wife should be above suspicion" जो बडे लोग होते हैं अुन्हें अब्बाम के सामने लेसन (Lesson) रखना चाहिये। लोगों को अैसा लगना चाहिये कि हुकूमत के अंदर के लोग पाक हैं और वे रिश्त खोरी नहीं चाहते हैं। फिर नीचे के लोग भी रिश्त लेते समय डरेंगे। इसके बारे में बुनियादी तौर पर सोंचा जाना चाहिये।

राजप्रमुख के अंड्रेस में यह कहा गया कि ज्यादा टैक्सेशन के लिये लोगों को तैयार करना चाहिये। लेकिन टैक्सेशन के लिये लोग तबतक तैयार नहीं होंगे जबतक अुन्हें यह न बताया जाय कि अुनके अुपर टैक्सेस क्यों लगाये जा रहे हैं, और यह टैक्स अुन्हीं पर लगाये जा रहे हैं या अमीर लोगों पर भी लगाये जा रहे हैं। इस बात की भी अुन्हे पूरी जानकारी मिलनी चाहिये। आप यदि बडे लोगों पर कम टैक्स लगायेंगे, और करोडपतियों पर बिल्कुलही टैक्स न लगाकर बाकी लोगों पर ज्यादा टैक्स लगायेंगे तो यह पॉलिशी कामियाब न होगी। यदि सामान्य जनता के फायदे के लिये यह टैक्स लगाया जाता है तो लोग इसे देंगे, वरना वह अैसा टैक्स देन के लिये तैयार नहीं होंगे। राजप्रमुख के भाषण में इस बारे में कुछ नहीं कहा गया था कि आप टैक्स किस काम के लिये लोगों से लेना चाहते हैं। जब आप टैक्स आयद करते हैं तो अुसे देनेवाले अब्बाम की पेअिंग कैपैसिटी (Paying capacity) का अंदाजा लगाकर टैक्स लगाना चाहिये। अब्बामके मखाशी हालात के बारे में भी सोंचना पड़ेगा। अगर आपकी सियासी और मखाशी पॉलिशी ठीक हो, और अब्बाम के लिये आप टैक्स लगाना चाहते हैं, तो अब्बाम आपका जरूर साथ देगी। जिन बातों

को ध्यान में रख कर आप को सौंचना चाहिये। तो आपके बहुत से सवाल हल हो सकेंगे। और आप यदि सब सवाल लाठियों और गोलियों से हल करना चाहते हैं तो वह हल नहीं होनेवाले हैं। जिन सब बातों पर हुकूमत को संजीदगी के साथ सौंचना चाहिये। जितना कहते हुअे में अपनी तकरीर खतम करता हूँ।

The House then adjourned for recess till Half Past Five of the clock.

The House re-assembled after recess at Half Past Five of the clock.

[MR. DEPUTY SPEAKER IN THE CHAIR]

श्री बी - राजे राम (आमर) - मस्टर اسپیکر سر - راج پر مکھکا جو اڈریس ایوان کے سامنے ہے اس کو پڑھنے کے بعد اس ایوان کا کوئی بھی معزز رکن بلا کسی جھجک کے یہ کہہ سکتا ہے کہ گورنمنٹ نے دانستہ یا نادانستہ طور پر اسکی اہمیت

ش्री سید اختر حسین (جنگاؤں) - پائنٹ آف انفرمیشن سر - ہاؤز میں اس وقت اراکین کی جتنی تعداد ہونی چاہئے اوتنی غالباً نہیں ہے - کیا ایسی صورت میں ہاؤز جاری رہ سکتا ہے -

مستر ڈپٹی اسپیکر - ممبرس کی تعداد (۱۷) سے زیادہ ہے جو کافی ہے -

ش्री بی - راجہ رام - تو جیسا کہ میں کہہ رہا تھا اڈریس کی اہمیت اسطرح گھٹا دی گئی ہے کہ اس کی حیثیت بالکل ایک فارمل (Formal) ہو کر رہ گئی ہے - اس میں صرف وہی کارگزاریاں ہیں جو پچھلے ایک سال کے اندر گورنمنٹ نے کی ہیں - لیکن جیسا کہ ہمت کے ساتھ یہ کہنا چاہئے تھا کہ اس ایک سال کے اندر کیا حالات پیش آئے اور گورنمنٹ کو کن مسائل کا سامنا کرنا پڑا کیا مشکلات تھیں جن کو وہ حل نہیں کرسکی وغیرہ یہ اس کے اندر نہیں ہے - میں سمجھتا ہوں کہ یہ اڈریس ایک ڈیپارٹمنٹل رپورٹ (Departmental Report) ہے - گورنمنٹ آف حیدر آباد کی طرف سے جو اڈمنسٹریٹیو رپورٹ (Administrative Report) چھاپی جاتی ہے اور جو عوام کو مل سکتی ہے اوس کے اور اس اڈریس کے مابین کوئی فرق دکھائی نہیں دیتا - جہاں تک میں سمجھتا ہوں اس موقع پر راج پر مکھ کا اڈریس محض پچھلی کارگزاریوں کی رپورٹ ہی نہیں ہوا کرتا بلکہ اسٹیٹ کے مسائل کیا ہیں مسائل کا مقابلہ کسطرح کیا جاسکتا ہے - آئندہ ایک سال میں عوام کے مختلف شعبہ جات زندگی کے کیا ٹارگٹس (Targets) ہوسکتے ہیں اور حکومت کہاں تک اون کو پورا کرنے کی خواہش رکھتی ہے - اس سلسلہ میں حکومت اور عوام کے کیا فرائض ہونے چاہئیں یہ تمام چیزیں اس میں ہونا چاہئیں تھا - لیکن اس میں ایسی کوئی چیز نظر نہیں آتی جو عوام کو انسپائر (Inspire)

کر سکے۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ ایسی اور اس قسم کی مایوس کن رپورٹیں کسی مردہ قوم کے سامنے ہی پڑھی جاسکتی ہیں۔ کوئی ایسی قوم یا اسٹیٹ جو ترقی کی راہوں پر چلنے والی ہو۔ اپنے عوام کے معیار زندگی کو اونچا کرنے والا ہو۔ ملک کے مختلف مسائل کو حل کرنے کا ارادہ رکھتا ہو ایسی رپورٹ اوس کی نہیں ہوسکتی۔ یہ راج پرمکھ کا اڈریس نہیں ہوا کرتا۔

شری کے۔ ایل۔ نرسہوان راؤ (یلندو۔ عام)۔ یہاں کوئی منسٹر نہیں ہیں۔ (۱۶)
منسٹر بنادئے گئے ہیں پھر بھی غیر حاضر ہیں۔

شری جی۔ راجہ رام۔ جیسا کہ میں کہہ رہا تھا یہ اڈریس فارمل سی چیز رہ گئی ہے۔ چونکہ ان کو معلوم ہے کہ جو رپورٹ انہوں نے لکھی ہے اوسکے بارے میں اعتراضات کا جواب دینا مشکل ہے اس لئے منسٹروں نے بھی بہتر سمجھا کہ نہ یہاں رہیں نہ کچھ سنیں اور نہ اوس کا جواب دینا پڑے۔ اس اڈریس میں سب سے پہلے راج پرمکھ نے ٹیننسی ایکٹ کے سلسلہ میں اپنی حکومت کی بڑھ چڑھ کر تعریف کرنے کی کوشش کی۔ حالانکہ حکومت یہ جانتی ہے کہ کئی مدارج پر یہ تسلیم کر لیا گیا ہے کہ یہ قانون مکمل نہیں ہوا۔ اس اسٹیٹ کی جنتا نے۔ کسانوں اور قولداروں نے اس قانون کی عمل آوری کے سلسلہ میں سخت تنقیدیں کی ہیں۔ اس قانون کا جو ڈھانچہ ہے اوس کے پیش نظر یہ نہیں کہا جاسکتا کہ یہ قانون عوام اور کسانوں کو بہتر راستے پر لیجانے والا ہے۔ یا کسانوں کو زمین ملنے والی ہے۔ کوئی بھی رکن اس معزز ایوان کا یہ دعویٰ نہیں کر سکتا کہ کسی نہ کسی وقت اس قانون سے کسان کو زمین ملنے والی ہے۔ بلکہ قطعی طور پر کئی بار کہا گیا ہے، حکومت کی طرف سے بھی اور اس قانون کے موور (Mover) کی طرف سے بھی، کہ ہمارا مقصد اور گورنمنٹ کا مقصد زمینداروں کو بچانا ہے، زمینداروں کی رکھشا (रक्षा) کرنا ہے انکو بے سہارا چھوڑنا نہیں ہے۔ ایک طرف تو حکومت کا یہ اسٹیٹمنٹ (Statement) ہے کہ وہ زرعی نظام کے اندر جو طبقات ہیں انکے لئے مراعات رکھتے ہیں خواہ وہ کسی نہ کسی وجہ کی بنا پر ہو، جو مراعات موجود ہیں انکو گھٹانا نہیں چاہتے اور دوسری طرف یہ کہنا کہ کسانوں کو زمین ملیگی اور یہ قانون اس مقصد کو پورا کرتا ہے میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں یہ صحیح طور پر نہیں کہا ہے۔ صرف یہی ہے کہ ایسے الفاظ استعمال کئے گئے ہیں جس سے لوگوں کو سمجھنے میں زیادہ سے زیادہ غلط فہمی ہو رہی ہے۔ ہم یہ دیکھتے ہیں کہ مس لید (Mislead) کرنے کیلئے مسائل کو دانستہ طور پر چھپایا گیا ہے۔ ہاری ایک سال کی ناکامیاں کیا تھیں انہیں گنایا نہیں گیا۔ زندگی کے ہر شعبے میں کیا ٹارگٹ (Target) ترقی کا ہوسکتا ہے بتایا نہیں گیا۔ تعلیم صنعت و صحت اور دوسرے شعبوں میں ہم کس قدر ترقی کر سکیں گے ہمارا قدم کتنا آگے بڑھ سکیگا اور اس کے لئے کس حد تک سروسس (Sources) کی ضرورت ہوگی اور اسکے لئے

حکومت کیا کرنا چاہتی ہے یہ تمام چیزیں بتائی جاتیں تو ہمیں امید ہو سکتی تھی لیکن ایسی کوئی امید نظر نہیں آتی اسلئے عوام میں جوش پیدا کرنا ممکن نہیں ہے۔ ان تمام باتوں پر غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ کا اذریس ان مقاصد کے اظہار میں ناکام رہا ہے۔ میں دو چار مسائل کی جانب معزز ایوان کی توجہ مبذول کراؤنگا۔ سب سے پہلے اس میں یہ دعویٰ آج کی حکومت نے کیا ہے کہ وہ جمہوریت کو تقویت دے رہی ہے۔ اس دیش کی جتنا نے جمہوری زندگی کو اپنایا ہے اور اسکو قائم کرنا چاہتی ہے۔ اگر واقعی صحیح جمہوریت قائم کرنا چاہتے ہیں اور حقیقی طور پر جتنا راج قائم کرنا چاہتے ہیں تو مہاتما گاندھی جی کے الفاظ میں یہاں کے دیہاتوں میں حقیقی طور پر پنچایت راج ہونا چاہئے۔ لیکن آج اقتدار حیدر آباد اور دہلی کے اندر سمٹ کر رہ گیا ہے۔ حقیقت میں جمہوری زندگی کی اگر بنیاد ہے تو دیہات ہیں جنکو نظر انداز کر دیا گیا ہے۔ ساری سیاست کا مرکز حیدر آباد اور دلی بن گیا ہے اور اب تو حیدر آباد بھی ختم ہو گیا ہے دلی ہی دلی رہ گیا ہے۔ جمہوریت کیلئے یہ نہیں دیکھا جاتا کہ کون ہو اور کون نہ ہو۔ فلاں پارٹی ہو اور وہ پارٹی نہ ہو۔ پہلے سے یہ کہتے آئے ہیں اور دیش کے راشٹراپتا گاندھی جی نے بھی یہی کہا ہے کہ دیش کی زندگی دیہاتوں میں ہے۔ جب تک دیہاتوں کو سدھارا نہ جائیگا اور جب تک دیہاتی یہ نہ تصور کرنے لگیں گے کہ انکی زندگی کا رنگ بدل گیا ہے اور حقیقت میں انکو آزادی ملی ہے جب تک وہ یہ محسوس نہ کریں گے اوس وقت تک صحیح جمہوریت قائم نہ کی جاسکیگی۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ ہمیں جو آزادی ملی ہے اوسکی روشنی صرف شہروں کی حد تک محدود رہیگی۔ آزادی کا جو دیا روشن ہوا ہے وہ صرف دیش کے بڑے بڑے شہروں اور دلی کو روشنی دے رہا ہے لیکن لاکھوں دیہات اندھیرے میں پڑے ہوئے ہیں۔ واقعی اگر ہم کچھ حاصل کرنا چاہتے ہیں تو ڈی سنٹرلائزیشن آف پولیٹیکل پاورس (Decentralisation of Political powers) پر عمل کرنا ضروری ہے۔ ہر سال یہ دھرنا کہ ہمارا مقصد سیاسی اقتدار کو دیہات کے لوگوں کے ہاتھ میں منتقل کرنا ہے۔ اضلاع کے لوگوں کے ہاتھ میں منتقل کرنا ہی کافی نہوگا۔ بلکہ اسپر عمل کرنا بھی ضروری ہے لیکن جو طریقے اختیار کئے جارہے ہیں انکو دیکھیں تو معلوم ہوگا کہ ہر جانتا راج قائم کرنے کیلئے جو کچھ کیا جانا چاہئے تھا نہیں کیا جا رہا ہے۔ چنانچہ اسٹیٹ میں تجربہ کی خاطر سارے اضلاع کے اندر پنچایت کمیٹیاں بنائی گئی۔ ہیں لیکن چونکہ مقصد یہ نہ تھا کہ انکو کامیاب بنائیں عوام میں نیا جوش پیدا کریں رہن سہن کے طریقوں کو سدھاریں اسلئے ایسی کوششیں نہیں کی گئی بلکہ ناکام بنانے کی کوشش کی گئی۔ اسٹیٹ میں جہاں کہیں پنچایت کمیٹیاں قائم کی گئی ہیں انکی طرف سے گورنمنٹ اتنی لاپرواہی اور کریمینل نکلجس (Criminal negligence) حکومت اور حکومت کے لوگوں نے کیا ہے کہ دیہات جنہیں جمہوریت کی حقیقی بنیاد ہونا چاہئے تھا ویسے نہ بن سکے۔ نتیجہ یہ ہے کہ انکا بھروسہ اٹھ رہا ہے کیونکہ ان کمیٹیوں میں ایسے لوگوں کو نامزد کیا گیا ہے جو پہلے سے عوام پر ظلم کر رہے تھے اور عوام کا استحصال

جر رہے تھے۔ عوام کے کچھ حقیقی نمائندے انتخاب میں آئے تو پنچایت کمیٹیوں کے جو اختیارات ہیں انکو اسقدر محدود کر دیا گیا ہے کہ وہ برائے نام رہ گئے ہیں۔ اس طرح ہمارا کو مقصد تھا کہ پولیٹیکل پاور۔ اکنامک پاور اور اڈمنسٹریٹو پاور کو ڈی سنٹرلائز (Decentralise) کر کے دیہات کے لوگوں کے ہاتھ میں اقتدار دیں وہ مقصد حاصل نہیں ہو رہا ہے بلکہ ساری چیزیں مرکز کے تحت کر دی گئی ہیں۔ آج بھی وہی ہو رہا ہے جو پہلے سے چلا آ رہا تھا۔ اصولاً تو یہ چاہئے تھا کہ دیہات کا پیسہ دیہات میں صرف کیا جانا لیکن شہریوں کو مختلف سہولتیں فراہم کرنے کیلئے فضول اخراجات کئے جاتے ہیں اور دیہات کے لوگوں کو کوئی موقع نہیں ملتا۔ میں ایک مثال سے اس چیز کو واضح کرونگا۔ حکومت نے وعدہ کیا تھا کہ جہاں جہاں پنچایت کمیٹیاں قائم ہونگی مالگزاری کا پندرہ فیصد دیا جائیگا اسکو گھٹایا گیا۔ یہ وعدہ کیا گیا تھا کہ آئندہ سالوں میں اسکا پرنسٹیج بڑھ جائیگا۔ لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ ۱۰ فیصد سے گھٹ کر ساڑھے سات فیصد ہو گیا ہے۔ جب پنچایت راج ہوگا اسوقت کیسے کام کریں گے اس طرف کوئی اشارہ میں نے راج پرمکھ کے اڈریس میں نہیں پایا ہے۔

دوسری چیز میں یہ عرض کرونگا کہ پولس ایکشن سے پہلے جو حالت حیدر آباد میں تھی جو جاگیرداری نظام تھا جو مقطعه داری نظام تھا۔ جاگیرات کے اندر جاگیرداروں نے اپنے عیش و آرام کی خاطر غریب کسانوں سے من مانے مالگزاری وصول کیا۔ خالصہ سے ہٹ کر جاگیری مواضعات میں سنگین دھارے عائد کئے گئے۔ پولس ایکشن ہو کر پانچ سال ہو گئے یہ چھٹا سال چل رہا ہے لیکن اب تک حکومت نے وہی ڈسکریمینیٹری ایٹیٹیوڈ (Discriminatory attitude) باقی رکھا ہے۔ اگر وہ اس طریقے کو بدلنا چاہتے تو بدل سکتے تھے۔ اگر وہ سروے (Survey) کرنا چاہتے تو کر سکتے تھے۔ کلکٹرس موجود ہیں۔ تحصیلدار موجود ہیں اسٹاف موجود ہے۔ اگر وہ پتہ چلانا چاہتے تو چلا سکتے تھے کہ کہاں کہاں سنگین دھارے عائد کئے گئے ہیں۔ اس میں شک نہیں کہ چند مقامات پر دھارے بدلے گئے ہیں لیکن وہ ایسے مقامات ہیں جہاں کی رعایا نے جہاں کے عوام نے اندولن کئے یا خاص لوگوں کی دلچسپی کی بناء پر ہوا۔ آج بھی اسٹیٹ کے اندر کئی سو نہیں بلکہ ہزاروں دیہات ایسے ہیں جنکی طرف گورنمنٹ نے کوئی توجہ نہیں کی ہے۔ سنگین دھاروں کے بارے میں کہا گیا کہ خالصہ کی طرز پر لانے کی کوشش کی گئی ہے جو ۲۰ فیصد رلیف (Relief) دیا گیا ہے وہ صحیح نہیں ہے۔ کریم نگر اور نظام آباد میں ابھی ایسے سیکڑوں مواضعات ہیں جہاں سنگین دھارے وصول کئے جا رہے ہیں۔ میں اپنے ضلع نظام آباد کی ایک مثال دوں گا اور میں نے حکومت کی توجہ اس جانب مختلف طریقوں سے مبذول کرانے کی کوشش کی لیکن تین چار سال سے آج تک حکومت نے کوئی قدم نہیں اٹھایا۔ خالصہ کی تری زمینات کے زیادہ سے زیادہ دھارے اچھی سے اچھی زمین کے جو زیر تالاب ہو یکفصلہ مالگزاری ۲۰ روپیہ فی ایکڑ ہے۔ لیکن میں ضلع نظام آباد میں ایسے مواضعات بتا سکتا ہوں جو زیر باؤل ہیں اور

جاگیرات میں ایک ایکڑ کیلئے ۶۰ روپیہ مالگوزاری لیجاتی ہے۔ آج پولس ایکشن ہو کر چھ سال ہو گئے لیکن جاگیرات کے کسان آج بھی اسی حساب سے مالگوزاری ادا کر رہے ہیں۔ زیر باؤلی زمینات کا محاصل خالصہ میں زیادہ سے زیادہ پانچ چھ روپیہ ہے اور جاگیری مواضعات میں ۶۰ روپیہ لئے جاتے ہیں لیکن اس پندرہ گونہ اضافہ کو روک کر خالصہ کے مائل لانے کی کوشش اب تک نہیں کی گئی۔ یہ کہنا کہ حکومت نے اس میں کوئی بڑا اقدام کیا ہے میں اسکو تسلیم کرنے کیلئے تیار نہیں ہوں۔

اب رہا فائیو ایر پلان (Five year plan) اور اسکی کارگزاری۔ اس کے مختلف شعبوں میں جو کچھ کیا گیا ہے جسکا ذکر رپورٹ میں کیا گیا ہے میں اس پر زیادہ کہنا نہیں چاہتا۔ صرف دو چار جملوں میں ہی بتلا دینا چاہتا ہوں کہ یہ فائیو ایر پلان دیش کو آگے لیجانے کے لئے ہندوستان اور ریاست کی جتنا کے معیار زندگی کو ۱۰ سال میں دو گنا کرنے کے دعوے کے ساتھ بنایا گیا تھا لیکن میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس میں بالکل ناکام ہو چکی ہے۔ میں فائیو ایر پلان کو ایک سوچا سمجھا یا سلجھا ہوا پلان تسلیم کرنیکے لئے تیار نہیں ہوں۔ میں یہی کہہونگا کہ جہاں کہیں بھی جتنا میں بے چینی بڑھتی نظر آئی اس علاقہ کو اس کے اندر انکلوڈ (Include) کر لیا گیا۔ لیکن حقیقی طور پر یہ ملحوظ نہیں رکھا گیا کہ ہمارے پاس کیا ذرائع ہیں اور انہیں کس طرح استعمال کر کے زیادہ فائدہ پہنچایا جاسکتا ہے اس پر غور نہیں کیا گیا۔ بغیر سوچے سمجھے یہ پلان بنایا گیا ہے اسکو عمل میں لانے سے ہمیں وہ منصوبے بھی حاصل نہیں ہو سکتے جنکے لئے یہ بنایا گیا ہے۔ بہتر تھا کہ یہ بنایا ہی نہ جاتا۔ کمیونٹی پراجیکٹ (Community project) کی اسکیم اسٹیٹ میں جوں کی توں ہے۔ میں چاہتا تھا کہ جس طرح تمام اراکین کو ان علاقوں میں دورے پر لیجانے کا پروگرام تھا اس پر عمل کیا جاتا۔ اگر واقعی وہاں جا کر دیکھیں تو معلوم ہوگا کہ کمیونٹی پراجیکٹ کے نام پر جو کروڑوں روپیہ بھایا جا رہا ہے اس سے عوام کو حقیقت میں کتنا فائدہ پہنچ رہا ہے۔ یا آئندہ اس سے کتنا فائدہ حاصل ہوگا۔ میں کہہونگا کہ اسکو محض عہدہ داروں کے عیش و آرام اور انکے نوابی تانا شاہی تھاٹ باٹ کو برقرار رکھنے کیلئے چلایا جا رہا ہے۔ انہیں اس روپیے سے عالیشان موٹریں خرید کر دیجاتی ہیں یا انکاٹی۔ اے۔ بل بنایا جاتا ہے۔ وہ کبھی کبھی اپنے دو چار دوست عہدہ داروں کو ساتھ لیکر کسی گاؤں میں چلے جاتے ہیں۔ اور چند دیہی عہدہ دار پٹیل پٹواری سیت سندھیوں کو لیکر گاؤں کے سیم لوگوں کے ساتھ جا کر کوئی گڑھا کھود دیتے ہیں۔ تھوڑی سی موری صاف کر دیتے ہیں۔ بس کمیونٹی پراجیکٹ کا کام ختم ہو گیا۔ اس طرح پیسہ ضائع کیا جاتا ہے۔ میں اس ایوان کے ان ارکان سے جو گورنمنٹ کے سارے بڑے افعال کی اندھے اور گونگے بنکر تائید کرتے ہیں عوام کے مفاد کی خاطر یہ کہہونگا کہ وہ ان پراجیکٹ ایریا (Project areas) میں جا کر دیکھیں کہ عوام کی رقم کا صرفہ کس طرح ہو رہا ہے۔ کمیونٹی پراجیکٹ کے علاقوں میں

کچھ اسکولس کھولے گئے ہیں۔ ہر گاؤں میں اسکول ہونا چاہئے۔ یہ اچھی چیز ہے۔ لیکن یہ نہیں دیکھا جا رہا ہے کہ آیا یہ اسکولس چل بھی رہے ہیں یا نہیں۔ اور یہ کہ ان سے عوام کو کتنا فائدہ پہنچ رہا ہے۔ عوام کی ضروریات وہ کس حد تک تکمیل کر رہے ہیں۔ بعض دیہات آپ کو ایسے ملینگے جہاں ۱۰-۱۵ ٹیچرس ہیں۔ لیکن ۵-۵ لڑکے بھی پڑھنے والے نہیں ہیں۔ گورنمنٹ ان پر برابر صرف کئے جا رہی ہے۔ لیکن ان علاقوں کو نظر انداز کیا جا رہا ہے۔ جہاں اسکولس کی حقیقت میں شدید ضرورت ہے۔ جہاں بچے پڑھنے کیلئے آمادہ ہیں لیکن وہاں کوئی انتظام نہیں۔ اگر کمیونٹی پراجیکٹ کے ذریعہ ڈیولپمنٹ (Development) ہو رہا ہے کہ کچھ لوگوں کی پرورش کی جائے ان کے عیش و آرام کا بندوبست کیا جائے انہیں بڑی بڑی تنخواہیں دی جائیں تو میں کہوں گا کہ فائو ایر پلان کا یہ حصہ تو ناکام ہو گیا۔ اس بارے میں آپ کو سوائے گورنمنٹ کے پریس اور انفارمیشن ڈیپارٹمنٹ کے پروپیگنڈے کے کوئی چیز نظر نہیں آئیگی۔

فائو ایر پلان میں کچھ میجر اریگیشن پراجیکٹس (Major Irrigation Projects) پر بھی بلا سوچے سمجھے عمل کیا جا رہا ہے۔ ایسے کاموں پر تو توجہ نہیں دی جاتی جن سے جلد ہی فائدہ پہنچ سکتا ہے۔ آج ہماری دیہاتی زندگی کو بڑے بڑے پراجیکٹس کے ذریعہ رلیف (Relief) نہیں پہنچایا جاسکتا۔ یہ بتلانے کیلئے کہ ہم نے بھی امریکہ کی ٹینسی ویلی پراجیکٹ (Tennessee Valley Project) کی طرح اپنے پاس دامودر ویلی پراجیکٹ یا تنگبھدرا پراجیکٹ یا گوداوری پراجیکٹ بنایا ہے۔ ایسی اسکیمیں بنائی جاتی ہیں لیکن اس سے ہماری دیہاتی زندگی کو فوری فائدہ نہیں پہنچ سکتا۔ جہاں لوگ پیداوار میں اضافہ کرتے کیلئے بیچیں ہے انکا مسئلہ حل نہیں ہوتا۔ تنگبھدرا پراجیکٹ کے بنانے میں حکومت نے کافی رقم صرف کی اور اتنا بڑا پراجیکٹ بنایا۔ ہم اس پر خوش تھے۔ لیکن میں یہ کہوں گا کہ اتنی زیادہ رقم بے سوچے سمجھے صرف کی گئی۔ اتنا روپیہ صرف کرنے کے بعد حکومت ڈیولپمنٹ میں ناکام رہی۔ آج چار ہزار ایکڑ زمین پر بھی وہاں کاشت نہیں ہو رہی ہے۔ کیونکہ زمین ڈیولپڈ (Developed) نہیں ہے۔ جہاں زمین ڈیولپ ہونے کے امکانات کم ہیں وہاں تو اتنی بڑی بڑی رقمیں اس طرح صرف کی جاتی ہیں۔ میں کہوں گا کہ یہ عوامی رقم کا ایک قسم کا کرائمینل وِسٹ (Criminal waste) ہے۔ آج ضرورت اس امر کی ہے کہ چھوٹے چھوٹے پراجیکٹس بنائے جائیں۔ میں یہ کہہ کر بڑے پراجیکٹس کی اہمیت کو گھٹانا نہیں چاہتا۔ لیکن مائجر اریگیشن سوریس (Minor irrigation sources) جو سال چھ ماہ میں مکمل ہو سکتے ہیں کم رقم میں بن سکتے ہیں ان سے زیادہ عوام اور زیادہ دیہات مستفید ہو سکتے ہیں۔ ایسے علاقے جہاں بارش کی ناکامی کی وجہ سے دو دو سال قحط رہتا ہے ان علاقوں میں مائجر اریگیشن پراجیکٹس تعمیر کئے جانے ضروری ہیں۔ اگر ایسا کیا جاتا تو دیہاتی عوام کو کسانوں کو ایک امید ملتی۔ لیکن ایسا نہ ہونے کی وجہ سے کسان کو مایوسی ہو رہی ہے۔

اب میں انڈسٹریز کے بارے میں کچھ کہوں گا۔ ہمارے اسٹیٹ میں نئے انڈسٹریز قائم ہونا تو کجا پرانی انڈسٹریز بھی یکے بعد دیگرے بند ہوتی جا رہی ہیں۔ جس طرح کوئی آدمی دیوالیہ ہوتے وقت اپنی جائیداد ایک کے بعد ایک فروخت کرتا چلا جاتا ہے۔ یہی حالت آج ہماری حکومت کی ہے۔ انڈسٹریز ایک کے بعد ایک مسلسل بند ہوتی چلی جا رہی ہیں۔ حکومت یہ جانتے ہوئے بھی کہ ہمارے پاس پیروزگاری کا مسئلہ انتہائی اہمیت حاصل کر چکا ہے بہت سنگین ہو چکا ہے عوام کو روزگار فراہم کرنا ضروری ہے جو روزگار سے ہیں انکا روزگار برقرار رکھنا ضروری ہے ملوں کو بند ہونے سے نہیں روکتی۔ حال ہی میں دیڑھ ماہ قبل حیدر آباد ویونگ اینڈ اسٹیننگ ملز کالوز (Close) ہوئی۔ حکومت اس سے پہلے یہ کہتی آئی ہے کہ جہاں تک ہوسکے نئے انڈسٹریز کھولنے کی کوشش کی جائیگی۔ اور کم سے کم پرانے انڈسٹریز کو اسلئے بند نہ ہونے دیا جائیگا کہ اس سے پیروزگاری کا مسئلہ سنگین ہو جائیگا۔ یہ بات میری سمجھ میں نہیں آتی۔ آج مختلف ریاستوں جہاں میسور بنگال اڑیسہ اور سی۔ پی وغیرہ میں مرکز کی طرف سے کروڑوں روپیہ خرچ کر کے نئی نئی انڈسٹریز کھولی جاتی ہیں۔ پورے صوبجات کوانڈسٹریالائیز (Indus-trialise) کیا جا رہا ہے۔ حال ہی میں ایک اسٹیل پلانٹ (Steel plant) کے سلسلے میں گورنمنٹ آف انڈیا نے قدم اٹھایا۔ اسکے لئے بنگال کی گورنمنٹ مرکز سے لڑ رہی ہے۔ بہار کی گورنمنٹ لڑ رہی ہے۔ اڑیسہ کی گورنمنٹ لڑ رہی ہے۔ مدھیہ پردیش کی گورنمنٹ لڑ رہی ہے کہ ہمارے پاس یہ انڈسٹری قائم کرنے کی ضرورت ہے۔ ہم یہ وسائل اپنے پاس رکھتے ہیں۔ وہ لڑ رہے ہیں کہ ہم سنٹر کو پیسہ دیتے ہیں۔ ہمارے سسٹر پروائنسز (Sister provinces) کاتو گورنمنٹ آف انڈیا کے ساتھ یہ عمل ہے۔ بہار آج ہائیلی انڈسٹریالائیزڈ (Highly industrialised) ہو چکا ہے لیکن یہاں کچھ نہیں کیا جاتا۔ یہ نہیں کہ حیدر آباد میں اسکے رسورس (Resources) نہیں ہیں۔ ممکن ہے کچھ کم ہوں۔ لیکن اسپر غور نہیں کیا جاتا کہ اگر مرکز ہمارے پاس کچھ انڈسٹریز قائم کرے تو یہاں کے عوام کو روزگار ملیگا۔ اس سے یہاں کی صنعتوں اور تجارت کو فروغ حاصل ہوتا۔ کافی لوگوں کو کام ملتا۔ حیدر آباد گورنمنٹ کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ گورنمنٹ آف انڈیا سے اسکی مانگ کرے۔ دوسرے اسٹیٹس اسکے لئے گورنمنٹ آف انڈیا سے لڑ رہی ہیں۔ ہمارے اسٹیٹ کی حکومت بھی لڑ رہی ہے۔ لیکن دوسرے اسٹیٹ کی حکومتیں لوگوں کے حقوق کیلئے لڑ رہی ہیں۔ ہمارے اسٹیٹ کی حکومت آپس میں عہدوں کی تقسیم کیلئے لڑ رہی ہے۔ لڑائی دونوں جگہ ہے لیکن ایک لڑائی اسٹیٹ میں مرکز سے کارخانے کھولے جانے کیلئے ہے اسکے لئے وہاں ہر قسم کا پریشر (Pressure) ڈالا جاتا ہے۔ رسورس کے بارے میں سمجھا یا جاتا ہے۔ کوآپریشن کا یقین دلایا جاتا ہے اور اس طرح کارخانے حاصل کرنے کیلئے لڑائی کی جاتی ہے۔ لیکن کم از کم میری نظر سے تو آج تک یہ بات نہیں گزری کہ ہماری حکومت نے گورنمنٹ آف انڈیا سے اس بات کا مطالبہ کیا ہو کہ یہاں حیدر آباد میں ہمارے کارخانے کھولے جائیں تاکہ یہاں کے لوگوں کو

بھی روزگار ملے۔

*Discussion on Motion of
Address by the Rajpramukh.*

پرویزگاری کا مسئلہ بہت سنگین ہو گیا ہے اور اگر اسی طرح تالہ بندی اور مل بندی جاری رہے اور نئے انڈسٹریز کے قائم کرنیکی کوشش نہ کی گئی تو یہ مسئلہ اور بھی سنگین ہوتا جائیگا۔ اس کا انجام جیسا بھی ہوگا وہ گورنمنٹ کو بتلانے کی میں ضرورت نہیں سمجھتا۔ صنعتوں کی ترقی یا نئی صنعتوں کے قیام کے لئے گورنمنٹ کے جو کام کرنے کا ڈھنگ ہے وہ میں نے ایوان کے سامنے رکھا ہے۔

ایک اور چیز جس کو میں راج پرمکھ کے اڈریس میں نہیں پاتا حالانکہ بار بار اس ایوان میں اور ایوان کے باہر بھی گورنمنٹ سے مطالبہ کیا گیا وہ یہ ہے کہ اگر حکومت کو واقعی آمدنی حاصل کرنا ہے اور اس سے نئی نئی انڈسٹریز یا نئے نئے پراجیکٹس بنانا ہے تو پھر حیدرآباد میں کچھ ایسی صنعتیں ہیں۔ فیکٹریز ہیں جن کو گورنمنٹ اپنے قبضہ میں لے سکتی ہے اور جس سے گورنمنٹ کو زیادہ سے زیادہ فائدہ ہو سکتا ہے لیکن میں آج تک بھی یہ دلیل حکومت کی نہیں سمجھ سکا کہ ایک ایسے کارخانہ میں جہاں حکومت کا اور عوام کا سرمایہ ۹۰۔۹۵ فیصد رہے وہاں صرف ۵ فیصد یا کچھ ہزار روپیہ کے سرمایہ کے عوض انڈوبیولس (Individuals) کے ہاتھوں میں کارخانہ دے کہ وہ لاکھوں روپیہ منافعہ کمائیں۔ چنانچہ میں نے بار بار گورنمنٹ سے یہ کہا تاکہ یہ جو حکومت کی پالیسی ہے کہ اسٹیٹ اوونڈ انڈسٹریز (State owned industries) ہیں ان کو بجائے خانگی لوگوں کے ہاتھوں میں دینے کے خود اپنی طرف سے چلائے۔ لیکن حکومت نے یہ کہا کہ پیسہ نہیں ہے۔ میں یہ مان سکتا تھا اگر ان کارخانوں کے بارے میں کہا جاتا جو نقصان میں چل رہے تھے ان کو پرائیویٹ لوگوں کے ہاتھوں میں دیا جاتا اور کہا جاتا کہ اس کو فروغ دیجئے اور منافع اٹھائے۔ لیکن میں نے گورنمنٹ کی یہ پالیسی دیکھی کہ جتنے بھی نقصان پہنچانے والے کارخانے ہیں اپنے قبضہ میں لیے اور جتنے بھی فائدہ دینے والے کارخانے ہیں وہ پرائیویٹ انڈوبیولس (Private individuals) کے ہاتھوں میں ہیں۔ چنانچہ سرپور اور شوگر فیکٹری جن میں عوام کا نوے فیصد سرمایہ ہے وہ انڈوبیولس ہاتھوں میں ہے مینجنگ ایجنٹس جن کا دو کروڑ سرمایہ ہے وہ بھی سالانہ ۸۔۱۰ لاکھ روپیہ منافع کھاتے ہیں۔ میں نہیں سمجھ سکا کہ گورنمنٹ عوام کے اس قدر پیسہ کو کس وجہ سے جو کہم میں ڈال رہی ہے۔ آیا ان میں کوئی خاص کوالیفیکیشن (Qualification) ہے۔ آیا ان کا کوئی خاص انڈسٹریشن ہے اور ایسا کام کرسکتے ہیں جو گورنمنٹ نہیں کرسکتی۔ میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس کو جان بوجھ کر اپنے ہاتھ میں لینے سے گریز کر رہی ہے۔ اور جو مکسڈ اکائی (Mixed economy) کا نعرہ لگا رہی ہے وہ صرف یہ ہے کہ حکومت اپنے طور پر جس میں حکومت کا زیادہ سرمایہ لگا ہوا ہے وہ اپنے ہاتھ میں لے۔ اس کے لئے ایک ٹیم بنائے جیسا کہ آئی۔ اے۔ ایس۔ آفیسرز گورنمنٹ کے سارے انڈسٹریشن کو چلا سکتے ہیں اسی طرح میں سمجھتا ہوں کہ انڈسٹریز کو بھی چلانے کے لئے ہاری گورنمنٹ آج تک ایسا کیڈر (Cadre) بنانے کی کوشش نہیں کی۔ اس کو اسی طرح چلانے کی کوشش نہیں کی

خس طرح کہ دوسرے گورنمنٹ ڈپارٹمنٹس چلائے جاتے ہیں۔ اس کے بجائے یہ آسان طریقہ سمجھا گیا کہ کسی مینجنگ ایجنٹ سے پندرہ بیس سال کے لئے معاہدہ کریں اور سارے عوام اور حکومت کا پیسہ جو کہم میں ڈالیں۔ میں یہ بھی نہیں سمجھ سکا کہ حکومت نظام شوگر فیکٹری کو اپنے ہاتھوں میں لینے سے کیوں گریز کر رہی ہے۔ کیا کمپنیشن (Compensation) ادا کرنے کی اس میں سکت نہیں ہے۔ وہ کتنا ہے۔ بہت کم ہے۔ اس سے آج جو منافع ہو رہا ہے وہ حکومت کے ہاتھ میں آسکتا ہے۔ اڈریس میں انڈسٹریز کے بارے میں بھی کوئی اشارہ نہیں پاتا۔

آخر میں میں ان دو چیزوں کی طرف جن کا کوئی خاکہ یا تصویر کھینچنے کی کوشش نہیں کی گئی ہے ان کا ذکر کروں گا۔ ان میں سے ایک تو کاٹسج انڈسٹریز ہیں۔ دیہی صنعتیں جو آج بازار نہ ہونے کی وجہ سے یا ان کو دیگر قسم کی سہولتیں نہ ہونے کی وجہ سے دیہاتوں میں ختم ہوتی جا رہی ہیں۔ اور جوں جوں یہ ختم ہوتی جا رہی ہیں مزدور بیروز گارہوتے جا رہے ہیں۔ اس کا لازمی طور پر پریشر (Pressure) زمین پر پڑ رہا ہے۔ اور جب زمین پر زیادہ پریشر پڑ رہا ہے تو ایک قسم کا پارشیل ان اسپلائمنٹ (Partial unemployment) اور انڈر اسپلائمنٹ (Underemployment) کی صورت دیہی معیشت میں پیدا ہوتی جا رہی ہے اور دیہات برے حالات میں پھنس رہے ہیں۔ کانچ انڈسٹریز کو ڈولپ کرنے کے لئے۔ سودیشی مال کے استعمال کے لئے اور ان لاکھوں آدمیوں کو روزگار فراہم کرنے کے لئے کیا طریقے اختیار کرنے والے ہیں ان کا اڈریس میں کوئی اشارہ نہیں پاتا۔

آخر میں میں پھر ایک بار یہ کہوں گا کہ اگر واقعی ہمارا منشا ہماری حکومت کا منشا ایک ایسے سماج کے قیام کا ہے جہاں شوشن (शोषण) نہ ہو۔ اکسپلائٹیشن (Ex- Ploitation) نہ ہو۔ جہاں طبقات نہ ہوں اور جہاں ایک آدمی دوسرے آدمی کو بیجا طور پر نا جائز طور پر شوشن نہ ہو تو ہماری حکومت کی موجودہ پالیسی ہے اس سے یہ چیز حاصل ہونے والی نہیں ہے۔ اگر ہم جلد سے جلد تمام شعبہ ہائے زندگی میں ان مسائل کو حل کرنے کی کوشش نہ کریں گے تو مجھے حکومت کو یہ چٹاؤنی (चेतावनी) بھی دینی ہے کہ شاید بھیانک صورتیں پھر نمودار ہو جائیں۔ اس لئے کم سے کم عرصہ میں اگر حکومت نے تیزی سے کسان کی زندگی کو بہتر بنانے۔ مزدوروں کے حالات سدھارنے اور ملک کو خوشحال بنانے کی طرف سے قدم نہ اٹھایا تو اس کی جو بھی ذمہ داری ہوگی وہ گورنمنٹ پر ہوگی۔ آج کی گورنمنٹ پر ہوگی۔ اس کا اثر نہ صرف آج کی گورنمنٹ پر پڑے گا بلکہ سارے اسٹیٹ کی جتنا بھی اس کی لیٹ میں آجائیکی اور ہماری ساری معیشت بھی متاثر ہوگی۔ اتنا کہتے ہوئے میں اپنی تقریر ختم کرتا ہوں۔

श्री. वामनराव देशमुख (मोमिनाबाद जनरल) :- अध्यक्ष महाराज, आज हाऊस समोर, राजप्रमुखांनी दिलेल्या भाषणा बद्दल अभारप्रदर्शक ठराव चर्चिला जात आहे. काँग्रेस पक्षाच्या सभासदांनी हा ठराव मांडला आहे. पण काल ज्याप्रमाणे आम्ही, विरोधी सभासदांनी, वाकआऊट (Walk-out) केला होता त्याच प्रमाणे आज आमच्या सोळाहि मंत्र्यांनी या ठरावाविषयी वाकआऊट केला की काय कळत नाही. मला असे कळले की आमचे सर्व सोळाहि मंत्री शहामंजील मध्ये पार्टी झोडायला गेले आहेत. ज्या प्रमाणे दुष्काळी भागांतून आलेले बैल किंवा जनावरे कडब्याची गंजी दिसताच तीवर अधाशीपणे तूटून पडतात त्याच प्रमाणे आमच्या मंत्र्यांची गत झालेली दिसते. जिकडे राजप्रमुखांच्या भाषणावर सभागृहामध्ये चर्चा चाललेली आहे, आणि तिकडे आमचे मंत्री डीनरला गेले आहेत. फार आश्चर्याची गोष्ट आहे. आम्ही स्वतःला जनतेचे प्रतिनिधी समजतो व जनतेचा पैसा खर्च करतो त्यांतल्या त्यांत आमचे मंत्री स्वतःच्या पगाराबद्दल फार जागरूक आहेत. गेल्या दोन वर्षांत त्यांनी आपले निरनिराळे अलायन्सेस वाढवून घेतले आहेत, आणि या सेशनमध्येहि उपमंत्र्यांच्या पगारासंबंधी हि बिल आहेच, पूर्वी तेरा मंत्री होते, मध्यंतरी दहा मंत्री झाले. तरी विरोधी पक्षाची गाव्हाणी अंकून घ्यावयाला अंकहि मंत्री हजर नाही.

श्री. रतनलाल कोटेचा :- ते नसले तरी तुमचे म्हणणे अंकून घेऊन उत्तर देण्यास आम्ही आहोत ना.

श्री. वामनराव देशमुख :- तुम्ही हि त्यांच्याच जातीचे आहांत. गत वर्षी राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत सांगितले होते की आम्ही अंक मोठा प्रोग्रेसिव्ह कुळ कायदा आणणार आहोत. त्यामुळे हैदराबाद राज्यातील जमिंदारी नष्ट होतील.

श्री. शेषराव बाघमारे (निलंगा) :- बैल यह लब्ज जिस्तेमाल किया जा रहा है। क्या यह लब्ज पार्लमेंटरी (Parliamentary) है ?

श्री. वामनराव देशमुख :- राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत कुळ कायद्याबद्दल असे सांगितले होते की या मुळे ६,१२,४४५ कुळांचा फायदा होणार आहे व त्यांना जमीन मिळणार आहे. ते जमिनीचे मालक बनणार आहेत.

श्री. शेषराव बाघमारे :- मैं यह पूछना चाहता हूँ कि बैल लब्ज का जिस्तेमाल पार्लमेंटरी है क्या ? उन्होंने कहा है कि आप भी अुन्हीके जैसे हैं। उन्होंने यह भी कहा कि आप भी अुन्हीं बैलोंमेंसे हैं। क्या ऐसा कहना मुनासिब है ? यह मैं आपसे पूछना चाहता हूँ।

श्री. वामनराव देशमुख :- मैंने ऐसा नहीं कहा। बैल यह आपका जिलेकेशन सिम्बाल (Election Symbol) था जिसी लिये मैंने कहा। मेरे कहने का और कोई मनशा नहीं था।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اگر آپ کا وہ کنٹیکسٹ (Context) ہے تو ٹھیک ہے لیکن اگر مشنر کی طرف اشارہ کیا گیا ہے تو وہ مناسب نہیں ہے۔

श्री. वामनराव देशमुख :- अध्यक्ष महाराज, माझ्या म्हणण्याचा अर्द्देश तसा नव्हता. मी असें म्हटले होते कीं दुष्काळांतून आलेले बैल ज्या प्रमाणें कडब्याची गंजी दिसताच तीवर तूटून पडतात त्याच प्रमाणें आमचे मंत्रीहि शहामंजील मध्ये पाटीवर तूटून पडायला गेले कीं काय कळत नाहीं ?

आम्ही जनतेचे प्रतिनिधी आहोत आणि जनतेचा पैसा आम्ही खर्च करतो. मंत्र्यांना मोठ-मोठे पगार दिले जातात. मंत्र्यांना १२५० व उपमंत्र्यांना ७५० रुपये पगार म्हणून दिले जातात आणि त्यांनी विरोधी पक्षाचे म्हणणे अकून घ्यावयाला राहूं नये ही मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे.

राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत असा अल्लेख केला आहे कीं या वर्षी जनतेला थोडा कराचा बोजा सहन करावा लागेल. आम्हाला जनतेवर वाटेल तसे कर बसवण्यापूर्वी हा विचार करणे जरूरी आहे की जनतेची शक्ति कर देण्याची आहे काय ? आम्ही असे निश्चितपणें सांगतो कीं जनतेची क्रयशक्ति घटली आहे. ते आतां पुढे कर देऊ शकणार नाहीत. हे आमचे गाऱ्हाणे अकून घ्यायला मात्र मंत्र्यांनी हजर राहूं नये.

مسٹر ڈبئی اسپیکر :- آپ اپنے پوائنٹس (Points) پر کہئے

श्री. वामनराव देशमुख :- राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत सांगितले होते कीं या नवीन कुळ कायद्याप्रमाणें ६,१२,४४५ कुळांना फायदा होओल. त्यांना जमीन मिळेल, आणि हा कायदा म्हणजे कुळ कायद्याच्या अतिहासांतील अक महान प्रयोग आहे. पण मला सांगावयाचे आहे कीं काश्मीर सरकारने जसा कायदा केला त्याच्या विरुद्ध हा कायदा आहे.

काश्मीरमध्ये जमीनदारी बिनामोबदला नष्ट केली आहे, राजप्रमुख आपल्या भाषणांत म्हणतात की हूंदराबादचा कुळकायदा हा अतिहासांतील अक महान प्रयोग आहे. काश्मीर प्रमाणें काय आपण येथें कायदा करूं शकत नव्हता, असे म्हटले तर, आम्हाला सांगतात कीं घटनें प्रमाणें तसें करता येत नाही. काय काश्मीरचा प्रदेश हिंदुस्थानांत नाही ? मुख्यमंत्री सांगतात कीं आम्ही जो कायदा आणला होता तो नियोजन मंडळाच्या सत्या प्रमाणें आणला होता. नियोजन मंडळाच्या तत्वाप्रमाणेंच कोणालाहि ३ प्यामिली होल्डींग पेक्षां अधिक जमीन असूं नये असे असतांना आमच्या मुख्य मंत्र्यांनी निश्चितपणें मोठमोठ्या जमीनदारांचा फायदा होओल अशा तरतुदी या कायद्यांत करून ठेवल्या आहेत.

तसेच राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत असेहि सांगितले आहे कीं, ग्रामपंचायतींना साऱ्याच्या साडेपंधरा टक्के अतिकी ठरलेली रक्कम आम्ही कांहीं कारणास्तव देऊ शकलो नाहीं. पण या पुढे त्यांना पूर्ण रक्कम देऊं; व ही रक्कम वाढवूं पण आतांच श्री. व्ही डी. देशपांडे ह्यांनी सांगितल्या-प्रमाणें येथे दोन तीन दिवसापूर्वी अक स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या अध्यक्षांची परिषद भरली होती. त्या परिषदेत बहुतेक सर्व ठिकाणचे अध्यक्ष हजर होते. नांदेड म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष श्री. शंकरराव चव्हाण यांनी सांगितले की जोपर्यंत जनतेला आम्ही नवीन कामें करून दाखवणार नाही तोपर्यंत नवीन कर जनतेवर लादणे चूक ठरेल. तसेच सिकंदराबाद आणि हूंदराबाद कॉर्पोरेशनचे अध्यक्षहि हजर होते. त्यांनीहि असे सांगितले म्हणतात की " तुम्ही आम्हाला नवीन कर बसवायला

सांगता पण आम्ही जो पर्यंत जनतेच्या हिताची व जनतेच्या अच्छे प्रमाणे कामें करून दाखवणार नाहीं तो पर्यंत आम्ही त्यांच्यावर कर कसे वाढवूं शकतो ? ” म्हणजे अजून पर्यंत जनतेच्या हिताची व अपयोगाचीं कामें होअूं शकली नाहीत हे यावरून सिद्ध होते. जो पर्यंत आम्ही या संस्थाना पुरेसे पैसे देणार नाहीं व नवीन कामे करून जनतेच्या सुखसोयी करणार नाहीं तो पर्यंत कर वाढवूं नयेत. मंबाजी प्रांतांतील सरकारने जशी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना मदत केली तशी आर्थिक मदत केल्याशिवाय स्थानिक संस्थांची प्रगति होणार नाहीं.

आम्ही निरनिराळ्या कमेट्या नियुक्त करतो आणि जनतेचा पैसा खर्च करतो. पण ह्यां कमेट्यांच्या शिफारसी मात्र अमलांत आणत नाहीं. अँटी करप्शन कमेटी, वगैरे कमेट्या नियुक्त केल्या होत्या. पण त्यांनी सुचविलेले अपाय मात्र सरकारने अजून अमलांत आणले नाहीत. आज प्रत्येक डिपार्टमेंट मध्ये करप्शन आहे, आणि ते वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या व मंत्र्यांच्या नजरेस आणून दिले तरी त्याकडे ते लक्ष देत नाहीत. करप्शन करणाऱ्या अधिकाऱ्यांचें काहीहि होत नाही. नांदेड जिल्ह्यांतील हस्तक नांवाच्या सब-डिव्हिजनलच्या विरुद्ध कितीतरी तक्रारी केल्या आहेत. विरोधी पक्षांच्या सभासदांनीच तक्रारी केल्या असे नाहीं तर सत्ता पक्षांच्या सभासदांनी सुद्धा त्याचे विरुद्ध तक्रारी केल्या आहेत. पण त्याचे कांहीं झाले नाहीं. पूर्वी जसे हे अधिकारी निजाम साहेबांचे पाहुणे समजले जात होते, तसेच आजहि ते श्री बिंदू साहेबांचे पाहुणे आहेत कीं काय कळत नाहीं. तसेच मोमिनाबाद येथील डी. वाय. एस. पी. श्री. अभ्यंकर हाहि त्यांचा पाहुणा आहे कीं काय कोण जाणे. कारण त्यांनी पंधरा तोळे सोन्याचा चपलहार मोमिनाबादेतील लोखंडी सावरगाव-कर देशमुख यांचेकडून मागितला. त्याच्या विरुद्ध कित्येक अर्ज आले तरी त्याचे कांहीं झाले नाहीं.

सुशिक्षितांची बेकारी कमी करण्यासंबंधी आम्हाला मोठ्या अभिमानाने सांगतात कीं आम्ही अेक शिक्षकाच्या १५०० शाळा स्थापन केल्या पण त्या शिक्षकांना पगार काय तर ३० रुपये महिना. या महगाजीच्या काळांत तो आपले जीवन कसे कठणार ? मला असे वाटते कीं अेखाद्या मंत्र्यांच्या घरच्या कुत्र्याचा साबणाचा व दुधाचा खर्चहि या ३० रुपयांहून जास्त असेल. अितका कमी पगार त्या शिक्षकांना देण्यांत येतो. आणि त्या शाळांची परिस्थिती तरी काय आहे ? आतांच माझ्या पूर्वीच्या वक्त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे कोठे कोठे १०० ते १२५ मुले असतात तर अेकच शिक्षक असतो, आणि कोठे कोठे १०, १५ मुलें असतात तेथेही अेकच शिक्षक असतो अशा शाळा स्थापन करून शिक्षणाची काय सोय होणार आहे हे निदान मला तरी कांहीं कळत नाहीं.

तसेच राजप्रमुखांच्या भाषणांत मराठवाड्याचाहि अुल्लेख आहे आणि म्हटले आहे कीं तेथील दुष्काळी परिस्थिती निवारण्यासाठी १० लक्ष रुपये चीफ मिनिस्टर साहेबांच्या विनंतीवरून देणगी म्हणून दिले होते. पण मी चीफ मिनिस्टर साहेबांना विचारतो कीं त्यापैकी किती रुपये तुम्ही मराठवाड्यांत खर्च केले ? पैसे असूनहि मराठवाड्याला तुम्ही खर्च करीत नाही. सवतीच्या लेकरा-प्रमाणें वागविले जाते. मराठवाड्यावर फार मोठा अन्याय करण्यांत येत आहे हे पाहून खरोखरीच संताप आल्याशिवाय राहात नाही. पुन्हा तुम्ही आम्हाला अनपार्लमेंटरी बोलता असे म्हणता. तुम्ही करता व आम्ही फक्त बोलतो. मात्र तुमच्या गोष्टी अेकून अंतःकरण पिळवटल्या शिवाय राहात नाही. राजप्रमुखांचे भाषण म्हणजे अपाशी जनतेपुढे वाचलेली गीता आहे.

राजप्रमुखांच्या आभार. प्रदर्शक ठरावाबद्दल माझे जे विचार होते ते मी सभागृहापुढे मांडले आहेत. जितके बोलून मी आपली रजा घेतो.

* श्री जी - سری راملو (منتہنی) مسٹر اسپیکر سر - جیسا کہ راج پرمکھ نے اپنے
اڈریس (Address) میں بتایا :

"It is a privilege to welcome all of you for the third time." اوسی طریقہ سے میں بھی اس کا جواب دینے کا تیسری دفعہ شرف حاصل کر رہا ہوں ۔ مگر اس دفعہ اڈریس پر جو تھینکس (Thanks) کا موشن آیا اوس پر امینڈمنٹ دینے سے پہلے اور اس اسمبلی میں آنے سے پہلے ہم یہ سمجھ رہے تھے کہ گزشتہ میں تین مرتبہ واک آؤٹ (Walk out) ہونے کے بعد راج پرمکھ کو جو " حکیم السیاست " مانے جاتے ہیں سنہ ۱۹۵۴ء کے سشن میں اڈریس دینے کی ضرورت نہ پڑے گی اور نہ ہم کو اوس پر تنقید کرنے کی ضرورت پڑے گی بلکہ اون کی بجائے کوئی دوسرے یا کم از کم وہ اپنے بڑے لڑکے کے حق میں دست بردار ہو جائیں گے تو وہ تشریف لائیں گے ۔ مگر اس مرتبہ بھی انہوں نے ہی اڈریس کیا اور گورنمنٹ کی پالیسی کو اون ہی کی زبان سے ہم نے سنا اور گزشتہ سشن میں جس طرح موشن آف تھینک پر کریٹیسزم (Criticism) کرنا پڑا اس مرتبہ بھی کرنا پڑا ۔ اور اس طرح عوام کے سنی سنیٹس (Sentiments) کو پیش نظر نہیں رکھا گیا ۔ اس طرف سے چار پانچ مرتبہ واک آؤٹس کئے گئے لیکن اس طرف کے ممبرس واک آؤٹ نہ کر کے بیٹھے ہوئے رہے لیکن ۔ انہوں نے اپنے دلوں میں تو واک آؤٹ کیا ۔ وہ اگرچہ کہ شاریک درشتی (شاریک دھڑی) سے جسمانی طور پر تو یہاں بیٹھے ہوئے ہیں لیکن اون کا ضمیر تو واک آؤٹ کیا ہے ۔ یہ ہمارا نظریہ ہے اگر عوام کے رجحانات کے موافق راج پرمکھ کا اڈریس ہوتا تو اس طریقہ سے شدید مذمت کا سامنا کرنا نہ پڑتا ۔ لیکن وہی حالت اس حکومت کے زیر سایہ برقرار ہے ۔ آگے چل کر راج پرمکھ کے اڈریس میں جو باتیں بتائی گئی ہیں وہ ایسی ہیں جیسا کہ ایک سکریٹری اپنے ڈپارٹمنٹ کی رپورٹ پیش کرتا ہے ۔ ہم یہ محسوس کر رہے تھے کہ اس سال ہم کو اس اڈریس میں شاندار چیزیں ۔ نشین بلڈنگ ایکٹیویٹیز (Nation-building activities) کی باتیں اور معاشی حالت کو بہتر بنانے کی باتیں نظر آئیں گی ۔ ہم اس کا آویہگت کریں گے ۔ اس کا استقبال کریں گے ۔ اور اس سلسلہ میں کوآپریشن کے لئے ہاتھ بڑھائیں گے ۔ لیکن ایسا نہیں ہوا بلکہ پچھلے سال جتنی بھی کارروائیاں اسمبلی میں ہوئیں اور جتنی کڑی تنقیدیں حکومت پر ہوئیں اوس کو مد نظر رکھتے ہوئے پھر ویسی ہی تنقیدوں کی دعوت دی جا رہی ہے ۔ اس کے سوا اس اڈریس میں کچھ نہیں ہے ۔ اگر اڈریس میں آئندہ کے کارنامے اور موثر اقدامات جو حکومت کرنے والی ہے انہیں بتایا جاتا تو اچھا ہوتا ۔ اس لئے جیسا کہ آنریبل لیڈر آف دی یو ۔ پی ۔ پی نے صحیح کہا یہ اڈریس ایک رپورٹ ہے ۔ اور حکومت نے جو اس کا کہنا ہے اور جو لیجسلیشن کیا ہے اوس کا تھوڑا بہت نقشہ ہے ۔ سیریتی (Sincerity) اوس وقت سمجھی جاتی جب کہ راج پرمکھ یا

دیش کے پریسڈنٹ صاف طور پر اپنی کوناهیوں اور نا اہلیت کا ٹھیک اسپرٹ میں جائزہ لینے - اور اپنی کمزوریوں کو بتاتے کہ اس کی وجہ سے حکومت آگے نہ بڑھ سکی - یہ الفاظ استعمال کئے جانے کو اچھا ہوتا کہ ہم جو بڑے بڑے کارنامے کرنے والے ہیں اس کے بارے میں ہم اپوزیشن اور دوسری پارٹیوں کا تعاون چاہتے ہیں - لیکن جن چیزوں پر ہم نے تنقید کی ان کو بھر پیش کیا جا رہا ہے - جولاہیں زمین دوز کردی گئی تھیں - اون کو کھود کر بھر ہمارے سامنے پیش کیا جا رہا ہے - جو بے سود ہے - اور جو اب تک ہی عوام کی نظروں میں دماغوں میں اور دلوں میں آچکا ہے - راج برمکھ نے قولداری قانون کے سلسلے میں صفحہ (۱) میں اس طرح سے بیان کیا ہے کہ قولداری قانون ”زمین جوتنے والے کو“، دینے کا ایک اچھا نمونہ ہے - اگر راج برمکھ کو ہمارے اجلاس کی کارروائیوں میں بیٹھنا نصیب ہوتا تو اون کو معلوم ہوتا کہ کب سے زبردست اور معرکتہ الارا مباحث اس ٹیننسی بل کو گزرنا پڑا - دراصل سٹیرویوز (Sincere views) کے باوجود میجرائی کے بل پر اس بل کو پاس کر لیا گیا - ہم نے قولداروں کی رہی سہی زمینات چھن جانے کے مسئلہ میں اور جن کو سرٹیفیکیشن ملے ہیں ان کے کالعدم ہوجانے کے سلسلہ میں برسر افتدار وزراء کی آنکھیں کھولنے میں کامیاب ہوئے - وہ مباحث اگر راج برمکھ سندے تو یہ الفاظ نہ دھراتے - ”جوتنے والے کو زمین“، یہ دھوکہ کی آئی ہے - جیسا کہ آرٹریبل لیڈر بو - پی - پی نے کہا اس قسم کا معاملہ پیدا کرنے سے عوام دھوکہ کمانے والے نہیں ہیں - ٹیننسی بل ۳۱ - جنوری سنہ ۱۹۵۴ء کو راشٹری کی منظوری حاصل کرچکا ہے - اور کہا جاتا رہا ہے کہ اس کا امپلمینٹیشن (Implementation) جلد ہی ہونے والا ہے - لیکن اس کا امپلمینٹیشن ہونے سے پہلے ہی میں یہ واضح کر دینا چاہتا ہوں کہ صرف میرے ایک نعتلہ میں بہت سی تبدیلیوں کی نوٹس دی گئیں جس کے منی جات تحصیلدار کو دئے گئے ہیں - نہیں معلوم دیگر تعالوں میں کتنی ایسی ہزاروں نوٹسیں دفعہ (۴۴) کے تحت آچکی ہیں - اس لئے ”زمین جوتنے والے کی“ اور ”ہل کھینچنے والے کا“، جو قانون امپلمنٹ کر رہے ہیں وہ دھوکہ پیدا کرنے والے الفاظ ہیں ایسے الفاظ استعمال کرنے کی بجائے صحیح صحیح طور پر اس کا جو اثر ہونے والا ہے اوس کو قبول کرایا جاتا تو اچھا تھا - یہ بھی کہا گیا کہ ٹیننسی کا قابل مباحث مسئلہ حل ہو گیا اور :

“The controversy is now over, and I request co-operation from all parties.”

یہ الفاظ راج برمکھ کے ہیں - میں یہ سمجھنے سے قاصر ہوں کہ اتنا بڑا مسئلہ اتنا جلد کیسے ان کنٹروورشل (Non-controversial) بن گیا - جہاں تک اوس کے امپلمینٹیشن کا تعلق ہے اور جہاں تک کسانوں کی بھلائی اور اون کے اکسپلائیشن کو روکنے کا تعلق ہے ضرور ہری طرف سے کو آپریشن ہوگا - ٹیننسی بل کو کامیاب بنانے میں ہم سب کو تعاون کریں گے - لیکن یہ الفاظ جو لکھے گئے ہیں کہ لینڈ ریفرم کے مسئلہ

حل ہو گیا اور وہ نان کنٹروورشیل ہو گیا ہے ناموزوں ہیں۔ میں اس کو قبول کرنے تیار نہیں ہوں۔

فوڈ (Food) کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا کہ اس سلسلہ میں ہمارا ذہنی سلف سفیشنس (Self-sufficiency) کی جانب بڑھ رہا ہے۔ لیکن آج حکومت کو یہ اچھی طرح معلوم ہے کہ پہلے زمانہ میں جس طرح ہنٹر لگا کر لیوی وصول کی جاتی تھی اویسی طرح آج بھی ہو رہا ہے۔ اور گودام بھرے جارہے ہیں۔ آنریبل منسٹر فار اگریکلچر کو آج بھی وہی طریقے اختیار کرنے پڑ رہے ہیں۔ بڑے بڑے لوگوں کو تو اس سے چھٹکارا مل رہا ہے لیکن چھوٹے لوگوں سے یہ لیوی وصول کی جارہی ہے۔ اور گودام بھرے جارہے ہیں۔ پہلے کسانوں سے فی کس (. ر) روپیہ کی حد تک معاف کرنے کے متعلق کہا گیا تھا لیکن میں سمجھتا ہوں کہ آج بھی مقطوعہ دار شکمیداروں اور قولداریوں سے باصابطہ طور پر وصول کر رہے ہیں۔ اس کے متعلق ہم نے کمپلٹ (Complaint) بھی کی لیکن تحقیقات نہیں کی جاتی۔ کلکٹر کے پاس سے تحصیلداروں کے نام ایک سرکیولر آیا ہے کہ !

“Your quota has not been completed, and if it is not completed by such and such date.”

اس وقت تحصیلدار اگر چیکہ پرجیزسٹم (Purchase system) پر خرید رہے ہیں پرجیز کی رقم کچھ زیادہ ہوتی ہے لیکن فی الواقعی بھولے بھٹکے کسانوں کو پرجیز کا ریٹ (Rate) نہیں دیا جا رہا ہے بلکہ وہی لیوی کا ریٹ دیا جا رہا ہے۔ اس لئے لیوی اوز پرجیز میں کوئی فرق نہیں رہا۔ منسٹر صاحب اگریکلچر کو تو اب ایک ڈپٹی منسٹر بھی مل گئے ہیں۔ اون کو ایک الگ کار بھی دی گئی ہے۔ پٹرول کا خرچہ بھی اون کو نہیں کرنا پڑتا۔ اون کو چاہیئے کہ وہ جا کر اس کی تحقیقات کریں۔

اس طرح لیوی کے بارے میں سلف سفیشنس (Self-sufficiency) نہیں ہے۔ گوداموں میں ویسٹیج (Wastage) اور لیکج (Leakage) ہو رہا ہے۔ لیکج اور ویسٹیج میں دو کروڑ روپیہ کا نقصان آیا۔ کروڑھا روپیہ کا نقصان ہوا ہے کہہ کر بتانے کے لئے ساڑھے بارہ سو روپیہ کے منسٹرس اور سات سو روپیہ کے ڈپٹی منسٹرس کو ہم نے رکھ لیا ہے۔ اس طرح کروڑھا روپیہ کے نقصان کی صرف اطلاع دینے کے لئے منسٹروں اور ڈپٹی منسٹروں کا تقرر ہوا ہے ایسا معلوم ہوتا ہے۔ سلف سفیشنس کی طرف ہم آگے نہیں بڑھ رہے ہیں بلکہ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ یہ خافشار اور بڑھ جانے کا۔ آج کل برائیس (Prices) بھی بہت بڑھ گئے ہیں۔ فوڈ کنڈیشن (Food condition) خراب ہو گیا ہے۔ اعلیٰ طبقہ کی قیمتیں بڑھ گئی ہیں۔ نہ صرف مزدور بلکہ اوسط طبقے کے اور بڑے طبقے کے لوگوں کی جانکٹ میں ضروری چیزیں کم ہو گئیں (Commodities) کرانہ وغیرہ بڑھ رہے ہیں۔ گوداوری فلوڈ (Godavari flood) کی وجہ سے ان علاقوں میں ان حالات کو دیکھتے ہوئے میں سمجھتا ہوں کہ ہم سلف سفیشنس کی طرف نہیں آ رہے ہیں بلکہ ہم اس سے دور ہو رہے ہیں (Defieit)

کا سال رہیگا۔ اس سال بھی پیداوار کے کم ہونے کا اندیشہ ہے۔ فائیو ایریلان اور تنگبھدرا پراجیکٹ کے بارے میں راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں زوردار طریقہ پر بہت کچھ کہا ہے۔ یہ بھی کہا گیا کہ قلت اور قحط کے حالات کو دور کرنے کے لئے راج پرمکھ نے چیف منسٹر صاحب کے کہنے پر ایڈ (Aid) دیا ہے اور اسلاد دس لاکھ روپیہ دی گئی ہے۔ اس طرح کا کارنامہ شیلڈ (Shield) کے طور پر بتا رہے ہیں۔ رام گنڈم کی تعمیر سے متعلق بھی کہا گیا ہے لیکن یہ تو پاپولر منسٹری سے پہلے کا کارنامہ ہے۔ تنگبھدرا پراجیکٹ کے بارے میں کہا گیا کہ اس علاقے میں رہنے والے لوگ تری کاشت کے عادی نہیں ہیں اس لئے وہاں کی دولاکھ ایکڑ زمین کو زیر کاشت لانے میں مشکلات پیش آرہی ہیں۔ معلوم نہیں کہ حکومت ان مشکلات کو دور کرنے میں کب تک کامیاب ہوگی۔ جب وہاں کے لوگ تری کاشت کے عادی نہیں تھے تو تیری سمجھ میں نہیں آتا کہ ایسے مقام پر ارزی گیشن (Irrigation) پراجیکٹ کی تعمیر کیوں ہوئی؟ اس لئے ہم کہتے تھے کہ خشکی پر ڈرائی لیولنگ آف گراؤنڈ وغیرہ ایسے مسائل لانے ہوتے تو اچھا تھا۔ اگر یہی کام مائیر۔ نڈی کنڈہ وغیرہ میں کیا جاتا تو ورنگل تک سارا علاقہ سیراب ہو سکتا تھا اور یہاں کے لوگ بھی اس کے عادی ہیں کہ تری کاشت کریں۔ نلنگانہ کے اوگ تری کاشت کے عادی ہیں۔ اس لئے یہ ممکن تھا کہ یہاں ایک سال نہیں پانچ سہینے میں کام شروع ہو جائے۔ لیکن راج پرمکھ نے یہ نظریہ رکھا ہے کہ وہاں کے لوگ عادی نہیں ہیں تو ایسی صورت میں یہ مقصد کہاں تک کامیاب ہوگا میں نہیں سمجھ سکتا۔

ہائیڈرو الیکٹرک اسکیم (Hydro Electric Scheme) کے بارے میں بھی راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں کہا ہے۔ یہ چیز بڑی شوبھا دیتی ہے لیکن میں ایڈیا (Main idea) کیا ہے نہیں بتایا گیا کہ کس طرح اس سے استفادہ حاصل کر سکتے ہیں۔ وہاں کے لوگوں کی قابلیت کے بارے میں غور کرنا چاہئے تھا۔ میں سمجھتا ہوں کہ مرھٹواڑی کو نظر انداز کیا گیا ہے۔ وہاں کی اسکیموں پر عمل کیا جاتا تو اچھا ہوتا۔ راج پرمکھ نے مرھٹواڑہ کے بارے میں جو سخاوت کی ہے اس کا ذکر کیا گیا ہے کہ دس لاکھ روپیہ قحط کے حالات کو دور کرنے کیلئے انہوں نے دئے ہیں لیکن اگر ایسے سو دس لاکھ بھی وہ دیتے تو میں نہیں سمجھتا کہ وہ کوئی اپنے جیب خاص سے یا اپنی ول (Will) سے دے رہے ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ وہ اپنے پرانے کرموں کو دھونے کیلئے زیادہ سے زیادہ دیتے تو بہتر ہوتا۔ انہوں نے دیا لیکن اتنی دیر سے دینا کچھ شوبھا نہیں دیتا۔ ایسا شخص جس کا نام امیروں کی لسٹ میں نمبر ۴ پر ہو دس لاکھ نہیں دس کروڑ روپیہ بھی دے، پنجاس کروڑ روپیہ بھی دے بلکہ اپنی ساری دولت دیکر دست برداز ہو کر کسی ایک کو نے بن ایشور اور خدا کے نام پر اپنی زندگی گزار دے تو اچھا ہے۔ ویسی صورت میں میں دھنیواد دیتا لیکن یہ کیا کہ راج پرمکھ کے پاس چیف منسٹر جاتے ہیں ان سے ملتے ہیں لوٹکے ہاتھ جاتے ہیں اور ان سے امیداد طلب کرتے ہیں تو وہ اوسکی منظور کر لیتے ہیں۔

محصولات کے بارے میں بھی اڈریس میں کہا گیا ہے کہ حکومت کو ڈر ہے کہ محصولات عائد کئے بغیر حکومت آگے نہیں بڑھ سکیگی۔ صحیح ہے۔ کیسے آگے بڑھ سکیگی؟ جہاں سولہ مسٹر ہوں اور ممکن ہے کہ آئندہ دو سال میں سولہ سے بڑھکر ۳۶ ہو جائیں۔ جب ایسے ضروریات پیش آتے رہیں ایسے اخراجات عائد ہوتے رہیں اور بجٹ ٹاپ ہیوی (Top heavy) ہوتا رہے تو یقیناً حاصل عائد کرنا ضروری ہو جائیگا۔ نئے نئے محاصل کو دھونڈنا یقینی ہے اور فطری ہے۔ لیکن اسکے ساتھ ساتھ کس قسم کے نئے محصولات ہیں ظاہر کیا جاتا تو ہم اندازہ کر سکتے تھے کہ ایک کامن مین (Common man) کیلئے آیا وہ قابل ادائی ہیں یا نہیں۔ ایک کامن مین پر جو بیداوار کو زیادہ کرنے کی کوشش میں لگا ہوا ہو جو اپنے دیش کی حالت کو سدھارنے کی کوشش کر رہا ہو اسپر ٹکسس عائد کئے جائینگے یا کیا معلوم نہ ہو سکا لیکن آپکا پنچہ تو بڑے لوگوں پر نہیں پڑیگا۔ آپ بڑے لوگوں پر ہاتھ نہیں ڈالینگے۔ ہم کو اسکا تجربہ ہے۔ ہم اپنے تجربہ کے لحاظ سے اسکا اندازہ کرتے ہیں کہ وہ ٹکسس پیداوار بڑھانے والے طبقہ پر ہی عائد کئے جائینگے۔ میں سمجھتا ہوں کہ محصولات کو بڑھا کر حکومت ایک نئی مصیبت اپنے پر لا رہی ہے۔

It has become a greater organisation of the State.

ایسے محصولات کی بجائے کیا پٹل لیوی (Capital levy) یعنی جائداد منقولہ اور جائداد غیر منقولہ اگر ایک لاکھ سے بڑھ جائے تو اتنی حد تک اور ۱ لاکھ تک اتنا مثلاً ۵ فیصد دینا پڑیگا۔ اس طرح پر کیا پٹل لیوی کے بارے میں منی بل، ٹکزیشن بل آجائے تو خود راج پر مکھ بھی اسمیں گٹھ جائے۔ انکے چار سو کروڑ میں سے (۳۹۵) کروڑ حکومت کے پاس آجائے۔ ہم حکومت کے ساتھ تعاون کرنے کیلئے تیار ہیں۔ ہم جو مسجیشن پیش کرتے ہیں اون پر عمل نہیں کیا جاتا اور کانگریس پارٹی جو اوس طرف بیٹھی ہوئی ہے ہماری باتوں پر دھیان دینے کیلئے تیار نہیں ہے۔ لیکن آپکے سوچنے کا طریقہ دوسرا ہے۔ فریم ورک (Frame work) دوسرا ہے۔ نوڈ فیصد ٹائیلنگ ماسس (Toiling masses) کو چھوڑ کر چھوٹے موٹے لوگوں کے بارے میں آپ کام کر رہے ہیں۔ راج پر مکھ کہتے ہیں کہ ٹکسس کے بغیر ہم آگے نہیں بڑھ سکتے۔ یہ صحیح ہیں۔ اس خیال کے تحت لوگوں میں سراسیمگی پیدا ہو رہی ہے۔ تعلیمی اداروں کے بارے میں کہا گیا کہ

400 teachers are being sent to Karimnagar.

میں کہہونگا کہ غیر ضروری طور پر دیہاتوں میں جہاں پڑھنے والے نہیں ہیں وہاں آپ تعلیمی اسکیموں کو پھیلا رہے ہیں۔ تو میں سمجھتا ہوں کہ

It is not a greater organisation, but it is becoming a disorganisation.

بالکل بے تربیتی سے اندھا دھند راج چل رہا ہے۔ جنوری فروری میں ٹیچرس کا مقرر ہوا اور مارچ میں اسکول بند ہوجاتے ہیں۔ بتائے ایک مہینہ میں وہ کیا پڑھیں گے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ان لوگوں کے جا کر اڑکوں کو جمع کرنے تک چھٹیوں کا زمانہ آجائیگا۔ کریم نگر کیلئے چار سو ٹیچرس کا تقرر ہوا لیکن وہ اب تک نہیں گئے ہیں۔ انکو یہ بھی معلوم نہیں ہے کہ جانے کے بعد وہ کہاں بیٹھیں گے۔ انکے آنے تک گرما کی تعطیلات آجائیں گی۔ اسلئے میں کہوں گا کہ یہ محض دکھاوا ہے۔ اس طرح تعلیم کی پالیسی کا قلع قمع کیا جا رہا ہے۔ اور عوام کے سامنے ایک غلط مظاہرہ کیا جا رہا ہے۔ ممکن ہے اس طرح کچھ لوگوں کو روزگار مہیا کرنے کا مقصد رکھتے ہیں۔ لیکن اس سے اصل مقصد جو ایجوکیشن کا ہے وہ کہاں پورا ہو رہا ہے۔ کیا آپ کے پاس ایسی اسکیم ہے کہ جہاں لڑکے مدرسہ نہیں آتے وہاں انہیں اسکالرشپس (Scholarships) یا بونس (Bonus) دیکر کتابیں سلیٹ وغیرہ مہیا کر کے انکے ماں باپ پر ان بچوں کے کھانے وغیرہ کا بوجھ نہ ڈالنے ہوئے بچوں کو تعلیم دلائی جائے۔ کیا آپ ان بچوں کے والدین کو اسکی سکورٹی (Security) دے سکتے ہیں۔

An army of teachers has been sent to the rural areas; whether they have gone or not nobody knows, not even the Ministers and the new Education Minister, who has taken charge just now, how can he know?

تو یہ باتیں ہیں۔ ہمارے پاس تو ابھی بھی منسٹرس اور ڈپٹی منسٹرس کا ریکروٹمنٹ (Recruitment) ہو رہا ہے۔ ایسی صورت میں بھلا وہ ٹیچرس جو صرف میٹریکولیٹ ہوتے ہیں اسٹیٹ کی پہلائی کے لئے کس حد تک سوچ سکتے ہیں۔ حالات کا کس حد تک جائزہ لے سکتے ہیں۔ یہاں تو اب بھی منسٹرس اور ڈپٹی منسٹرس کا ریکروٹمنٹ ہو رہا ہے۔ انریبل فنانس منسٹر جو اپنے پورٹ فولیو (Portfolio) کے معلومات حاصل کرنے کے لئے کافی کثرت اٹھا کر تجربہ حاصل کرتے ہیں انہیں وہاں رہنے نہیں دیا جاتا۔ انہیں لیجا کر پی۔ ڈبلیو۔ ڈی پر رکھ دیا جاتا ہے۔ انہیں پی۔ ڈبلیو۔ ڈی کے معلومات حاصل کرنے کے لئے ۳ سال لگینگے۔ اور اس وقت وہ کام بھی نہیں کیگا۔ اس طرح منسٹرس آتے ہیں۔ ایک آدھ سال انہیں واقعات کو گراسپ (Grasp) کرنے میں ہی لگ جاتا ہے۔ وہ کچھ اقدام کرنا ہی چاہتے ہیں کہ انہیں دوسرا پورٹ فولیو دیدیا جاتا ہے۔ خیر یہ پانچ سال ختم ہونے پر وہ رہینگے یا نہیں اس کا تصفیہ تو الیکٹوریٹس (Electoralates) ہی کریں گے۔ لیکن اس مدت میں بھی اگر وہ جتنا کی کچھ کلیاں کاری کرنا چاہیں بھی تو نہیں کر سکتے۔ یہ اڈیشن آف منسٹرس (Addition of Ministers) اور ڈیلیشن آف منسٹرس (Deletion of Ministers) اسی طرح ہو رہا ہے جس طرح ڈینٹسی سرٹیفیکیشن میں ہوتا رہا۔ اسی طرح یہاں بھی چیف منسٹر عمل کرنا چاہتے ہیں۔ ایسی باتیں کب تک چلتی رہیں گی۔ ابھی تین سال رہ گئے ہیں۔ ایک جوتشی نے تو کہا ہے کہ اس تین سال کی مدت میں اور تین مرتبہ اڈیشن اور ڈیلیشن

منسٹری میں ہوتے رہینگے۔ اور سال سنہ ۵۵ ع میں بی۔ رام کشن راؤ کی جگہ دوسرے چیف منسٹر رہینگے۔ ان کا جوتش کہاں تک صحیح ہے میں نہیں کہہ سکتا۔ البتہ یہ بات صاف ہے کہ یہ منسٹری بھی برقرار نہیں رہیگی۔ یہ ایک اچھے جوتش ہیں۔ میں ان کا نام بیان کرنا نہیں چاہتا۔ ابھی جو منسٹرس آئے ہیں وہ پورے فائلس بھی نہیں دیکھ سکے ہیں۔ وہ ابھی دیہات میں پہنچ کر کوئی موثر قدم اٹھا بھی نہیں سکتے۔ ہم یہ دیکھ رہے ہیں کہ آج کانگریس کی حکومت اپنا ہی گھر درست کرنے میں کافی جھگڑے محسوس کر رہی ہے۔ میں نہیں سمجھتا کہ پورٹ فولیو.....

منسٹر ڈپٹی اسپیکر - اس کے بارے میں آپ کافی روشنی ڈال چکے ہیں۔ اب آپ آگے کہہئیے۔

شری جی۔ سری راملو - راج پر مکھ نے اپنے خطبہ میں فرمایا ہے کہ اسٹیبل گورنمنٹ (Stable Government) ہے۔ میں یہ بتلا رہا ہوں کہ گورنمنٹ ان اسٹیبل (Unstable) کتنی ہے۔

منسٹر ڈپٹی اسپیکر - آپ آگے کہہئیے۔

شری جی۔ سری راملو - آپ کی مرضی۔

“Stabilisation and progress of this Government.

کا جو خواب ہے میں اس کو بے نقاب کرنا چاہتا ہوں۔ یہ اسٹیبلائزیشن (Stabilisation) نہیں ہے۔ میں کہوں گا کہ اس طرح تین سال تک بھی اسٹیبلائزیشن کا کام نہیں ہو سکتا۔ اگر حالات اسی طرح ایور چینجنگ (Everchanging) رہیں تو میں سمجھتا ہوں کہ مجھے اس کے اظہار سے نہیں روکنا چاہئے۔ میں یہ بتلا رہا ہوں کہ اس کی وجہ سے خزانہ پر کشا اثر پڑا ہے اور اس سے کتنا وقت ضائع ہو رہا ہے۔ ہم نے آپ کے سامنے پروپوزلس (Proposals) پیش کئے۔ انکم سورس (Income sources) بتلائے یہ بتلایا کہ اسکولس کے لئے اس طرح کام ہونا چاہیئے۔ ڈپٹی منسٹرس کی سیالریز اٹھانے میں تو آپ کا قدم بعجلت ممکنہ اٹھتا ہے اور آرڈیننس کے ذریعہ سیالریز حاصل کی جاتی ہیں۔ ممکن ہے کل اسسٹنٹ منسٹرس رکھنا چاہیں تو اس کے لئے بھی اس طرح آرڈیننس پاس کر کے انہیں رکھ لیں۔ کیونکہ راج پر مکھ تو آپ کے پیچھے ہی کھڑے ہیں۔ اپوزیشن اگر کچھ کہے تو اس کا تو کچھ اثر نہیں لیکن آپ کے دل میں

If there was a will, there would have been a way.

ہماری بات کا تو کچھ اثر نہیں۔ ہمارے پروپوزلس تو ٹھکرا دئے جاتے ہیں۔ آپ ڈپٹی منسٹرس لینا چاہتے ہیں تو انہیں ایک آرڈیننس لا کر لے لیا جاتا ہے۔ میں آپ کو بتلاتا ہوں کہ آزادہ ہو تو کیا کچھ نہیں کیا جاسکتا۔ ایک میونسپالٹی میں جہاں سوشلسٹ پارٹی برسر اقتدار ہے اسنے اپنے الیکٹوریٹ سے جو وعدہ کیا ہے اس کو کس طرح پورا کر رہی

ہے۔ وہاں فینانس نہ ہونے کے باوجود بھی چندے لیکر لائیٹ پٹرولکس وغیرہ کا انتظام کیا جا رہا ہے۔ اگر آپ کا کچھ آگے بڑھنے کا ول (Will) ہوتا تو آپ اس کے لئے لیجسلیشن لاتے۔ اس طرح منسٹرس ڈپٹی منسٹرس اسپیکر ڈپٹی اسپیکر کے سیکریٹریز ڈی ایز کے بلز لاکر فینانس پر بار ڈالنے کی بجائے جنتا کے نائدہ کے کاموں کے لئے بھی اسی تیزی سے اقدام کیا جاتا۔

Speaker's Salary Amendment Bill, Ministers' Salaries Amendment Bill.

ہمارے سامنے آتے ہیں۔ اس سے صاف ظاہر ہوتا ہے کہ یہ منسٹری اپنے گھریلو جھگڑوں ہی میں پھنسی ہوئی ہے۔ اس سے ہمتی نہیں۔ آپ ۹ آدمیوں میں ہر ۶ آدمی میں سے ایک کو منسٹری میں لیتے ہیں۔ یہ دیکھتے ہیں کہ اس ضلع کا منسٹر ہوا اوس ضلع کا منسٹر ہو۔ خواہ کوئی بھی منسٹر ہو جو پالیسی بنیگی اسی کو دھیان میں رکھ کر کام کریگا۔ جو لیجسلیشن ہوتا ہے اسی پر عمل کریگا۔ وہ ۶ ضلعوں کو پیش نظر رکھ کر کام کریگا۔ یہ دیکھنا کہ وہ رائچور کا ہے یا تلنگانہ کا ہے یا برہمن ہے یا نان برہمن اس طرح کے جو جھگڑے پیدا ہوتے ہیں انہیں دیکھ کر ہمیں مایوسی ہوتی ہے۔ جو کوئی منسٹر آتا ہے۔

He is the Minister not for one District, but for all the sixteen Districts of Hyderabad State.

اس ڈھنگ سے جو باتیں ہوتی ہیں اس پر ہمیں رونا آتا ہے۔ اس طرح اگر دیکھا جائے تو میں نہیں سمجھتا کہ اسٹیٹ کی حالت بہتر ہو سکتی ہے۔ اس طرح گھریلو جھگڑوں میں خزانہ پر بار ڈالا جا رہا ہے۔ اس سے کامیابی حاصل نہیں ہو سکتی۔ چند صنعتی کارخانے بند ہو گئے ہیں ان کے بارے میں یہ کہا گیا کہ ہمارے پاس سرمایہ نہیں ہے۔ ہم انہیں کس طرح کھول سکتے ہیں۔ میں یہ کہوں گا کہ جس طرح ان کی سیالریز کے لئے بجٹ نکالا گیا اسی طرح ایک ولفیر اسٹیٹ بنانے کے لئے مزدوروں کو مل اونرس کے کٹوتے سے بچانے کے لئے ان کے روزگار کو برقرار رکھنے کے لئے حکومت کا فرض ہے کہ فوری اقدام کرے۔ ویج بورڈ (Wage Board) کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا کہ وہ سٹ اپ (Set up) ہوا ہے۔ اس کے رکنڈیشنس پر عمل ہوگا۔

Wage Board has been set-up

سوشلسٹ پارٹی نے یہ مانگ کی ہے کہ اس کا فیصلہ ہونے تک عارضی طور پر ویجس میں اضافہ کیا جائے۔ لیکن حکومت اس کو تسلیم کرنے کے لئے تیار نہیں۔ آپ اپنے مقصد کے لئے تو فوری آرڈیننس پاس کر کے جو چاہے کر لیتے ہیں لیکن جب ہم یہ کہتے ہیں کہ ویج بورڈ کا فیصلہ ہونے تک مزدوروں اور کسانوں کی بھلائی کے لئے عارضی طور پر اضافہ کیجئے تو اس پر عمل نہیں کر سکتے اس سے صاف ظاہر ہو جاتا ہے۔ قالاہ بندی کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا ہے۔ میں اس پر روشنی ڈالنا نہیں چاہتا۔ یہ معیوب چیز ہے۔

پنچائتوں کے بارے میں انہوں نے کہا کہ

“They are not working satisfactorily”

یہ صحیح ہے۔ پنچائتوں کو جو ۵ فیصد رقم ملنی چاہیئے وہ نہیں پہنچتی۔ صفائی کے عملہ کو بعض مقامات پر ۱۲ مہینوں سے تنخواہیں نہیں ملی ہیں۔ جس تک کہ روک (Rural) ڈھانچہ نہ بدائے یہ کامیاب نہیں ہو سکتا۔ وقتاً فوقتاً منسٹرس کو بھی ان سے دوروں میں ان کی جانچ کرنا چاہیئے۔ ہم جب کوئی ایجیٹیشن (Agitation) یا رپریزنٹیشن (Representation) کرتے ہیں کہ فلاں پنچایت کہہ رہی ہیں یہ بد عنوانی ہوئی ہے یا فلاں گرین بنک نے اس طرح غبن کیا ہے، فلاں ٹاکا نے یہ غلطی کی تھی تو اس کے بارے میں تو کچھ غور نہیں کیا جاتا۔ ڈپٹی منسٹرس کے بارے میں یہ کہا جاتا ہے کہ عوام سے راستہ تعاقب بڑھانے کے لئے انہیں اپائنٹ (Appoint) کیا گیا ہے۔ اگر عوام سے راستہ تعاقب بڑھانا ہی تھا تو کیا اس کے لئے ہم سب نہیں ہیں یا کانگریس کے بھائی نہیں ہیں۔ وہ عوام کے مسائل کے بارے میں رپریزنٹ کر سکتے ہیں۔ جو درخواستیں حکومت کے پاس پیش ہوتی ہیں ان کے بونا فائیڈز (Bona fides) بتا سکتے ہیں۔ ساڑھے سات سو روپیہ تنخواہ والے آٹھ ڈپٹی منسٹرس ہی اس کے لئے کیا ضروری ہیں۔ اگر ایم۔ ایل۔ ایز کو

Deputy Ministers without salaries.

تصور کیا جاتا تو کیا عوام سے تعلقات میں قرین حاصل نہیں ہو سکتی۔ اگر حکومت عوام سے تعلق پیدا کرنے کی نیت سے ڈپٹی منسٹرس کو لیتی ہے تو

That would mean that the Government is aware of grievances and they would try to redress them.

اگر آپ عوام سے ربط پیدا کرنا چاہتے تو اس کے لئے سیالریزی پرسنل (Salary personnel) گزٹیفڈ آفیسرس کی طرح رکھنے کی کیا ضرورت تھی۔ ایم۔ ایل۔ ایز یا کانگریس کے عہدہ دار ہیں ان سے آپ مدد لیتے۔ اس سے

Three-fourths of the work would have been over and there would have been no need for salaried Deputy Ministers.

ڈپٹی منسٹرس وہ آؤٹ سیالریز تصور کیا جائے اور وہ مسائل بھی حل کرتے تو میں سمجھتا کہ اس طرح کنٹاکٹ (Contact) پیدا کیا جا رہا ہے۔ اگر ڈپٹی منسٹرس وہ سیالریز آرڈنری (Ordinary) کام بھی نہیں کرتے تو عوامی کنٹاکٹ وٹا کر کئی باتیں ہی باتیں ہیں۔ اس سے البتہ ڈٹاچمنٹ (Detachment) ہو جاتا ہے۔ یہ ڈٹاچمنٹ ہوتا رہتا ہے اور آئندہ ہوگا اور اس قدر بحران پیدا ہوگا کہ اس کے بعد جوائنکشن آئینگے وہ اس کا خواب بھی نہیں دیکھ سکیں گے۔ گریوننس (Grievances) پر جس طریقہ سے غور کرنا ہے وہ ڈپٹی منسٹرس وہ سیالریز غور نہیں کریں گے۔

اسی طرح پنچایت کے بارے میں

They are not functioning satisfactorily.

اس کے بارے میں یہ نہیں کہتے کہ یہ اقدامات ہم کر رہے ہیں۔ لوگوں کو ایجوکیٹ
Eduate) کرنے کے لئے پنچایت افسر کچھ نہیں کریگا بلکہ جو
کچھ کارنامہ بنایا گیا ہے وہ باتیں ہی باتیں ہیں وہ یہاں رپورٹ کے طور پر رکھا گیا ہے۔
حکومت کی پالیسی اور کسی ٹھوس کام کی وضاحت نہیں کی گئی۔ صرف ایک فنکشن کرنا ہے۔
راج پرمکھ کے آڈریس کا فنکشن کرنا ہے اس لئے وہ آڈریس ہوا۔ لیجسلیچر کا انا گوریشن
(Inauguration) ہوا۔ لیکن یہ کوئی قابل ذکر کارنامہ نہیں ہے۔ اگر یہ کہا
جاتا کہ کانگریس حکومت کی طرف سے آزادی آنے کے بعد آج جمعہ کی تعطیل کے بجائے
اتوار کو تعطیل دی جا رہی ہے۔ بہت اچھا۔ وہ ٹھوس کام ہے اس کا ذکر میں بھی کر سکتا
ہوں۔ ایسے ہی اردو زبان کو نکال کر علاقہ واری زبان کو ترجیح دینا یہ بھی کام ہے۔
یکم جنوری اور ۲۶۔ جنوری کو جھنڈے لگانا اور ہریجنوں اور لڑکوں کو مٹھائی وغیرہ
کھلانے کی باتیں برابر جاری ہیں۔ عدالتوں میں بھی تلگوزبان کے لئے اور چند مدارس
کھولنے کے چھوٹے موٹے کام ضرور کئے گئے ہیں تو اس کے لئے تو ہم تہہ دل سے شکریہ ادا
کرتے ہیں۔ یہ کوئی خاص کام نہ تھے۔ اس لئے راج پرمکھ کو کہنے کی ضرورت پیش
نہ آئی۔ اتنا کہتے ہوئے میں یہ خواہش کروں گا کہ آڈریس میں جو باتیں نہیں ہیں۔
ان کی وضاحت کی جائے اور میرا جو امینڈمنٹ ہے اس کو قبول کیا جائے۔

श्री. लिबाजी मुक्ताजी पानसंबळ (मांजलेगांव).—अध्यक्ष महोदय, अब तक जो टीका
हुआ है वह बिल्कुल अकांगी है, वह रास्त टीका नहीं है। रास्त टीका उसी वक्त हो सकती है
जब कि टीका करनेवाले तीन बातों का ख्याल रखें। एक तो यह कि पूर्व परिस्थिति क्या थी ?
असको सुधारने के लिये हुकूमत ने क्या कोशिश की ? और भविष्यकालीन बातों को दृष्टि में रखकर
किस तरह के सुधार करने की आवश्यकता है ? जिन चीजों को ख्याल में रखकर टीकाकारों को
अपनी आवाज बढानी चाहिये। लेकिन अब तक जो टीका की गयी उसमें सिर्फ न्यूनता ही बतलायी
गयी। न्यूनता दिखाना भी टीका का एक अंग है लेकिन वह पूर्णवस्था का नहीं है। मैं तो
कहता हूँ कि अब तक जितनी कमियाँ बतायी गयी हैं वह तो बहुत कम हैं, बहुत ज्यादा सुधार होने
की आवश्यकता है। लेकिन कमियाँ बताते वक्त अब तक जो सुधार किया गया है उसको भी
नजरअंदाज नहीं करना चाहिये। पूर्व परिस्थिति क्या थी और उसको सुधारने में आज की हुकूमत
ने कितीना हाथ बंटाया है उस पर हमें सोचना चाहिये। किसी किसान को पडित जमीन दी जाय
तो फौरन उसमें पैदावार नहीं होती। पैदावार बढाने के लिये उसको कभी किसम से कोशिश करनी
पडती है। खेती मिलते ही उसके पेट के लिये वहाँ अनाज नहीं मिलता। खेत में पडी हुयी बेकार
लकड़ी उसको आठकर अलग रखनी पडती है, पानी जो बहकर जाता है उसको रोकना पडता है।
कष्ट करते करते उसके नाके नष्ट आ जाते हैं। जब ऐसी दिक्कतों का उसे सामना करना पडता है।
तो वह समझने लगता है कि जिसके बजाय मेरी मजदूरी ही ठीक थी। लेकिन सच्चा किसान

जानता है कि पहले जिस तरह के परिश्रम करने ही पड़ते हैं। हमको यह जानना चाहिये कि हैदराबाद का राज्य जब जनता के हाथ में मिला तो क्या वह हरेभरे खेत के समान अच्छी हालत में मिला है? जब दिक्कतें सामने आ रही हैं तो आज भी कुछ लोग यहां तक कहते हैं कि पहले का राज ही ठीक था। लेकिन वह अुसी हद तक ठीक है जिस हद तक अल्प ज्ञान रखनेवाला किसान कहता है कि मेरा मजदूरी का धंदा ही ठीक था। तृटियों के साथ साथ हमें आगे बढ़नेमें अुत्साहित होने के लिये यह भी देखना चाहिये कि आज तक हमने क्या क्या सुधार किये हैं। तभी वह टीका रास्त हो सकती है। शिक्षा के बारे में यहां टीका की गयी। कुछ हद तक वह सही है यह मैं मानता हूं। मैं भी देहातों में घूमा हूं और देखा हूं। बहुत सी जगहों पर स्कूल हैं, मास्टर हैं लेकिन बच्चे कम हैं, कहीं बच्चे ज्यादा हैं लेकिन मास्टर कम हैं। लेकिन जिसके पहले की हालत क्या थी? पहले तो अितने स्कूल ही नहीं थे। आपने बताया कि चार सौ टीचर्स नियुक्त किये गये। जिससे आप खुद बता रहे हैं कि गवर्नमेंट शिक्षा प्रसार के लिये बहुत कोशिश कर रही है। न्यूनता है लेकिन अुसको हटाने की जरूरत है। कौन नहीं कहता कि अुसको हटाना नहीं चाहिये लेकिन अुसको किस तरह से हटाना चाहिये यह कोअी नहीं बताता। स्कूलों में बच्चे नहीं आते तो क्या वह गवर्नमेंट की गलती है? हमारा और आपका यह कर्तव्य होता है कि हम देहातों में जाकर लोगों को शिक्षा का महत्व समझायें और अुनको अपने बच्चे स्कूलों में भेजने के लिये मजबूर करें। लेकिन हम देखते हैं कि जब गवर्नमेंट कोअी अच्छा काम करने जाती है तो हम सोचते हैं कि अुसमें आठ पांव किस तरह से डाले जाय? क्या यह हुकूमत को मदद पहुंचाने का तरीका हो सकता है? क्या अुसकी अडचनों से फायदा अुठाने की कोशिश करना सही है? बच्चे स्कूल में नहीं भेजे जाते तो हमें अुन ग्रामीण लोगोंको समझाना चाहिये कि स्कूलों के लिये और मास्टर्स के लिये जो पैसा खर्च होता है वह अुनका पैसा है। बच्चे स्कूलों में क्यों नहीं जाते अुसका कारण भी मैं जानता हूं। अुनकी दरिद्रावस्था अुसके लिये कारण है। लेकिन अुनकी कठिनायियों को कम करने की हमें कोशिश करनी चाहिये। जब तक हम गवर्नमेंट की मदद करने की कोशिश नहीं करते तब तक जिस तरह की टीका अेकांगी ही नहीं विघातक भी है। अेक कमीज को ज्वार छेद गिरा है तो अुसमें अुंगली डाल कर अुसको और ज्यादा फाड़ने की कोशिश न करते हुअे अुसको जल्दी सिलाने के लिये अिमदाद देनी चाहिये। जब तक सब पक्षोपक्ष गवर्नमेंट की दिक्कतों को दूर करने में दिल से मदद नहीं करते तब अैसी टीका बेकार साबित होगी। टीका जरूर होनी चाहिये—घोड़े को लगाम डालने की जरूरत होती है। वह जिसलिये नहीं कि लगाम खींच कर अुसको चलने ही न दिया जाय बल्कि जिसलिये कि वह ठीक रास्ते से चलता रहे। सब बातों का ख्याल करते हुअे टीका की जाय तो आपकी टीका से गवर्नमेंट फायदा अुठा सकती है। दुनिया में अैसी कोअी गवर्नमेंट नहीं है जो सब बातें बिना गलती के अच्छी तरह से कर सकती है। अैसा होता तो कोअी सुधार करने की आवश्यकता ही महसूस नहीं होती। बार बार कहा गया कि वह तक मंत्रि मंडल में दो बार तबदीली हुअी। यह होना स्वाभाविक है। हमने जितने मंत्रि अुनुभव नहीं हैं। घोड़े पर बैठनेवाला आदमी नया है, वह तो बेकसूर है कि वह सही रास्ता पकड़ सके। गिरते ही बंध पक्का होता है। जिस सारी बातों की आपकी टीका है, मैं मानता हूं कि आपकी टीका हमें बाबा बजरंग के बंधी बनाती है। हमारे में ज्यादा दोष तो है कि हमें बाबा

कोजी गलती की ? अुसी तरह से टेनन्सी बिल पर भी टीका की गयी । लेकिन जिस टेनन्सी अँक्ट पर टीका करते हुअे हम अेक बात को भूल जाते हैं कि जिस अँक्ट को किस अुद्देश से बनाया गया है । अुद्देश को छोड कर हम टीका करेंगे तो जिस रास्ते से जाना है अुसको छोड कर दूसरे ही रास्ते से जाने की बात हो जाती है । अुसका अुद्देश आज जमीन का बंटवारा करने का नहीं है । टीकाकार कहते हैं कि कसनेवाले को जमीन मिलनी चाहिये तो अुसका मतलब यह हो जाता है कि न कसनेवाले के पास जमीन नहीं रखनी चाहिये । हमारा अनुभव है कि देहातों में बहुत से लोग अैसे हैं जिनके पास खेती कम होने की वजह से वह खेती नहीं कर सकते । बहुत सी कठिनाधियां अुनके सामने आती हैं । बहुत वेसे लोग अैसे हैं जिनके पास चालीस या पचास अेकड जमीन है वे खुद कास्त नहीं करते लेकिन अुन्होंने दूसरों को जमीन दी है । इसीलिये यह कहा गया है कि, जिनके पास अेक फ़ैमिली होलिडिंग से कम जमीन है अुसकी जमीन पर कोजी कौलदार नहीं होना चाहिये । अगर हो तो अुसको बेदखल कर सकते हैं । जो छोटी जमीन रखते हैं और जो खुद कास्त नहीं कर सकते अुनके पास अगर जमीन रखी जाय तो क्या अुससे पैदावार बढनेवाली है ? इसलिये हुकूमत के सामने जे कठिनाधियां हैं अुनका भी आप ख्याल रखिये । खेती करनेवाले के पास जमीन रखनी चाहिये यह सब जानते हैं । लेकिन नीचे की पायरी से अुपर की पायरी पर चढने के लिये हमारे पास ताकत होनी चाहिये नहीं तो हम गिर जायेंगे और हमारे हाथ प्रांव टूट जायेंगे । भूखे को रोटी देने का ख्याल रखना चाहिये लेकिन जो दस बारा दिनसे भूखा न अुसको अंगर हम खूब रोटी खिलायेंगे तो वह जिंदा रहने के बजाय मर जायगा । अुसकी पचन शक्ति कितनी है अुसको देखकर खाना खिलाना चाहिये । हमें कानून भी अैसा बनाना चाहिये जिसका शांतता के साथ अमल किया जा सकता है । अैसा कानून हमें नहीं बनाना चाहिये जिससे अशांतता पैदा हो जाय । हर कानून के बनाते वक्त गवर्नमेंट को जिस बात का ख्याल रखना पडता है कि अुस कानून का शांतता के साथ कैसे अमल किया जा सकेगा । जिस दृष्टि से जिस कानून की तरफ देखते हैं तो हमें मालूम होता है कि आज जनता कुछ हद तक संतुष्ट है । वह सोचती है कि सब को थाडा थोडा मिला है, किसी का कोजी खास नुकसान नहीं हुआ है । कसनेवाले की खेती वह हमारा रास्ता है और अुस पर हम चल रहे हैं । हम अपने ध्येय तक पहुंच गये हैं यह मेरा कहना नहीं है लेकिन हम वहां तक जाने की कोशिश कर रहे हैं । पूर्वं परिस्थिति क्या थी ? पहले कितने बडे बडे जमीनदार थे जिनके पास तीन-फ़ैमिली होलिडिंग से ज्यादा जमीन रह सकती थी । अुनकी जमीन कम करने की कोशिश जिस कानून में की गयी है ।

[MR. SPEAKER IN THE CHAIR.]

लोकल बोर्डिंग के बारे में भी बहुत से लोगों ने टीका की । लेकिन वह भी अेकांगी है । गवर्नमेंट क्या नहीं कर सकी यही सिर्फ अुन्होंने बताया । वह क्यों नहीं कर सकी और जितना किया है वह कितना किया है, अुसके पहले क्या अवस्था थी जिसका हम ख्याल नहीं करते तो हम गलती करते हैं अेक हाथ से कभी ताली नहीं बजती । आप अेकांगी-टीका कर के हवा में सिर्फ अेक लहर पैदा करना चाहते हैं । यह सही नहीं है । जनता आज कितना मांगती है अुसको देखने की जरूरत है । जनता की आवाज को भी हमें सुनना चाहिये । सिर्फ हम ही अुनको सुनाते रहेंगे तो अुससे कोजी फायदा नहीं

होगा। मैं पूछना चाहता हूँ कि क्या ग्रामपंचायतें जिसके पहले कभी हमारे स्टेट में थीं। वह अब बनायी गयी हैं। हुकूमत ने उनको कुछ अिमदाद दी। ज्यादा अिमदाद देने के लिये गव्हर्नमेंट के पास पैसा नहीं था, बैलन्स (Balance) नहीं था। बैलन्स हो कर भी अगर अिमदाद नहीं दी जाती तो वह बड़ी गलती होती। असा होता तो आपकी टीका रास्त थी। आप कहते हैं कि छोटे छोटे अिरीगेशन के काम होने चाहिये, शिक्षा का प्रसार होना चाहिये। लेकिन यह नहीं हो सका क्योंकि गव्हर्नमेंट के पास अितना पैसा खजानेमें नहीं है यह बात आप पर्याय रूपसे यहां बता रहे हैं। ग्राम पंचायतों का काम किस तरह से आगे बढ़ाया जा सकता है इसके बारे में आपको कुछ कन्स्ट्रक्टिव्ह सजेसन्स (Constructive suggestions) देने चाहिये। मैं आशा करता हूँ कि आगे चल कर जब कभी आप गव्हर्नमेंट के कार्यों पर टीका करेंगे तब पूर्व परिस्थिति क्या थी उसमें हुकूमत ने क्या सुधार किये और आगे चल कर क्या सुधार करने की जरूरत है और वह किस तरह से करने की जरूरत है, अिन सब बातों का आप विचार करेंगे। अिन बातों का ख्याल न करते हुवे आप टीका करेंगे तो आपकी टीका अेकांगी होगी।

شری عبد الرحمن (ملک پیٹھ) مسٹر اسپیکر سر - راج برمکھ کے اڈریس پر شکریہ ادا کرنے والوں سے میں دوچار باتیں عرض کرنا چاہتا ہوں - میں گزشتہ سال کے قبل کے واقعات کا ہرگز تذکرہ نہیں کروں گا - اس لئے کہ اس وقت اس کا محل ہے نہ موقع - گزشتہ سال ہی ہم نے ان چیزوں کو پیش کیا تھا - گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں حکومت نے کیا کیا کیا جس کے نتیجہ کے طور پر راج برمکھ نے اوس کارنامہ و پالیسی کو ایوان کے سامنے رکھا اور وہ شکریہ کے مستحق قرار پارہے ہیں - میں اس سلسلہ میں صرف دوچار چیزیں ہی عرض کروں گا - کیونکہ تفصیلی باتیں تو بہت سے دوستوں نے کہی ہیں - اور آئندہ بھی کی جائیگی - مثال کے طور پر میں محکمہ رسد کو لیتا ہوں - گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں محکمہ رسد نے ڈی کنٹرول (Decontrol) کی پالیسی کے نام سے سیکڑوں اور ہزاروں ملازمین کو بیروزگار بنادیا - اگر اسی کے لئے راج برمکھ کے اڈریس پر شکریہ ادا کرنا ہوتا تو کیجئے - اس پالیسی کے نتیجہ کے طور پر نہ صرف ملازمین بیروزگار ہو رہے ہیں بلکہ اجناس خوردنی اور دیگر کھانے پینے کی چیزوں کی قیمتوں میں بھی دن بہ دن اضافہ ہوتا جا رہا ہے - اس کے لئے اگر آپ شکریہ ادا کرنا چاہتے ہیں تو کیجئے گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں یہ نعمتیں آپ نے عوام کو دی ہیں - محکمہ تعلیمات کو لیجئے - محکمہ تعلیمات نے ایک اچھا اقدام کیا ہے - اس حد تک میں حکومت کو مبارکباد دیتا ہوں - بہت سے تحتانی مدارس کئی دیہات میں قائم کئے گئے ہیں - میری معلومات کی حد تک ہر چھوٹے بڑے موضع میں ایسے - مدارس قائم ہوئے ہیں - لیکن ان مدرسوں کی کارکردگی کو حکومت نے اس طرح خراب کر دیا ہے کہ وہاں ان ٹرینڈ (Untrained) کی اور ان کو الیفاڈ (Unqualified) افراد کو بھیج دیا - اس سیرشتہ میں جو ٹرینڈ اور کوالیٹائیڈ ٹیچرس تھے ان کو قبل از وقت علیحدہ کر دیا گیا - میرا اشارہ صرف ان مدرسین ہی کی طرف نہیں ہے جن کو زبان دانی کے سلسلہ میں علیحدہ

کر دیا گیا۔ بلکہ دوسرے ٹیچرس کی طرف بھی جہنوں نے زبان دانی کے اور دیگر امتحانات پاس کر لئے تھے۔ وہ جو تجربہ کار اور اچھی طرح واقف تھے۔ لیکن حکومت نے ایک غلط پالیسی اختیار کر کے ایسے تین سو مدرسین کو قبل از وقت وظیفہ پر علحدہ کر دیا اور ان کے تجربہ سے ہمارے نونہالوں کو مستفید ہونے سے محروم کر دیا گیا۔ اس کے بعد حکومت مقامی کو لیجئے۔ حکومت مقامی کے تعلق سے میں ان تفصیلات میں نہیں جاؤں گا کہ حکومت مقامی نے کیا کیا کارنامے اس عرصہ میں عوام کے سامنے رکھے ہیں۔ صرف ایک چیز کہنا چاہتا ہوں جو گزشتہ سشن کے وقت بھی تجریک التوائی شکل میں پیش کیا تھا کہ گزشتہ ڈسمبر کے مہینے میں حکومت نے مکانوں کے کرایہ میں اضافہ کر دیا۔ یہ ایسے مکانات ہیں جس کی لاگت سے زیادہ حکومت نے قیمت وصول کر لی۔ سیٹھ سا ہو کار بھی جتنی قیمت وصول نہیں کرتے اتنی قیمت وصول کر لی گئی۔ اس کے باوجود حکومت کی حریص پالیسی ہے کہ پچاس فیصد۔ سو فیصد بلکہ بعض صورتوں میں اس سے بھی زیادہ کرایہ کر دیا گیا۔ جس کے نتیجہ کے طور پر پانچ ہزار مکانداری پریشان ہو گئے ہیں۔ گرج حکومت کا یہی کارنامہ ہے اور اگر راج پرمکھ کا اڈریس ان ہی چیزوں کی وجہ سے شکریہ کا مستحق ہے تو یقیناً شکریہ ادا کیا جائے۔ اس کے بعد محکمہ پولیس کو لیجئے۔ گزشتہ سال کے مقابلہ میں بالخصوص اس سال زیادہ قتل چوریاں اور ڈاکے ہوئے۔ میں سمجھتا ہوں کہ خود پولیس ڈپارٹمنٹ اس کی تردید نہیں کر سکتا کہ ان کی تعداد گزشتہ بلکہ پیوستہ سال سے بھی زیادہ ہو گئی ہے۔ لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ ان کے انسداد کی کوشش نہیں کی گئی۔ جتنے بھی قتل اور ڈاکے ہوتے ہیں اوس سلسلہ میں سیاسی مخالفین اور مختلف جماعتوں کے ارکان کو گرفتار کیا جاتا ہے۔ اصل مرتکبین جرم کو تو حکومت ہاتھ لگانا نہیں چاہتی۔ یا اس کے کارکن اتنے نا اہل ہیں کہ اصل مرتکبین جرم کا پتہ نہیں لگا سکتے۔ بلکہ مختلف جماعتوں کے کارکنوں کو ان الزامات میں گرفتار کر لیا جاتا ہے۔ گو ہماری عدالتیں احتیاط سے فیصلے کیا کرتی ہیں۔ چنانچہ انہوں نے کئی ایسے مقدمات کو ختم کر دیا۔ محکمہ پولیس نے ایک بہت اچھا کام اس سال کیا ہے کہ سیکل بغیر قندیل کے جارہی ہو تو گرفتار کر لیا جائے اور فوجداری بلکہ میں پانچ روپیہ جرمانہ وصول کیا جائے۔ اس طرح روزانہ سیکڑوں روپیہ سیکل سواروں سے حاصل کئے جارہے ہیں۔

رکشاران جو صبح سے شام تک مزدوری کرتے ہیں انہیں بدبختی سے دیڑھ دو روپیہ مزدوری ملتی ہے لیکن اگر وہ دو آدمی کو بٹھا کر نکلتا ہے تو اسکو گرفتار کر لیا جاتا ہے اور بڑی مقدار میں جرمانہ کر دیا جاتا ہے۔ حکومت کی اس فاشی اور عوام دشمن سرگرمیوں کے بارے میں کئی مرتبہ اخبارات میں مضامین آئے۔ اخبارات نے ایڈیٹوریل لکھے تو ان پر بھی طرح طرح کی پابندیاں عائد کی جاتی ہیں کہیں اون سے ضمانت طلب کی جاتی ہے اور کہیں ضمانتیں ضبط کی جاتی ہیں اور ان پر مقدمات چلائے جاتے ہیں۔ اس طرح صحافت کا گلا گھونٹنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ اخبارات پر مقدمات پولس ایکشن سے پہلے کی نظام شاہی میں بھی نہیں چلائے گئے حالانکہ وہ ایک شخصی اقتدار کا دور تھا اور اوس زمانے

میں سن مانی کارروائیاں کیجاسکتی تھیں لیکن اوس زمانے میں بھی ایسا عمل نہیں ہوا۔
اخبارات اور صحافت پر ہانہ ڈالنے کی اوس زمانے میں ایسی کوششیں نہیں کی گئیں۔
حالانکہ اخبارات اوس زمانے میں جرات کے ساتھ لکھا کرتے تھے لیکن اوس نظام شاہی
کے زمانے میں بھی اون پر مقدمات چلانے کی کوشش نہیں کی گئی۔۔۔

آئی. شوبراواکھ:—اوس وقت مقدمات نہیں چلائے جاتے تھے، بلکہ اخبارات بند
کیے جاتے تھے۔

شری عبدالرحمن - جہاں تک مجھے یاد ہے صرف اخبار رہیں دکن سے ضمانت طلب
کرنے کا حکم دیا گیا تھا لیکن بعد میں وہ حکم بنی واپس لے لیا گیا تھا۔ لیکن کسی
عدالت میں اخبارات پر مقدمے چلاتے ہوئے میں نے نہیں دیکھا۔ پولس ایکشن کے بعد
ملٹری گورنر کا دور آنا وہ ایسا زمانہ تھا کہ ہم خود آئے سے باہر ہو گئے تھے اس کے باوجود
اوس حکومت نے بھی ایسے رکبک حرکات نہیں کئے لیکن آج کی حکومت ایسے حرکات
کر رہی ہے۔ بہ عوامی حکومت کا کارنامہ ہے کہ صحافت کا گلا گھونٹا جائے اور یہ اس
حکومت کا زرین کارنامہ ہے۔ محض اپنی تنگ نظری کو چھپانے کے لئے قانون کا سہارا لیکر
مقدمات دائر کئے جارہے ہیں۔ ان تمام باتوں کی موجودگی میں یہ کہا جاتا ہے کہ اڈریس
پر قرار داد تشکر پاس کیجائے۔ دیگر امور پر میں اوس وقت روشنی ڈالوں گا جب میں اپنے
امنڈمنٹ کے سلسلہ میں تقریر کروں گا۔

Mr. Speaker : As no hon. Member is rising in his seat may
I take it for granted that the general discussion is over.

*The House then adjourned till three of the Clock on
Wednesday, the 24th February, 1954.*

